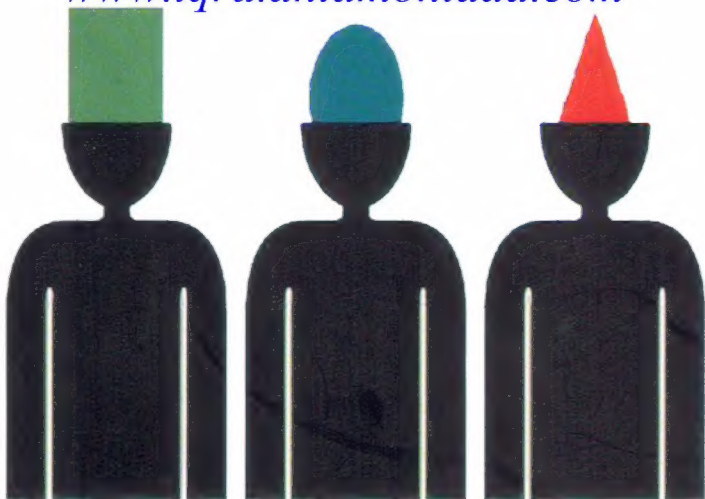

دەرووناسى جىاوازى تاكايەتى

Psychology of
Individual Differences

منتدى إقرأ الثقافي

www.igra.ahlamontada.com

پروڤيسورى ياريدەدەر
نازەنين عوسمان محمد

دەرووناسى جياوازى تاكايەتى

Psychology of Individual Differences

پروفیسوری یاریدەدەر

نازەنین عوسمان محمد

چاپى يەكەم

۲۰۲۲

له بلاقراوه کانی خانہ ی چاپ و په خشی رینما

زنجیره ۸۷۸

ناسنامه ی کتیب

دهروناسی جیاوازی تاکیه تی

❖ ناماده کردنی: پروفیسوری یاریده ده. نازهنین عوسمان محمد

❖ بابت: دهرونزانی

❖ دیزاینی و برگ: فواد کهولوسی

❖ توبه تی چاپ: چاپی یه کم

❖ سالی چاپ: ۲۰۲۲

❖ شوینی چاپ: چاپخانه ی گنج

❖ تیراژ: ۱۰۰۰

له به رپوه به رایه تی گشتی کتیبخانه گشتیه کان ژماره سپاردن: (۱۷۸۶) ی

سالی ۲۰۲۲ ی پندراوه .

ناونیشان

سلیمانی — سابونگه ران — نیوان گه راجی عوسمانی ته مین و شوقه کانی ته کیه روت .

ژماره ی موبایل: (۰۷۷۰۱۵۷۴۲۹۳) (۰۷۵۰۱۱۹۱۸۴۷)

پېړىست

پېشگوتن ۷

به شى يه كه م

سهره تاكانى جياوازي تاكايه تى ۱۶

گرنگى خوښندنى جياوازي تاكايه تى ۲۲

چه مكى جياوازي تاكايه تى ۲۵

جوزه كانى جياوازي تاكايه تى ۳۰

جياوازي ره گه زى له پېكها ته ي تويكلى ميشكد ۳۴

به شى دووهم

ناما نجى جياوازي تاكايه تى ۴۵

سيفه ته گشتيه كانى جياوازي تاكايه تى ۴۶

هوكاره كانى دروستبونى جياوازي تاكايه تى ۵۲

پيوانه كړدنى جياوازي تاكايه تى ۵۴

دابه شونى جياوازي تاكايه تى ۵۵

به شى سيههم

جياوازي له ناو خودى يه ك كه سدا ۶۳

جياوازي سيفه ته كان له ناو خودى يه ك كه سدا ۶۵

ناستى گوزانكارى له خه سله ته كانى يه ك كه سدا ۶۸

پيوانه كړدنى جياوازيه كانى ناو خودى يه ك كه س ۷۰

تاییه تمه نندی جیاوازی تاکه کەس لە ناو خودی خۆیدا ٧٢

بەشی چوارەم

جیاوازی نیوان گروپەکان ٧٧

جیاوازی تاکایەتی لە پێکھاتە کەسێتیدا ٨١

جیاوازی تاکایەتی و ڕەفتار ٨٦

جیاوازی تاکایەتی لە پێزە عەقڵییە بالاکاندا ٨٨

جیاوازی تاکایەتی و فیزیونی زمان ٨٩

جیاوازی تاکایەتی و خەسلەت ٩٠

جیاوازی تاکایەتی لە توانا ھەریەکان و زیرەکیددا ٩٢

پنج تایپە سەرەکیە کە کەسێتی The big five model of personality ١٠٢

تایپی کەسێتی (A) و (B) ١٠٣

تایپی کەسێتی خۆتێنەری ژینگە کە ١٠٥

کەسایەتی میکافیلی ١٠٧

جیاوازی تاکایەتی لە پالەنەرەکاندا ١٠٩

بەشی پێنجەم

پێکھاتە مێشک ١١٥

مێشک چۆن دروست دەبێت؟ ئەم بابەتە چیمان فێردەکات؟ ١١٧

لە پێتاندنی ھێلکە و تا سیمانگی دووھمی سکپری ١١٨

لە لەدایک بوئە و تا دوسانی ١٢١

سەرەتای مندالی ١٢٤

قونداغی سەرەتای ھەرزەمکاری تا بیستسالی و بەرەو ژوور ١٢٥

نەو تایپە تمەندیانەی کە ئێمە دەباتە و بۆ ناو سروشتی مەزناوەتی ١٢٧

- ۱۳۰..... نېمە چۈن نەخشەى مرقۇيايە تيمان وەرگرتوۋ؟
- ۱۳۱..... ئەو سىفاتانەى كە تاكايە تيمان (قەردانىەتت) پى دەبە خشيتا.
- بەشى شەشەم
- ۱۳۹..... چۈن لە دەروئناسى جياوازى تاكايەتى نىوان غونىندكار تىنگەين
- ۱۴۰..... مىشك چۈن فىردەبىت.
- ۱۴۳..... يەكەم. تۇرى ناسينەوۋ؛
- ۱۴۷..... جياوازى تاكايەتى لە تۇرى ناسينەوۋدا
- ۱۵۰..... دووۋەم. تۇرى ستراتيچى؛
- ۱۵۴..... جياوازى تاكايەتى لە تۇرە ستراتيچيەكاندا
- ۱۵۶..... سىنەم تۇرى ھەلچونى
- ۱۶۱..... جياوازى تاكايەتى لە تۇرى ھەلچونىەكاندا
- ۱۶۹..... بەشى ھەوتەم
- ۱۷۱..... لىتھاتويى مامەلەكردن لەگەل جياوازى تاكەيەتى لەلايەن مامۇستاۋە
- ۱۸۲..... رىئوشونى مامەلەكردن لەگەل جۇرى كەسيتى غونىندكاراندا؛

پېشگوتن

حېكمهتى سروشت ھېندە بەھىزە كە ناتوانين چاۋى خۇمان لە ناستيدا بگرين، بونەومران و ھەمو گيانىكى زيندو لەم جېھانەدا بونىكى تايبەت بەخۇيان ھەيە، ئەم ھەمەرەنگى و ھەمە چەشنيە زەنگينىەكى بەخشيۋە بە ژيان و ژيانى قەشەنگترو بە چىزترى كردوو، پېكھاتەى مېشكى مرۇفېش بەجۆرىكە كە بە ئەزمونى نوئ و تاقىكردنەو شتى تازەو جۇراو جۆر زياتر چالاك دەبىت وە چىز وەردەگرىت، شتى دوبارەو يەكنەوا ھەمىشە ھەراسانكارە بۆمرۇڤو مېشك سست دەكات و كارەكان دەكاتە رۆتېن، رەورەو شتى پېشكەوتنى شارستانى بەم شېۋەيە بەردەوام بوو ھەولېداو كارەكان و دوبارە نەكاتەو شتى نوئ بخولقېنېت، كى پېى خۇشە ھەمو سالىادى لەدايكبونى ھەمان ديارى پېشكەش بكرىت، كى دەتوانىت ھەمو رۆژىك ھەمان خواردن بخوات، كى ھەراسان نابىت كە ھەمو رۆژىك ھەمان كراس بېۋشېت. كى پېى خۇشە ھەمو رۆژىك لەگەل ھەمان كەس قسە بكات... ھتد. كەواتە بنەماي پرۇسەى ژيان جياوازى و گۆرانكارىيە، نامانجى زۆربەى زانستەكانىش ناسينى و پېشېينى و تېگەپشتنى ئەم جياوازى و گۆرانكارىيە، ھەربۇيە كاتىك باس لە دەرونزانى جياوازى تاكايەتى دەكەين دەبېنين كە تەنيا زانستى دەرونزانى خۇى پېۋە خەرىك نەكردو بەلگو لە زانستى ھەلەكەو سەرى ھەلداو و زانستەكانى ترى و بايلۇژيا، نامارو پەرومردە پەرەيان بەم زانستە داو كە دواچار وەكو لەقىكى دەروناسى خۇى ناساندو، لېكۆلېنەو توۋزېنەو تيايدا بەردەوامە.

جياۋازى تاكايەتى لىقكى دەروناسىيە، كەئامانجى ناسىنى جياۋازى تاكەكەسەكانە لە ھەمو بوارەكاندا، تا ئامانجى زانست لە تىگەشتن و پىشبینى و چارەسەرى بەدەست بەئىنئىت. دەكرىت بوترىت كە دەروناسى جياۋازى تاكايەتى تويژىنەو لەسەر جياۋازى جەستەيى ۋەزىرى و دەرونى ئەنجامدەدات، كە كەسكى لەوۋى تر جيا دەكاتەو، ئەم كەسە زىرەكتەر لەوۋى تر، ئەم كەسە كەمتر كەسكى داخراو لەوۋى تر، فلانە كەس بالاي بەرزترە لە فلان. دەبىت ئەم تايتمەندىانە بناسىن تا بتوانىن مامەلەى ھەر كەسكى بە پى خۇى بكەين. ھەمومان لىھاتويەكى خۆرەسكان ھەيە بۇ مامەلەكردنى كەسە جياۋازەكان بە پى سىفەتەكانىيان، ئەمەش وامان لىدەكات ھەر كەسكى لە ئىمە كەسكىيەكى بۆيۈنە و تاك بنوئىنئىت، ھەر ئەمەش گرنگى دەدات بە لىكۆلىنەوۋى جياۋازى تاكايەتى بە شۆمەيەكى زانستى.

بابەتى دەروناسى جياۋازى تاكايەتى لە زۆر لايەنەوۋە گرنگى خۇى ھەيە بەتايبەت لە بوارى پەرورەدەو خويىندىن لە پىناۋى روبروونەوۋى كىشە پەرورەدەيى و كردارىەكانى منداڭ لە قۇناغە جياۋازەكانى خويىندىندا، ئەويش بە ناسىنى خواست و ھەزو تواناو گرنگىيىدەنەكانىيان. دىسانەوۋە ئەم بابەتە گرنگى لەبوارى كارو پىشەدا ھەيە لە پىناۋ جىيەجىكردى پرنسىپى (كەسى شياو بۇ كارى شياو) دانانى كەسەكان بە پى تواناو ھەزەكانىيان لە نىشو پىشەكاندا، ھەرۋەھا لە روى كلىنىكىيەوۋە ناسىنى ئەو كەسانەى كە ھاۋدېرى تايبەتەيان پىۋىستە يان خاۋەن پىداۋىستى تايبەتن، ۋەكو ئەو ۱۱۰۰لەنى كە ئۆتىزمىيان ھەيە يان لاۋازى توانا عەقلىەكانىيان ھەيە يان ۱۱۰۰لەنى ۋەتواناى عەقلى زۆر بەرزيان ھەيە.

۱۱۰۰لەنى ۋەتواناى عەقلى زۆر بەرزيان ھەيە. ۱۱۰۰لەنى ۋەتواناى عەقلى زۆر بەرزيان ھەيە. ۱۱۰۰لەنى ۋەتواناى عەقلى زۆر بەرزيان ھەيە. ۱۱۰۰لەنى ۋەتواناى عەقلى زۆر بەرزيان ھەيە.

زىرهكى و پېۋانەكردنى زىرهكى و بابەتى بەهرەمەندان و داھىنان دەكرد، بەلام زۆر بەكەم نامازەيان بەو ھۆكارانە كرد بوو كە جياوازی تاكايەتى دروست دەكەن، ھەردو ھاكتەرى ژینگەو بۆماو، ديارە كە ھۆكارى ژینگەبى زۆرى لەسەر نوسراوہ لە زۆر پەراوى تردا نامازەى پىكراوہ و سەرچاوہش بە كوردى زۆرن لەسەرى، بەلام بابەتى بۆماوہبى وچۆنيەتى گەشەى مېشك و ھەرگرتنى سېفەتە بۆماوہيەكان تارادەيەك سەرچاوہى كوردى لەسەرى كەمە بۆيە ليرەدا بەشېكم بۆ ئەو بابەتە تەرخان كرددووە كە لە كتيبيكى نوپى دكتور جۆ ديسپۆنزاوہ ھەرمگيپراوہ كتيبەكەى ناوى (كامل بونى عەقلە) تازەترین كتيبيەتى لەسالى ۲۰۲۱دا كراوہ بە فارسى.

بەشەكانى تری پەراوہكەشم بەجۆرېك نامادە كردوہ كە بگونجيت ھەكو پروفگرامى خويندنى زانكو بۆ كۆليجى پەرورەدەو دەرورزانى و بەشەكانى ھەكو دەرورناسى و بەشى پەرورەدەى تايبەت بتوانرېت سودى ليۆمربگيرېت. بېگومان ئەمە نابيتە رېگەر لەوہى كە ھەموو ئەو بەرپزانەى لەبوارى پەرورەدەدا كار دەكەن ھەر لەباوان و مامۆستاو سەرپرشتيارانەوہ دەتوانن سودى ليۆمربگرن.

پېم خۆشە نامازە بەوہ بکەم كە ھەميشە سوپاسگوزارم بۆ ھاوکارى و پالېشتى و دلسۆزى ھاوسەرکەم (مەزن سليمان) بۆ زۆربەى ئەو کارانە بە ئەنجامى دەگەيەنم. لەگەل سوپاسى تايبەتم بۆ دەزگای نارين وکاک ھاوبەش كە ھەميشە پالېشتى چاپکردنى بەرھەمەكانم بوو، نمونەيان زۆر بېت.

پروفيسۆرى ياريدەر: نازەنين عوسمان محمد

۲۰۲۲/۹/۸

سليمانى

به شی یه که م

- پیښه کی
  - سهره تاي دهرکه وتنی جياوازی تاکايه تی
  - کرنکی خویندنی جياوازی تاکايه تی
  - چه مکی جياوازی تاکايه تی
  - جوړه کانی جياوازی تاکايه تی
  - جياوازی ره گه زی له پټکها ته ی توټکلی میښکدا
  - هوکاره کانی دروست بونی جياوازی تاکايه تی
-

پیشہ کی

جیاوازی تاکاہیہ تی دیاردہیہ کی گشتیہ ہموو بونہ وەرەکان بە مرۆڤو بونہ وەرەکانی ترهه له گه وره ترینه وه تا بچوگترینی دهگریته وه، سهرباری نه وهی نه م جیاوازییه له نیو خووی تاکه که سیشدا دهبینریته وه ههر له شیوازی بیرکردنه وهی تا دهگات به چۆنیهتی خوگونجانندن له گه ئ ژینگه و مامه له کردنی له هه لویسته جیاوازهکانی ژياندا. زانای دهر و نناسی (هۆل) ده ئیت: " مرۆڤه کان له پوی توانای هزری و توانای فیربون و لیها تووی چاره سهری کیشه کان و چۆنیهتی وه لامدانه وه یان بۆ هه لچونهکانی وه کو؛ ترس و توره بون و توندوتیژی جیاوازن، نه مه جگه له جیاوازیان له پالنه رهکاندا وهك (سیکس، برسیتی، تونی تی جهزی گه ران و دۆزینه وه... هتد) (ابو حطب، ۱۹۸۰ و الزغبی، ۲۰۱۴).

ئەدەبىي دىرونى دو ئاراستەي ھەيە

مرۇفەكان لە رېگەي بۇماوۋە جياواڭن لە پىكەتەي ئەندامەكانيان. بەلام لەسەر ناستى پەرومردە يەكسانى بەوۋ دروست نابىت كە بواری يەكسان بۇ ھەموان بىرەخسىنرئىت، بەلكو بەوۋ چارەدەبىت كە سىياساتى پەرومردەيى گونجاو بۇ تواناي كەسەكان دابىرئېرئىت تا سود لەو توانايانە بىيىنرئىت كە ھەيە.

مرۇفەكان يەكسانن لە توناكانياندا، ئەو جياوازيەي ھەيە تەنيا لەو بوارانەدايە كە پىشكەشيان كراوۋ، بۇيە دامەزراوۋ پەرومردەيەكان يىنويستە بواری يەكسان بىبەخشيتە ھەموو كەسەك تا بتوانن توناكانيان پىش بىغەن

دىلگاي دوۋوم: ئەو جياوازيانەي لە نيوان تاكەكاندا دەردەكەويت دەگەرپتەوۋە بۇ لايەنى بايلۇزى و جەستەيى كە لە ژىر رۇشنايى نامادباشيى بۇماوۋەيى و ئەو جىناتانەوۋە دروستدەبىت كە لە كرۇمۇسۆمى باوانەوۋە وەرگىراوۋ. بۇيە پىيويستە كۆمەلگا سود لەو بەھرەمەندى و توانا بلىمەتتەيە وەرگىرئىت كە بۇماوۋە دەيەبخشيت بە تاكەكان لە رېگەي دارشتنى پىرۇگرامى گونجاوى پەرومردەيى بە ھەموو ناست و توانايەكى عەقلى و جەستەيى تاكەكان.

ئىمەش ئەوۋە دوپاتدەكەينەوۋە كە مرۇفەكان يەكسانن ئەگەر بواری ھاوسەنگو يەكسانيان بۇ ھەراھەم بىكرئىت، بەلام ھىشتا وەلامدانەوۋەيان بۇ ھەلۇيستە جۇراو جۇرەكانى ژيان جياوازە بە ھۇى تايبەتمەندى جەستەيى و دىرونيانەوۋە. بۇيە رەچاوكردنى ئەو جياوازيانە وا دەكات كە مرۇفەيەتى سود لەو ھەمو بەھرەو توانايە وەرگىرئىت كە سىروشت بە مرۇفەكانى بەخشيۋە. بەو واتايەي كە كۆمەلگا بتوانئىت ئەو بوارانە ھەراھەم بىكات ھەمو كەسەك چى لەتوانايدابىت بىكات، چونكە وەك سادگورو كە ھەيلەسوفئىكى ھندىە

دەلەت كېشە ئەو نىيە كە ئەو شتانە نەكەين كە ناتوانين بېكەين، بەلام كېشەكە لەو دەپايە كە ئەو شتانە نەكەين كە دەتوانين بېكەين. سەرنجبدەن كېشەى كۆمەل و دەولەتەكانىش ئەمەيە كە مەرۇفەكان زۆر شتيان لەتوانادا ھەيە بېكەن بەلام ناپكەن؟ ھۆكاريش زۆرە بۇ ئەو نەكردنە، ئەگەر بەو ناستە گەپشتين كە ھەمو تەكەكەسيك چى لە تۈنلەيدا بېت بېكات زۆر كېشەى كە ئەمەل مەرۇفەكانى ھەراسان كەردووە بەناسانى چارەسەر دەبوو.

سەرەتاكانى جياوازی تاكايەتى

مرۇفە ھەر زۆر زووھەستى بەو جياوازيانە كەردووە كە لە نيوان كەسەكاندا دەرگەوتوووە. ئەو ھى زانيو، كە كەسانىك ھەن شەپكەرى باشن و كەسانى تريش ھەن ترسنۆكن. زاناکان و دەسەلاتداران بە باشى سەرنجى جياوازی تاپەتمەندى كەسەكانيان داو. واتە زۆرەي زانستەكان گەنگيان بە جياوازی تاكايەتى داو ھەك لەخوارەو ھەك رۈنى دەكەينەو.

سەرھەلدانى جياوازی تاكايەتى لە ھەلسەفە كۆنەكاندا

دەكتۇر سەيد خەرالە دەلەت؛ "ئەفلاتون كاتىك ئامانجى بۇ كۆمارە نمونەيەكەى نوسيوەتەو ھەر تاكىكى لە ئىشكىدا داناو كە بۇى بگونجيت. لەبەشى دووھى كتيبەكەيدا ئەمەى نوسيوە؛" گەر دو كەس ھاوشيوەى يەكتر لە داپك نەبوپيت، ئەوا ھەر كەسيك جياوازە لەو ھى تر لە لىھاتوويە سەروشتيەكانيدا، بەجۆرەك كەسيكيان بۇ ئىشيك شياو ھەو ھى تريان بۇ ئىشيكى تر". ئەفلاتون مەرۇفەكانى بۇ چەند تويزو گروپك دابەش كەردو، بە ھى جياوازيان، بۇ ھەر يەكەشيان پيشەيەكى ديارىكەردووە كە بگونجيت لەگەل جياوازيەكانياندا بۇيە نوسيوەتى؛ "تويزيك خاوەنى عەق و ھىكمەتە، ئەوانە شياو دەسەلاتدارى و بەرپوھەردن، تويزيك شياو بۇ كارى

پاراستنو بەرگى لى دەسلەت، توپىزى سىنھەم زۆرىنەى خەلگە بۇ زۆرىبەى كارە جىياوازەكان دەشىن وەكو بازاركانى ئاسنگەرى جوتىارى...ھتد. ئەوۋى لىم دابەشكارىبەى ئەفلاتوندا سەرنجىراكىشە ئەوۋىبە، كە گرنگى جىياوازى تاكەسى زانىۋە سودى لىۋەرگرتوۋە بۇ دارىشتى كۆمارەكەى،چونكە بىنەماى دادومرى لى ئەمە بوۋە كە ھەر چىنىك ئەو كارە بىكات كە بۇى نامادەكراۋە بە خۇرسكى بۇى خولقاۋە (ھنىە، ۱۹۹۹، ۲۴۷).

ئەرسىتۇش بەھەمان شىۋە لى دىيالۇگەكانىدا جىياوازى تاكايەتى بىشتگوى نەخستوۋە ئەوۋى خىستۆتە پرو، كە جىياوازى لى نىۋان كۆمەل ۋى گرۋپەكاندا ھەبە وەكو؛ جىياوازى لى نىۋان نەزادو جىياوازى لى روى كۆمەلەبەى جىياوازى لى نىۋان ھەردو رەگەزەكەدا (نىرو مى) پان جىياوازى لى تواناى ھەزرى و ئاكارىدا.

سەرەتاكانى جىياوازى تاكايەتى لى زانىستى فەلەك ناسى

ئەوۋى سەرسورپىنەرە ئەوۋىبە بابەتى جىياوازى تاكايەتى لەسەر دەستى زانىاى پەرۋەردەو دىروناسەكاندا نەدۆزراۋەتەۋە، بەلكو لەسەر دەستى زانىاىبەى فەلەكى داھىنراۋە. لى سالى (۱۷۹۶) كاتىك (ماسكلىن) كە بەرپوبەرى چاۋدىرى فەلەكى گرېنش بوۋە يارىدەدەرەكەى دەرەكات كە ناۋى (كىنېرۋك) بوۋە لى ئىشەكەى بەھۋى ئەوۋى كە ئەم ۱۸ چىركە جىياوازى ھەبەۋە لى چاۋدىرى پەرۋە ئەستىرەكان لەگەل رۇپالدا. بەرپوبەرمەكە ۋاى دانا، كە ئەم جىياوازىبەى بەھۋى بىتۋانايى كىنېرۋكەۋە دروست بوۋە. بەلام لى سالى (۱۸۱۶)دا زانىاى فەلەكى بەناۋبانگ (بىزل) لىكۆلىنەۋەى لەسەر ئەو جىياوازىبەى كىرد لى نەجامدا دىرىخت، كە كەسەكان لەبەكتى جىياوازن لى روى كاتى ۋەلامدانەۋەيان بۇ ۋورۋىنەرېك ۋاتە ئەو كاتەى ۋورۋىنەرەكە دەرەكەۋىت ۋە كاتەى كە ۋەلامى دەمەنەۋە. خىرايى ۋەلامدانەۋە بە ۋاتى ئەو كاتەى كە

تاییدا وەلامدەدەنەو لە کەسێکەو بۆ کەسێکی تر دەگۆرێت. واتە کەسەکان جیاوازن لە خێرای (کاتی گەرانهو- زمن الرجع) ئەو جیاوازیەشی ناو ناو (هاوکێشە کەسێتی سەرنجدەرەکان). ئەگەرچی پێژەری جیاوازیەکە زۆر کەمە لە یەک دوو چرکە زیاتر تێپەر ناگات لە نێوان سەرنجدەرەکاندا. بیزل ئەوەشی دەرخواست کە جیاوازی کاتی سەرنجدان و وەلامدانەو لەوانەپە لەیەک کەسدا لە کاتیەکەو بۆ کاتیکی تر جیاواز بێت.

بەم دۆزینەوێە دەرکەوت، کە هەڵە پوداوەکی گرێنش بەهۆی جیاوازی تاکایەتیەو دروستبوو. ئەمەش بەیەکەم پێوانەکردنی ژمێریی دانرا بۆ جیاوازی تاکایەتی لە جیاتێ تەنها سەرنجدان و بەزارەکی باسکردنی. ئەم روداوێ مێژووییە لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەدا سەرنجی لێکۆڵەرەوانی راکێشا بۆ پێوانەکردنی جیاوازی تاکایەتی. لەکاتیکی کە دەرئەنجامی ئەزمونگەری لە تاقیگەکانیاندا کاریان دەکرد نامانجیان پێوانەکردن و سەرنجدانی جیاوازی تاکایەتی نەبوو. ئەوان ئەم جیاوازیانەیان وەکو هەڵەیک لێکدەدایەو، بۆیە لە کارەکانیاندا ئیشیان بۆ سڕینەوێ و کەمکردنەوێ دەکردو دەیانویست بگەن بە دارشتنێکی گشتی یان یاسایەکی گشتی بۆ رەفتاری هەموو مەرفەهەکان. ئەمە دیدگای فۆنت بوو کاتیکی لەسائی (۱۸۷۹) دا یەکەم تاقیگە لە شاری لیبزغ لە ئەلمانیا دامەزراند.

سەرھەلدانی جیاوازی تاکایەتی لە زانستی بایلوژییدا

لە دواى فۆنت خوێندکارەکی (سیر فرانسيس گالتون) کە زانای بایلوژی بوو، پێوانەکردنی جیاوازی تاکایەتی لەسەر بنەمایەکی راستر بەردەوامکرد. گالتون هەر لە منداڵیەو زۆر بلیمەت بوو هەر لە سێ سالیەو توانای خوێندنەوێ هەبوو، زۆر نزیک بوو لە زانای بەناو بانگ تشارلز داروین کە کۆری پوری بوو، گالتون گرنگی بە لێکۆڵینەوێ بۆماو و هۆکارە بۆ

ماوهيپهكان دمدا(لهگهڻ نهوهدا هوكارى ژينگه يې پشتگوږ نهخستبوو)، بهلام له كاتى ليكولنهوهكانيدا سهرنجى له پيوستى شتيكى گرنگدا نهوېش پيوانهكردنى نهو تايپهتمهنديانه بوو كه خزمهكان له يهك نزيكدهخاتهوه (هاوشيوه يې)و له ههمان كاتدا له خهلكانى تر جيايان دهكاتهوه (جياوازى). بويه پيوستى بهوه بوو، كه زور بهوردى پهپوهندى نيوان خوشك و براو منداو باوان وه دوانهكان(جمك) بپيويت. گالتون زانيارى بيسنورى له سهر جياوازى تاكايهتى پيشكش كردو چهندين پيوهرى هزريشى داهينا، كه تا نيسشاس كاريان پي دهكرت. سالى(۱۸۸۲) تافتيگهپهكى دامهزراند بو پيوانهكردنى ههنديك ديارده لاي مروف، كه به نهنسرپومتري دناسرپت. تواناي پيوانهكردنى (تيژى چاو، بههيزى بيستن و ههنديك له نهركى ههست و جوتهپيه سادهكان) ههبوو. له نهنجامى سهرنجدانهكانى گالتون بهو نهنجامه گهشت، كه كهسانى گيل (Idiots) ناتوانن ههست به سهرماو گهرماو نازار بكهن.

گالتون يهكهه كس بوو شيوهى راپرسى بهكارهينا (Questionnaires) لهگهڻ پيوهرى پله بهپله(rating scale)و بهكارهينانى دهربرپنى نازاد (free association)، ههولئ زورى داوه بو پهرهپيدانى نامپرازه ناماريهكان بو شيكردنهوهى نهو داتاو زانياريانهى لهسهر جياوازى تاكايهتى بهدهستى خستبوو (الاماره، ۲۰۱۴، لا ۲۰).

بافلوف له تافيكردنهوهكانيدا توانى لاي گياندارانى ناو تافتيگهكهى بارىكى شلهزانى دهرونيان تيدا دروستبكات، كه هاوشيوه رپهفتارى نهخوشى دهمارى بوو لاي مروف (العصابى) واته وهك بارىكى ترس و دلپراوكيى مروف بوو، ناوى نا (نهخوشى دهمارى نهزمونى)، لهكاتى نهه تافيكردنهوهپهيدا سهرنجى نهوهى دا كه گياندارهكان وهكو يهك وهلامدانهوهيان بو وروژينهره هاوشيوهكان نيبه،

ئەمەش وای لە بافلۇف کرد تا تیۆرەگەى لەسەر جۆرى مەزاجى مرۇف داپژىت كە بەھۆیەو دەویست لە نەخۆشیە دەرونیەکانى مرۇف تىبگات، ئەو مەزاجى مرۇفى بە پىی وەلامدانەوئى بۇ وروژینەرە ژینگەییەکان کردوو بە چوار جۆرەو، ھەرەكو ئەوئى (ئەبوقرات) دیاریکردبوو. ئەویش جۆرى بەئغەمى، جۆرى خویناوى، جۆرى زەردباوى، جۆرى پەشباوى بوو. ئەوئى گرنگە لیژەدا ئەوئە کە تۆوى جیاوازی تاکایەتى لەم دابەشبونەى بافلۇفدا شارراوئەبوو ھەر لەمەشەو ديارە کە جیاوازی لە شیوازی بیرکردنەوئى زانینى مرۇفەکاندا ھەیە (ابراھیم، ۲۰۰۸، ۵۹۷).

رۆلى زانستى نامار لە پەرەسەندى دەروناسى جیاوازی تاکایەتیدا

لە کۆتایى چارەكى یەكەمى سەدەى نۆزدەدا زانایەكى بەلجىكى بەناوى (كىتلیە) چۆنیەتى دابەشکردنى سىقاتى مرۇفى دۆزیەو بەتایبەت سىفەتى بالا. ئەوئى دوپاتکردەو کە دابەشبونى بالابەرزى و بالانزى دابەشبونى سروشتى کاریگەرە، گالتۆن سودى لەم ئەنجامە وەرگرت ئەوئەشیزانى کە ناکریت زیرەكى بپویریت بىگەرپاننەو بۇ بەراوردکردنى بەناوەندى زیرەكى کەسانى تر. ھەرەھا گالتۆنیش ئەوئى دۆزیەو کە ھەموو سىفاتە عەقلىیەکان دەچنە ژپەر سایەى ئەم دابەشبونەو کە كیتلیە دۆزیەو، ھەرەھا پۆمەرى رپژەى سەدى (Percentile) دۆزیەو بەواتای ئەوئە ھەمو سىفەتیکى عەقلى پلە بەپلە بەرزەبیتەو.

بزافى پپوانەى توانا عەقلىیەکان

لەسالى (۱۸۹۵)دا ھەردو زانا ھنرى و بینى (Henri, Benet) كتیپىکیان بلاوکردەو بەناوى (دەروناسى جیاوازی تاکایەتى تاکە کەس) تیايدا بۇ

يەكەمجار شىكىردنەۋەيەكى رېكوپېنكىيان پېشكەش كىرد بۇ نامانچو بوۋارو
 پىرۇگرامى دەرونناسى جىياۋازى تاكاپەتى، دواترىش زانا سترن (Stern) لە
 سالى (۱۹۰۰) كىتېبىكى بىلاۋكردوۋە بەناۋى (دەرونناسى جىياۋازى تاكاپەتى)
 تىادا لەسەر سىروشتو كېشەكانى دەرونناسى جىياۋازى تاكاپەتى نوسىپىۋى.
 لەسالى (۱۹۰۳) تۆمسون كىتېبىكى دەربارە جىياۋازى ژنوپپاۋ بىلاۋكردوۋە، كە
 باسى تاپبەتمەندىيە ھىزىيەكانى ھەردو رەگەزەكەى كىردبوۋ، و تىايدا پىشتى
 بەستىۋ بەۋ پېۋانەكارىيە جۇراۋجۇرانەى كە بۇماۋى چەند سالىك لەسەر
 ژمارىيەكى زۆر لە ژنانو پىۋان ئەنجامى دابوۋ، ئەۋەش يەكەم لىكۆلىنەۋەى
 زانستى بوۋ لەسەر دەرونناسى جىياۋازى تاكاپەتى. (سلىمان، ۲۰۰۵، ۹۵). بەۋ
 جۇرەش دەرونناسى لە قۇناغى تويژىنەۋەى ۋەسفىيەۋە چوۋە قۇناغى
 تويژىنەۋەى ئەزمونگەرى، بە تىپەربونى كات زىاتىر گىرنگىدا بە زانىنى ئەۋ
 ھەلومەرجانەى، كە تىايدا دەكرىت جىياۋازى تاكاپەتى گەشە بىكات پان
 چاكسازى تىادا بىكرىت.

نىدى لەدۋاى ئەمەۋە گىرنگى بە جىياۋازى تاكاپەتى پەرەى سەند تا پۇژى
 ئەمرۇمان، ئەمە جگە لەۋەى كە لىكۆلىنەۋەى تويژىنەۋەىيەكى نىچكار زۆر
 لەبۋارى دەرونناسىۋ پەرۋەردەيدا سالانە ئەنجام دەدرىت. كۆمەلە تۇرىكى
 ئەنترىپتى دروست كراۋە لە بۋارى جىياۋازى تاكاپەتىدا كاردەكات ۋەكو گروپى
 پۇژىدا (R.E.S.E.I.D.A) سالى (۲۰۰۱) لە لاپەن ئەلىزابىس باۋتەرۋ جىن
 ئىفاس رۇچىكىس (Elizabeth Bautier & Jean Yves Rochex)، كە
 زىاتىر جەخت دەكەنەۋە لەسەر تويژىنەۋە لە بۋارى ۋانەۋتەۋەۋە فېربوۋون
 جىياۋازى تاكاپەتى لە فېربوندا. ھەروەھا گروپى (نىسكول) (ESCOL) سالى
 (۱۹۸۷) دامەزراۋە لە لاپەن باۋتەرۋ كارلۇتەۋە (Charlot & Bautier).
 كاردەكەن بۇ ۋەلامدانەۋەى ئەم پىرسىارانە؛ بۇجى ھەندىك خويىندىكار لە

قۇتباخانەدا سەرکەۋتوۋ نابىن؟ بۇچى ئەم شىكستە لاي خۇيىندىكارانى چىنە
ھەژارەگان دوبارە دەبىتتەۋە؟ بۇچى ھەندىك خۇيىندىكار دەردەچىن و
ھەندىكىش دەگەون لە تاقىکردنەۋەكاندا؟ .

گرنگى خۇيىندى جىاۋازى تاكايەتى

بۇچى جىاۋازى تاكايەتى ۋەكو پىرۇگرام دەخۇيىنرېت لە زانكۆكاندا؟
مرۇفۇ چەند بەتوانا بېت ناتوانېت بە تەنيا بىزى و ۋاز لە كەسانى تر
بەيىنېت، بەلكو مرۇفۇھەكان پىۋىستىان بە كۆمەك و ھاۋكارى پەكتە بۇ
بونىاتنانى ژيانى مرۇفۇھەنى تەندروست. ئەگەر جىاۋازى تاكايەتى كەسەكان
پىشتگوى بىخىرېت ئەۋا كارىگەرى خىراپ دروستدەكات لەسەر خۇى و لەسەر
كۆمەلىش، لىرەدا گرنگى جىاۋازى تاكايەتى لەم خالانەدا دەخەينە روو:

۱. گرنگى لە بوارى بەكۆمەلەپەتلىكردن و پەرومردەدا. لەبەرچاۋگرتنى
جىاۋازىيە تاكايەتتەيەكان يەككە لەبنەما سەرەكەكانى دروستى
دەرونى و پەرومردەيى، لەرېگەى داننان بە بىۋېنەيى تاكەكاندا و
چۇنىەتى ئاراستەكردنىان و بەكارھىنانى ئەۋپەرى تۈناۋ وزەكانى بۇ
خىزمەتكردنى كۆمەلگاۋ سەرکەۋتنى، لىرەۋە پەرومردەى دروست ئەۋ
پەرومردەيە كە ۋاى دادەنېت تاكەكەس ئامانچ و ئامپازىشە لە
ھەمان كاتدا. پىۋىستە تۈناكانى بەكاربەيىنرېت لە پىناۋ پىرنسىپى
پەكتەر تەۋاۋكردن و ھاۋكارىدا.

۲. گرنگىكەى لە ئامادەكردنى تاكەكان بۇ ھەموو جۇرە كارو پىشەپەكى
تاپەت. تاكەكەس تۈناۋى ئەنجامدانى كارو پىشەپەكى تاپەتى زىاتەر
لە كارو پىشەكانى تر ھەيە، ژيانىش پىۋىستى بە كارو لىھاتۋى جۇراۋ

جۆرە، كە يەكتر تەواو دەكەن و بەيەكەوۋە ھاۋكارن، بۇ ئەمەش بېۋىستە كە جىياۋازى نىۋان كەسەكان بدۆزىتەوۋە، ھەلومەرجى لەبار بۇ گەشەكردنى دابىن بىكرىت، جىياۋازىيە خۇرسىك و ھىركراۋەكان بۋارپكى ھىندە ھراۋانە بۇ شياندىنى پىشەيى بۇ ھەمو جۆرە كارو پىشەيەك بەو شىۋەي كەسە شىاۋەكان دەخرىنە ناو كارە شىاۋەكانەوۋە.

۳. گىرنگى ئاكارى: ناسىنى جىياۋازى تاكايەتى بۋار ھەراھەم دەكات بۇ زىاتىر ناسىنى تاكەكان و تىگەيشتىنيان و كۆبىرخستىنە سەر رەفتارەكانيان، ئىمە ناتۋانىن داۋا لە مۇقەھەكان بىكەين كە ۋەكو يەك مامەلەمان بىكەن، چۈنكە ھەمو كەسىك شىۋازى خۇي ھەيە لە مامەلەكردن و ھەلسۈكەۋت و ھەلچۈنەكانىدا.

۴. گىرنگى بۇ خۇدى كەسەكان خۇيان: جىياۋازى تاكايەتى ۋا دەكات كە تاكەكان خۇيان زىاتىر بىناسن و زىاتىر لە خۇيان تىبگەن و بىتۋان لىھاتۋىي و تۋاناكانيان بىخەنە گەر، بەتايبەت لە قۇناغى پىگەشتۋا كە چەندە خۇي رۆشنىر بىكات و تۋاناكانى بىناسىت ئەۋەندە دەتۋانىت رىگاي سەرگەۋتن و خۇشگۈزەرانى بۇ خۇي ۋالا بىكات.

۵. جىياۋازى تاكايەتى گىرنگە بۇ لىكۆلىنەۋە لە گەشەي تاكەكان: دەكرىت جىياۋازى تاكايەتى بەكار بھىنرىت بۇ ناسىنى ئەو گۇرپانكارپانەي بەسەر كۆمەلە كەسىكدا دىت، بۇ نمونە ئەگەر بالاي خۋىندىكاران لە پۇلى سىھەمدا بېۋىن وپاشان لە قۇناغى شەشەمدا بالايان بېۋىنەۋە، دەبىنىن ناۋەندى ژمىرەيى رېژەيى بلۋيان(التششت) جىياۋازە ئەۋش نىشانەيە بۇ ئەو گۇرپانكارپانەي بە ھۆي گەشەۋە رۋەدەت تىپاندا.

نەم بابەتە گرنگە بخویندیریت لە پیناوی روبەر و بونەوهی کیشە پەر و مردەیی و کرداریەکانی منداڵ لە قوناغە جیاوازهکانی خویندنیدا، ئەویش بە ناسینی خواست و حەز و تواناو گرنگی پێدانهکانیان. یان خویندنی نەم بابەتە گرنگە لە پیناو پرنسیپی (کەسی شیاو بۆ کاری شیاو) دانانی کەسەکان بە پینی تواناو حەزەکانیان لە نیش و پێشەکاندا، هەروەها لە روی کلینیکیهوه ناسینی ئەو کەسانەى کە چاودێریەکی تایبەتیان پێویستە، وەکو ئەو منداڵانەى کە ئۆتیزیمیان هەیه یان لاوازی توانا عەقڵیەکانیان هەیه یان توانای عەقلى زۆر بەرز یان هەیه.

لە ئەنجامدا دەتوانین بڵین کە خویندنی بابەتی دەروناسی جیاوازی تاکایەتی گرنگی زۆری هەیه بۆ بوارە جوړاو جوړەکانی ژيانمان وەکو: پەر و مردەیی، کۆمەڵایەتی، پێشەیی، کە دەتوانین گرنگیەکی لەم چەند خالەدا کورت بکەینەوه:

۱. خویندنی جیاوازی تاکایەتی هاوکارە بۆ ناسینی توانا شاراوەکانی تاکەکەسەکان.

۲. خویندنی جیاوازی تاکایەتی هاوکارە بۆ ناسینی ئەو منداڵانەى خاوەن پێداویستی تایبەتەن بۆ ئەوهی شیوازی پرۆگرامی تایبەت بەخۆی بۆ دارپێژریت و پێدەبکریت بۆ فێربوونی.

۳. خویندنی جیاوازی تاکایەتی هاوکارە بۆ مامۆستاو ستافی وانە ووتنەوه و فێربوون بۆ ئەوهی پرۆگرام و ئامانج و شیوازی وانە ووتنەوه و شیوازی راھێنان لەگەڵ تواناو حەزو مەیلی خوینکارەکان و پێداویستییه دەرونی و هەلچۆنەکانی تایبەت بە قوناغەکانی گەشەکردن یان و قوناغە جیاوازهکانی خویندن، بگونجین.

۴. ھاوکاره بۇ دەرکەوتنى تۈواناۋ نامادەباشى ۋە ھەزى خۇيىندىكارەگان،
ئەمەش كارى ئاراستە كىردىيان بۇ ئايندە بەرەو خۇيىندە پىشەپىيەگان
يان زانىستىيەگان ئاسانتر دەكات.

۵. خۇيىندى جىاۋازى تاكايەتى دەپىتە ھۆى ناسىنى سىروشتى رەفتارەگان
ۋەھۇكارەگانى ۋەتايەتمەندى كەسىتى كە كەسەكەى پى جىادەكرىتەۋە.
۶. بەھۆپەۋە دەتۈانرىت پىشېبىنى رەفتارى خۇيىندىكارەگە بىكرىت لە
ھەلۈپستە جىاۋامزەگاندا، ئەۋەش يارمەتى بىرپاردانى پىشۈۋەختە
دەدات، كە ئاپا ئەۋ خۇيىندىكارە سەرکەۋتۈۋ دەپىت لەۋ ھەلۈپستەدا يان
نا.

۷. ھاوکاره بۇ ئەۋەى مامەلەى كىشەگانى بە پىى تايەتمەندى كەسەكە
بىكرىت (عودە، ۱۹۹۳، ۳۶۷).

بۇ مامۇستا زۆر گىرنگە كە شارەزى دەرۈنناسى جىاۋازى تاكايەتى بىت،
چۈنكە بەھۆپەۋە دەتۈانرىت بەسەر كىشەگانى خۇيىندىكاران ۋانەۋتەۋمدا زال
بىت ۋە پىى پىۋىستى خۇيىندىكارەگان مامەلەيان بىكات.

چەمكى جىاۋازى تاكايەتى

جىاۋازى تاكايەتى دىاردەپەكى سىروشتى ۋىپۋىستە بۇ بەردەۋامبۈنى ژيانۋ
رىكخستى، تا بۇماۋەۋ ژىنگە ۋەكو دو ھاكتەرى سەرەكى كارىگەرى بىكەنە
سەر گەشەى مەۋۋو ئەزمۈنەگانى ژيانى. ئەۋا جىاۋازى تاكايەتى ھەر درۈست
دەپىت.

بۇ ماۋەى زىاتىر لە سەدەپەكە تۈپژىنەۋەۋ لىكۋلىنەۋە لەسەر جىاۋازى
تاكايەتى زۆر بەباشى بەرپۈۋە دەچىت، زۆرتىرىن بابەتلىك كە لەژىر چەتەرى

جىياۋازى تاكاپەتىدا خۇي ھەشارداپىت، زىرەكى و كەسىتپە وەك دوو سەرچاۋەى جىياۋازى پەقتار، ئەمەش وا دەكات كە جىياۋازى تاكاپەتى بىۋارىكى گىرنى دىرونزانى بىت، لەو كاتەى زۇرىك لە تىۋرە دىرونىيەكان واى دادەنىن كە مەۋفەكان يەكسانن، پاشان ھەول دەدەن كە خەسلەتى گشتى پەقتارى مەۋفەكان دىارى بىكەن، بەلام تىۋرەكانى جىياۋازى تاكاپەتى گىرنى بە جىياۋازى نىۋان تاكەكان دەدەن. يان گىرنى دەدەن بەو خەسلەتانەى كە تاكەكان ناۋازە و بىۋىنە دەرەخات. بۇ نەمۇنە لەوانەپە زانايانى دىرونناسى ھەولنى زانىنى ئەۋە بىدەن ئەو پىرۇسانە شىبىكەنەۋە كە بىنەمان بۇ يادگاي كورت مەۋدا، بەلام ئەو زانايانەى لەبوراي زىرەكىدا كار دەكەن بىگەپىن بۇ ھۆكارى ئەۋەى بۇجى ھەندىك كەس يادگاي كورت مەۋداى باشترىان ھەپە لە كەسىكى تر. يان لەوانەپە زانايانى دىرونزانى كۆمەلەپەتى ئەۋە شىبىكەنەۋە كە كەسەكان بۇ ملكەچى دەسلەت دەپن، بەلام تىۋرەكانى كەسىتى باس لەو ھۆكارانە دەكەن كە وا دەكات كەسىك ملكەچىر بىت لە كەسىكى تر بۇ دەسلەت.

دىرونناسە پەرومىدەپەكان لەوانەپە لىكۆلىنەۋە لەسەر كارىگەرى دىلەراۋكى لەسەر فىربوون بىكەن، بەلام دىرونزانى كەسىتى لەنەزمونى دىلەراۋكى كەسەكە دەكۆلىتەۋە كە پىيدا تىپەردەپىت. زاناي دىرونناسى دەمارى لەوانەپە لىكۆلىنەۋە لەسەر ئەۋە بىكات كە ئاپا ماددە ھۆشبەرەكان كارىگەرى دور مەۋداى لەسەر ئاستى شەپرانگىزى لاي تاك ھەپە يان نا؟ . بەلام دىرونزانى جىياۋازى تاكاپەتى لەۋە دەكۆلىتەۋە چ كەسىك پەنا بۇ بەكارھىنانى ماددە ھۆشبەرەكان دەبات و لەبەر چى؟

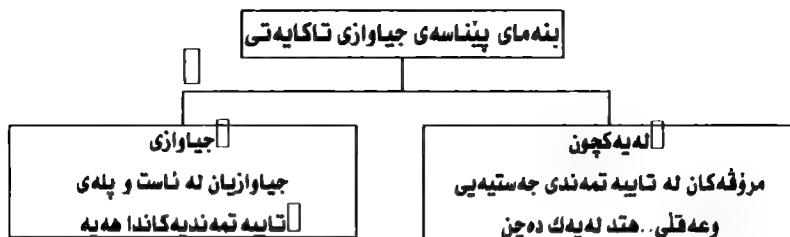
ئامانجى دىرونزانى تاكاپەتى دىپارىكىرنى لاپەنە زۇر گشتىگىرەكانە، كە بىنەمان بۇ تاكاپەتى كەسەكان، و چەمكى تىۋرى دادەپىزىت كە پىشپىنى

جیاوازی و له یكچون له بیر كړدنه وه و هه لچونی رښتیا مړوفه كاندې بكت. توپزهرانی بوازی د مرونزانی تاكایه تی ګرنگی به شیکړدنه وهی نه وه ددهن كه كه سه كان بوجی له یه كتر جیاوازی. دهیانه ویت به شیوه یه کی فراوان له و پروسه د مرونیا نه تی بګه ن كه نه م جیاوازیانه دروسته دكات. كه واته جیاوازی تاكایه تی پپوه ریكی زانستیه بؤ دیار یكړدنی ناستی جیاوازی تاكه كان له سیفه تیك له سیفه ته هاو به شه كانی وه كو سیفه تی (هزری، جهسته یی، د مرونیی)، واته لادانی تاكه كه سه له ګروپه كه ی له و سیفه ته دا. یان له روپه کی تره وه جیاوازی تاكایه تی بریتیه له جیاوازی هر تاكه كه سیك له كه سانی تر له روی تایبه تمه ندی و خه سلته تی هزری و جهسته یی و د مرونیه وه.

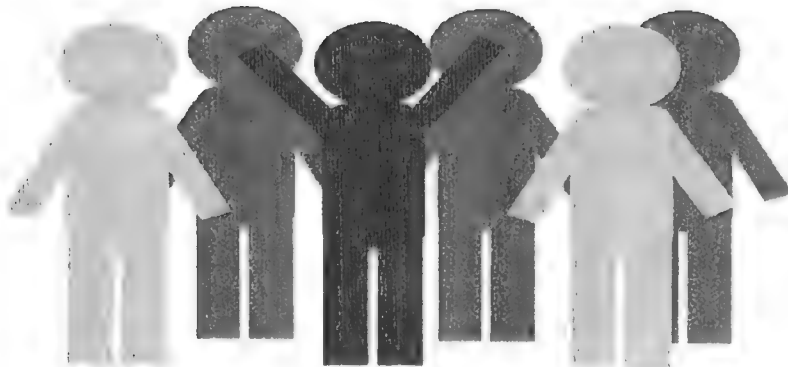
له كتیبه كه ی دكتوره سنا محمد سلیماندا به م شیوه یه پیناسه ی جیاوازی تاكایه تی ګراوه: " لادانی تاكه كه س له ناوه ندی كومه له كه ی له سیفه ته جیاوازه كاندا، له وانه یه ناستی نه م جیاوازیه زور فراوان بیت یان كه م به پیی ناسته جیاوازه كانی هر سیفه تیك له و سیفاتانه ی كه شیده كړینه وه ولیكولینه وه یان له سهر دكریت (سلیمان، ۲۰۰۶، ۳۱۷). نه ګر نه م پیناسه یه شیبكه ینه وه به واتی نه ویه كه جیاوازی مړوفه كان له یه كتر له ناست وړپزه ی سیفه ته كه دایه نه ك له جوړی سیفه ته كه دا بیت. بؤ نمونه هه مو كه س بالی هیه و جیاوازی نیوان مړوفه كان له به رزی و كورتی بالاكه دایه نه ك له هه یون یان نه بونی بالادا (چونكه نه مه مه حاله)، نه ګر بالی كومه تیك خویندكار بیپوین و ناوه ندی ژمیره ییان بؤ دهر بهینین بكتا (۱۵۰) سم نه و كاته كه متر یان زیاتر له م ناوه ندی به جیاوازی تاكایه تی داده نریت.

به شیوه یه کی گشتی مړوفه كان تا راده یه ك له یه ك دهچن، به لام له هه ندیك تایبه تمه ندیدا زیاتر له چهند كه سیكی تر دهچن، له هه ندیك تایبه تمه ندی

تريشدا له هيچ كەسنىڭ ناچن تەنھا خۇيان نەبىت(ئەمەيە نەينى بون و زيانە
 كە تۆ له هيچ كەس ناچىت و ھەر خۇتى بەتەنيا لەم جىھانەدا كە له خۇت
 بچىت). ئەم دەرپرېنە واتاى جياوازى تاكايەتى زۆر بەرۋنى دەرەخات،
 ھاوشىۋەيى بە واتاى يەكسانى ويەكبون نىيە، ئەگەر مەرۋفە لەگەل مەرۋفەكانى
 تردا ھاوشىۋەيى ھەيە لەھەمان كاتدا جياوازىشى ھەر ھەيە، ئەم جياوازى
 وھاوشىۋەيى بونە تەنھا لە نىۋان تاكەكەسەكاندا نىيە، بگرە لە نىۋان
 كۆمەلگاۋ گروپەكانىشدا ھەيە. وەكو جياوازى لە نىۋان بەرەبابەكان و
 جياوازى لە نىۋان توۋزە كۆمەلەپەتەكاندا، ئەمە جگە لەۋەي، كە جياوازى لە
 تايبەتمەندى و سىفاتەكاندا لە خودى كەسنىكىشدا لە قۇناغىكى تەمەنەۋە بۇ
 قۇناغىكى تىرى تەمەن دەگۆرپىت (عياش، ۲۰۲۰).

بۆيە پرۇسەي دۆزىنەۋەي جياوازى تاكايەتى بەشۋيەكى سەرەكى پىشت
 دەبەستىت بە ديارىكردى سىفەتەكە، كە دەمانەۋىت لىكۆئىنەۋەي لەسەر
 بکەين جا ئىتر سىفەتتىكى جەستەيە، ھزرى، ھەلچونى يان شتىكى ترە،
 پاشان ئاستى ئەو كەسە لەو تايبەتمەندىدا دەپيۋىن. لەۋانەيە ماۋەي نىۋان
 جياوازيەكە زۆر بىت يان كەم ئەۋەش بەپى جۆرى دابەشبوۋنى سىفەتەكە
 دەگۆرپىت.

پېناسى جياوازى تاكايەتى بە پىي فەرھەنگى دەروناسى شىكارى دەرونى
 واتا "ئەو جياوازييە جەستەپى و ھزرى دەرونيانەپە، كە كەسىك لەوہى تر
 جيا دەكاتەوہ" ئەم كەسە زىرەكتەرە لەوہى تر، ئەم كەسە كەمتر كەسىكى
 داخراوہ لەوہى تر، فلانە كەس بالاي بەرزترە لە فلان. دەبىت ئەم
 تايپتمەندىانە بناسىن تا بتوانىن مامەلەى ھەر كەسىك بە پىي خۇى بكەين.
 مامەلەو خۇگونجاننخمان لەگەل كەسىك نەخۇشى دەرونى ھەبىت يان لە روى
 زىرەكپەوہ كەم توانا بىت جياوازە وەك لە كەسىكى تەندروست لەرپوى
 دەرونيەوہ. ھەمومان لىھاتوپەكى خۇرسكمان ھەپە بۆ مامەلەكردنى كەسە
 جياوازەكان بە پىي سىفەتەكانيان، ئەمەش واما لىدەكات ھەر كەسىك لە
 نىمە كەسىتيەكى بىيۆنەو تاك بنوینىت، ھەر ئەمەش گرنگى دەدات بە
 لىكۆلنەوہى جياوازى تاكايەتى بە شىوہپەكى زانستى وەكو پرۆسەى
 رىكخستى پەيوەندىپە كۆمەلایەتییەكان و دابەشكردن و بەرپۆەبردنى كارو
 پىشەو رۆلە جياوازەكانى ناو كۆمەل، ئەگەر جياوازى تاكايەتى نەبىت ئەوا
 پىويسىتمان بە پىوەرە دەرونى و پەروەرەدەپىيەكان نابىت. (مأمون، ۲۰۰۸، ۸۰).
 ھەر وەھا ھەندىك پېناسى جياوازى تاكايەتى ھەپە كە لەسەر بنەماى
 كەسىتى داپىزراون لەو پېناسانەش پېناسى محمود عبد الحليم منس لە
 كىتپەكەيدا بەناوى (دەروناسى پەروەردەپىي) بەم جۆرە پېناسى كەردووە: "

جياوازی تاكايه‌تی ديارده‌یه‌کی گشتیه له ديارده جياوازه‌كانی كه‌سیتی، چه‌مکی كه‌سیتی‌ش پشت ده‌به‌سیتی به‌و به‌لگه نه‌ویسته‌ی كه، هه‌مو مرؤفیک بۆ خۆی بیۆینه‌یه، به‌و جۆرمش نابیت له كه‌سانی تر جياواز نه‌بیت "(منس،ب،ت،لا،۱۳۷).

(ناریك) له بۆچونی كه‌سیتی‌هه جياوازی تاكايه‌تی به‌م شیوه‌یه پیناسه ده‌كات: "بریتیه له رېځه‌ستنیکي رېژه‌یی و جیگرو هه‌میشه‌یی، كه له سروشت و مه‌زاج و پېڅه‌ته‌ی هزری تاكه‌كه‌سه‌دا هه‌یه به‌هۆپانه‌وه شیوازی تایبه‌تی خۆگونجاندن له‌گه‌ل ژینگه‌دا داده‌پزړیت، واته مرؤف به‌و كۆمه‌له تایبه‌تمه‌ندییه دیارو شاروه جياوازانه‌وه وای لیدیت كه رەفتار و مامه‌له‌ی جياواز له كه‌سانی تر بنوینیت (القزاق، ۱۹۹۳، لا ۱۵). هه‌روه‌ها به‌م جۆرمش پیناسه كراوه كه بریتیه له‌و جياوازیانه‌ی، كه له نیوان كه‌سه‌كاندا ده‌بینریته‌وه له‌روی خه‌سه‌ته جياوازه‌كانه‌وه وه‌كو هه‌لچونی وه‌زری ئه‌ویش جياوازییه له نمره‌دا نه‌ك له جۆردا (له جه‌ندی‌تیدا نه‌ك جۆنیه‌تیدا). (دمروناسه پوسه‌كان برپایان وایه، كه جياوازی نیوان كه‌سی بلیمه‌ت و كه‌سی كه‌متوانای هزری ته‌نیا له نمره‌دا نییه بگره جياوازییه له ئالۆزی تواناكه وپېڅه‌ته‌كانی(الشیخ، ۲۰۱۴، لا ۲۳).

پیویسته ئه‌وه‌ش بزانین كه جياوازی تاكايه‌تی ته‌نها ديارده‌كانی كه‌سیتی ناگریته‌وه بگره ئه‌وه‌ش تیده‌په‌رینیت بۆ جياوازی شیوازی فیربوون و شیوازی بۆچون بۆ ژیان و زۆر ره‌هه‌ندی تری په‌یوه‌ست به ژيانی مرؤفه‌وه.

جۆره‌كانی جياوازی تاكايه‌تی

جۆره‌كانی جياوازی تاكايه‌تی له زۆربه‌ی ئه‌و دياردانه‌ی كه په‌یوه‌ستن به مرؤفه‌وه دمرده‌كه‌ویت وه‌كو لایه‌نی رەفتار و په‌رومرده‌یی و كه‌سیتی. زاناكان دوو جۆری جياواز له جياوازی تاكايه‌تیان پۆلێن كردووه ئه‌وانیش؛ جياوازی

لە پلە يان ئاست يان نمرە لەگەڵ جياوازی لە جۆردا، جياوازی لە جۆردا ئەو جياوازییە لە نۆوان دوو خەسلەتی جياوازا وەکو بالا وکیش کە ناتوانین بەراورد لە نۆوان ئەم دوانەدا بکەین، چونکە يەكەى پێوانەى هاوبەشمان نىيە بۆ هەردوکیان بەيەكەوه، وەکو دەزانن بالا بە سانتەمەتر دەپۆریت و کیشیش بە کیلوگرام.

لە بواری دەرونییدا جياوازی لە نۆوان زیرەکی و هەلچونی جياوازییە لە جۆری خەسلەتەکەدا، ناتوانین بەراوردی زیرەکی و هاوسەنگی هەلچونی بەيەكەوه بکەین، چونکە يەكەى پێوانەکردنى هاوبەشمان نىيە بۆيان.

جياوازی نۆوان تاکەکان لە يەك خەسلەتدا، ئەو جياوازییە لە پلە يان نمرەدا نەك جياوازی بێت لە جۆردا. بۆ نمونە جياوازی کەسى بالابەرزو بالاکورت جياوازییە لە نمرەدا، چونکە ئاستی جياوازی بالامان هەيە. دەتوانین بەراوردیان بکەین بەيەك يەكە دەپۆرین. ئەمە سەبارەت بە خەسلەتی زیرەکی بە هەمان شێوەیە جياوازی نۆوان بلیمەت و کەمتوانای هزری هەر لە نمرەى زیرەکیدا (الشیخ، ۲۰۱۴، ۲۳۷)

بەشێویەکی گشتی جۆرەکانی جياوازی تاکایەتی لەزۆربەى سەرچاوەکاندا بەم جۆرانەى لای خوارەوه دەست نیشانی کردووە:

۱. جياوازی نۆوان کەسەکان: واتای جياوازی تاکە کەسەکان لەيەكتر لە رۆی تواناو تاپتەمەندییەوه بەناستیکی بەرز يان نزم يان مامناوەند، ئامانجی پێوانەکردنى ئەم جياوازیانە ئەوەيە، کە بەراوردی کەسێک بە کەسانى ترى ناو گروپەکە بکات کە لە گەلێدان وەکو؛ هاوپۆلەکانى يان هاوتەمەنەکانى يان هاولاتیەکانى لە رۆی سىفەتیکی دەرونى، پىشەى يان پەرورەدەيەوه بۆ ئەوێ پێگەى پێزەى يان ئاستى کەسەکە دیاریبکریت لە نۆياندا، بەوێش تاکەکان پۆلین دەکرین.

ھەمو خويندكارىك بەرپۈزەپەك جياوازى ھەيە لە تايبەتمەندى و
ئەركە جياوازەكاندا، لە ھەمو قۇناغەكانى خويندندا ئەو جياوازيانە
بەپۈنى ھەست پىندەكرىت لە نەمرى وانەكانىدا لەگەل جياوازى لە
ليھاتويى و تواناكانىدا وەكو تواناى و مرزى، زمانەوانى،
ھونەرى... ھتد. (الخالدي، ۲۰۱۳، ص ۲۰).

۲. جياوازى تاكايەتى لەنيو خودى تاگەس خۇيدا: ھەمو كەسيك بە پىي
قۇناغە جياوازمەكانى گەشەكردى گۇرپانكارى لە ئەركە سەرەكپە
دەرونى وجەستەيەكانىدا رۇدەدات، ئەم گۇرپانكارىانە بە ئاسانى
سەرنج دەدرىت و دەپيۇرپىت، ئەگەر مرۇف ھەر لە دايكوبونىەو وە
مردن ھەروەكو خۇى بوايە ئەو ئەو ھەمو زانىيارىانەمان لەسەر
گەشەى مندا لا دروست نەدەبوو (الخالدي، ۲۰۱۳، ص ۲۰).

ھەر لەدواى لەدايك بونەو ئەگەر شتىك بەسەر مندا لا رۇدەدات كاريگەرى
لەسەر دروستبونى كەستىيەكەى دەكات لە ناپىندەدا، ئەوئى كۇنترۇلى ئەم
گەشەكرىدە دەكات ھۇكارگەلىكى زۇر زۇرە كە بەپىي جياوازى كەسەكەو
ژىنگەكەى دەگۇرپىت.

ئەو تايبەتمەندىيەنى لە خودى كەسەكەدا جياوازمە؛ وەكو ئەوئى كەسىك
لە روى ھەزرىەو زەرەك بىت، بەلام تواناى ميكانىكى لاواز بىت. لە روى
جەستەيەو باش و تەندروست بىت، بەلام بىستەن و بىنىنى لاواز بىت. لە
قوتابخانەدا ئەمە زۇر بەباشى ھەستى پىندەكرىت خويندكارىك لەوانەيە لە
بىركارىدا زۇر زەرەك بىت، بەلام لە مېزو و كۆمەلپەتيدا لاواز بىت. لەوانەيە
ھەر لە بابەتى وەكو وەرزىدا خويندكارەكە زۇر ليھاتويى باشى ھەبىت بۇ
تۇپى پى، بەلام بۇ تۇپى دەست بەو شىوئەيە ليھاتوو نەبىت. تايبەتمەندىەكان
كاريگەريان ھەيە لەسەر رەفتار و مەيلەكان لە ھەمان كاتدا كاريگەرى لەسەر

لئھاتوپھەکان دروستدەگات. واتە جیاوازی سیفات وتایبەتمەندیەکان لە یەک کەسدا لەپەڕی لاواز و بەھیزییەو. نامانج لێی ناسینی ئەو پەڕی تواناکانی تاکەکەسە بۆ ئەوەی بتوانرێت پلانی خوێندن و پەرورەدەیی گونجاوی بۆ دابنرێت، دواچاریش بتوانرێت بخەریتە کارو پیشەییەکەووە کە لەگەڵ تواناکانیدا هاوتا بێتەو. ئەو پەڕی سود لە تواناکانی وەربگیرێت.

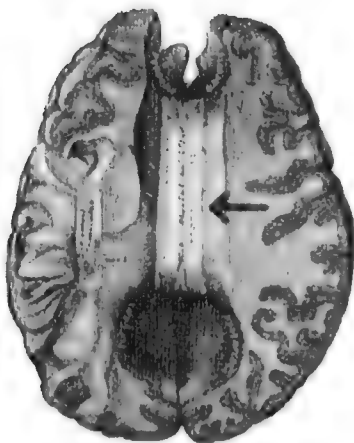
۳. جیاوازی نیوان پیشەکان: پیشە جیاوازیەکان پێویستیان بە تواناو لئھاتوپیی و تایبەتمەندی جیاواز ھەیە، پێوانەکردنی ئەم جیاوازیانە سودیان ھەیە بۆ ھەڵبژاردنی کەسەکان بۆ ئەو پیشەییە کە بۆی دەگونجێت لەلایەکی تریشەو، سودی دەبێت بۆ ئامادەکردنی کەسەکان بە پێی پیشەکان.

۴. جیاوازی نیوان گروپەکان: گروپەکان لەگەڵ یەکتەر جیاوازن لە پەڕی تایبەتمەندی و خەسڵەت و باری مەزاجی و ھەفتاری و عەقڵی و توانای بەرگەگرتنیانەو. پێوانەکردنی جیاوازی نیوان گروپەکان ھاوکاریمان دەکات بۆ لیکۆلینەو و توێژینەو و دەرئۆنناسی گەشە و تایبەتمەندی ئەو ھۆکارانەی کاریگەریان ھەیە لەسەر دروستبوونی ئەم جیاوازیانە، ئەگەرچی جیاوازی نیوان گروپەکان لەگەڵ جیاوازی نیوان تاکەکان لە یەک ناچن. ھەروەھا جیاوازی نیوان پەگەزەکانیش (نێر و مێ) وەکو جوێکی جیاوازی گروپەکان دادەنرێت کاتی ک پێوانەی توانا عەقڵیە زالەکان دەکریێت. لیکۆلینەو و زۆر ئەنجام دراو لەم پۆمەو کە ھەندێک جیاوازی زۆر زەق دەخەنە پەڕی و ھەوانەش:

جياوازی ږهگهزی له پيکهاتهی توپکلی میښکدا:

ا. له توپکلی میښکی نیرینه دا ژماره‌ی خانه‌کانی زیاتره، به‌لام له توپکلی میښکی مینه به‌په‌کوهه گریدراوی خانه‌کان زیاتره.

ب. جياوازی له قه‌باره‌ی هندیك به‌شی جياواز له توپکلی میښکدا، جياوازی له به‌کاره‌یانی ووزده. زاناکان نه‌وه‌یان تۆمار کړدوه هندیك ناوچه‌ی میښکی نیرینه گه‌وره‌تره له میښکی مینه‌نه. له‌به‌رامبه‌ردا هندیك ناوچه‌ی تری جياواز هه‌په له میښکی مینه‌دا که گه‌وره‌تره له میښکی نیرینه.

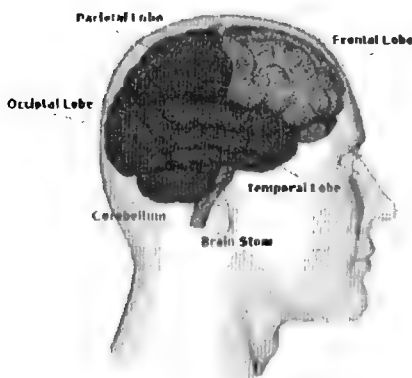
نه‌وش سه‌لیتراوه که تی‌کرای به‌کاره‌یانی میښک بؤ کلیکوز له ناوچه‌په‌کوهه بؤ ناوچه‌په‌کی تر جياوازه لای ه‌م‌ردو ږهگه‌زه‌که (۱۷) ناوچه‌په. هندیك ناوچه‌ی لای ژنان زورتر کلکوز به‌کارده‌یښت، به‌لام لای پیاوان هندیك ناوچه‌ی تر زیاتر کلیکوز به‌کارده‌یښت.

ج. جياوازی ږهگهزی له ږوی ناوچه‌و نیش و کارمکانی توپکلی میښکوهه.

نه‌وه سه‌لیتراوه، که نه‌و سه‌نټه‌رانه‌ی به‌رپرسن له نیشو کاری جياواز له میښکی پیاواندا زور ناشکراو ږونه. واته بؤ ه‌ر نه‌رگینو نیشی میښک سه‌نټه‌ریکی خوی هه‌په که له شوپنه‌کانی تری میښکوهه ته‌شوپشی ناچپته سهر. سه‌نټه‌ری بیرکړدنه‌وی مه‌نتقی و عه‌قلانی له

لايەن سەنتەرى بىر كىرەنەۋە سۆزدارىمۇ ھېندەي ژان تەشۋىشى
ناچىتە سەر.

پەيۋەندى نىۋان ھەردو نىۋە گۆى مېشك لە پىگەى (Corpus Callosum) ۋە كە پىشتىنەيەكى ساقى فراۋانى دەمارى سىپە، كەۋتۇتە ژىرتۈپكىلى مېشك لەناۋەپراستى ھەردو نىۋەگۆى مېشكدايە بەشۋەيەكى ستونى چەند سانتىمەترىك لە پىشەۋە بۆ دواۋەدەيت، نەمە گەۋرەترىن ھەيكەلى ماددە سىپەكەيە لە مېشكدايە، كە لە ملىۋنان تۆرى دەمارى پىك

ھاتۋە كە ھەردو نىۋە گۆكە
بەيەكەۋە گىرى دەداتەۋە
پەيۋەندى نىۋانسان ئاسان تر
دەكات زانىيارى نىۋانسان لە
شۋەي تەزۋى كارەبايدا
دەگۈپزىتەۋە(ۋىكىپىدىا). نەم
بەششە (Corpus Callosum) لە لاى ژان
زۆر چالاكتە ۋەك لاى پىۋان.

تۈپزىنەۋەكانى سەدەي بىستەم نامازەيان بەۋە كىرەۋە كە قەبارەي نەم بەشە
جىۋاۋە لە نىۋان ژن و پىۋادا، بەلام تۈپزىنەۋە تازەكان نەۋەيان دۈپاتكردۈۋە
كە لەرۋى شۋەۋە ھەيكەل و لەرۋى مايكرۇسكۆبىشەۋە جىۋاۋان. بەتايبەت
ناۋچەي نىۋە تىرەيى كۆرپس كولىسىۋم لاى ژان گەۋرەترە ۋەك لە
پىۋان(ۋىكىپىدىا)

د. نیش و کاره‌کانی نیوه گۆی راست و چه‌پی می‌شک له ژن و پیاو دا جیاوازه. له‌هه‌ر نیوه گۆیه‌کی می‌شکدا کام نیش و کار جێده‌گریت، جیاوازی هه‌یه وه‌کو له خواره‌وه رۆن ده‌کرێته‌وه:

۱. کارو نیشی یادگا: له لای هه‌ردو په‌گه‌زه‌که نه‌رکی یاده‌وه‌ری ده‌که‌وێته به‌شی پێشه‌وه‌ی فرۆنتال (Frontal) و به‌شی په‌رینتال (Parietal lobe) له هه‌ردو نیوه گۆکه‌دا. لای پیاوان وه‌کو په‌ک له هه‌ردو نیوه‌گۆکه‌دا دابه‌ش بووه. یان ده‌که‌وێته به‌شی سه‌ره‌وه‌ی نیوه‌گۆی لای راست. به‌لام لای ژنان کاری و نیشی یادگا ده‌که‌وێته به‌شی سه‌ره‌وه‌ی نیوه‌ گۆی چه‌په‌وه (شریف و کامل، ۲۰۱۱، لا ۵۶)

۲. ئه‌رك و کاری زمان: زاناگان دوجۆر کار له بورای توانا‌کانی زمان له‌یه‌ك جیا ده‌کهنه‌وه، نه‌رکی په‌که‌م بریتیه له ئالیاتی زمان نه‌وانیش؛ ئالیه‌تی وتنی وشه‌و پیته‌گانه، واته‌ قسه‌کردن. نه‌رکی دووهم بریتیه له سه‌رمایه‌ی زمانه‌وانی واته‌ ژماره‌ی زاره‌وه‌کانی که ده‌یزانی‌ت و به‌کاری ده‌هێنیت و واتا‌که‌ی تێده‌گات.

تویژینه‌وه‌کان نه‌وه‌یان ده‌رخستوه که هه‌ردوو نه‌رکه‌که لای پیاوان له به‌شی پێشه‌وه‌وه و به‌شی دواوه‌ی نیوه‌گۆی لای چه‌پی می‌شک چرپۆته‌وه. به‌لام لای ژنان ئالیات زمان له‌به‌شی پێشه‌وه‌ی نیوه‌گۆی لای چه‌پ می‌شک ته‌نها چرپۆته‌وه، به‌لام سه‌رمایه‌ی زمانه‌وانی به‌سه‌ر به‌شی پێشه‌وه‌وه دواوه‌ی هه‌ردو نیوه‌گۆی لای راست و لای چه‌پیش دابه‌ش بووه. سه‌رباری نه‌مه‌ش ژماره‌ی خانه‌ ده‌مارییه به‌رپه‌سه‌کان له زمان و بیستن لای ژنان زیاتره به‌ رێژه‌ی ۱۱٪. نه‌مه‌ش ئه‌وه رۆن ده‌کاته‌وه که ژنان بۆ بیستن و هێربوونی زمان توانایان باشت‌ره له پیاوان.

۳. توانای شوین ناسین (درکردن به رهه‌نده‌گانی سهره و خواره‌وه، پېشه‌وه و دواوه، لای راست و لای چپ): کاتیک پیاو نه‌خشه‌ی جوگرافی ده‌خوینیت‌وه، نه‌وا له‌و کاته‌دا چالاکیه‌کی زورتر له‌به‌شی نیوه‌گۆی راستدا ده‌بیریت واته زیاتر خوین بۆ نه‌و به‌شه ده‌چیت. به‌لام لای ژنان نه‌و چالاکیه به‌یەكسانی به‌سهر ه‌ردو نیوه گۆی می‌شکیدا دابه‌ش بووه.

ه‌هر له‌به‌ر نه‌وه‌ی نه‌م توانای درک‌کردنی شوینه لای پیاوان به‌ته‌نها له نیوه‌گۆی چه‌پدا چربۆته‌وه نه‌وه وای کردوه، که نه‌وان به‌تواناتر ولی‌هاتوو تر بن له ناسینه‌وه‌ی شوین و خویندنه‌وه‌ی نه‌خشه‌ی جوگرافی وه‌ه‌ندیک کاروباری نه‌ندازیاری که په‌یوه‌ندی به‌شوینه‌وه ه‌ه‌بیت.

۴. ه‌ه‌ست وه‌له‌چونه‌کان: سه‌نته‌ری ه‌ه‌سته‌کان له می‌شکی پیاواندا له نیوه‌گۆی راستدا چربۆته‌وه، به‌لام لای ژنان له ه‌ردو نیوه‌گۆی راستو چه‌پدا دابه‌ش بووه.

تاراده‌یه‌ك بیتوانایی پیاوان له‌ده‌ربیرینی ه‌ه‌سته‌کانیاندا بۆ نه‌وه ده‌گه‌رپته‌وه که سه‌نته‌ری ه‌ه‌سته‌کانیان له نیوه گۆی راسته و سه‌نته‌ری زمانیش له نیوه گۆی چه‌په، به‌لام لای ژنان سه‌نته‌ری زمان وه‌ه‌سته‌کانیش به‌سهر ه‌ردو لای نیوه گۆی راستو چه‌پیشدا دابه‌ش بووه. بۆیه ژنان ده‌توان زۆر به‌خیرایی ه‌ه‌سته‌کانیان به‌ووتن ده‌ربیرن(شریف و کامل، ۲۰۱۱، لا ۵۹).

ده‌توانین له‌م خسته‌یه‌ی خواره‌وه‌دا دابه‌ش بونی تواناکان به‌سهر نیوه گۆی راستو چه‌پدا لای ژنان و پیاوان پون بکه‌ینه‌وه.

نەرك و كارى مېشك		كام لاي مېشك و شوينى چىرىنەۋەى نەركەكە
پىاۋان	ژنان	
يادگا	ۋەكو يەك لە ھەردو	سەرەۋەى نىۋەگۆى لاي
	نىۋەگۆكەدا دابەش	چەپ
	بوۋە	
ئالياتى	نىۋەگۆى چەپ:	نىۋە گۆى چەپ لە
زمان(قسەکردن)	پېشەۋەۋە و دواۋە	پېشەۋەى
سەرمايەى زمانەۋانى	نىۋەگۆى چەپ:	لە ھەردو نىۋەگۆى چەپ
	پېشەۋەۋە و دواۋە	و راستدا دابەش بوۋە لە
		پېشەۋە و لە دواۋەش
تواناى دركکردنى	نىۋە گۆى راست	نىۋە گۆى راست و چەپ
شوین		
ھەست و ھەلچونەكان	نىۋە گۆى راست	نىۋە گۆى راست و چەپ

ھ. جىاۋازى پەگەزى لە شىۋازى بىرگىرنەۋە: تا سەرەتاي سەدەى بىست و يەكەم ئەۋە نەزانرايوو كە ژنان و پىاۋان بەرپىگاي. جىاۋاز بىردەكەنەۋە، لە كاتى بىرگىرنەۋەدا شانەى دەمارى جىاۋاز بەكار دەھيئن.

ئەو توپزىنەۋانەى دكتور (رىچارد ھايەر) لە زانكۆى كاليفورنيا لە سالى(۲۰۰۶)نەنجامى دابوو ئەۋەى دەرخت، كە قەبارەى ماددە رەساسبەكە(خانە دەماريەكان) كە بەرپرسە لەسەر تاوتوپكردنى زانىارى لە كاتى پرۆسەى بىرگىرنەۋەدا لە لاي پىاۋان بەرپزەى شەش و نيو ھىندە زياترە ۋەك لە ژنان، بەلام ماددە سىپبەكە(واتە توپرى دەمارى) كە بۇ ئالوگورى

زانپاری به کارده هیئریت له کاتی بیر کردنه و هدا لای ژنان زور چرتره به پژهی ده هینه به بهراورد به پیاوان. واتا پیاوان له کاتی بیر کردنه و هدا پشت به تاوتوی زانپاری ده به ستن و ژنان پشت به ئالوگوری زانپاری ده به ستن له نیوان ناوچه جیاوازه کانی میشکدا، به پشت به ستن به م راستیه، توپزمران سه رکه و تنی پیاوانیان شیردوته وه له و نه رکه عه قلیانه ی که پیویستی به تاوتوپکردنی زانپاری روته وه کو بیرکاری به بهراورد به ژنان که سه رکه و تووترن له و نه رکه نه ی که زیاتر پیویستی به ئالوگوری زانپاریه له نیو ناوچه جیاوازه کانی میشکدا وه کو (زمان).

سیهه م: جیاوازی ره گهزی له سیستمی لمبیدا (Limbic System):
 نه میگدالا سه نته ری عه قلی هه لچونی و سوزداریه هه روه ها یادگای هه ردوکیشیانه له میشکدا، په کیکه له پیکهینه ره گرنگه کانی سیستمی لمبیک، زاناکان له نه نجامی توپزینه وه کانیان به و نه نجامه گه یشتون، که نه میگدالا له ژنان و پیاواندا جیاوازه له روی چالاکو و بونیادیشه وه. له خواره وه نه م جیاوازیانه رون ده کهینه وه:

۱. به شیوه په کی گشتی نه میگدالا له نیرینه دا قه باره که ی گه وره تره وه ک له میینه نه دا.
۲. نه میگدالای راست چالاکتره و په یوهندی زیاتری به سه نته ره جیاوازه کانی میشکوه هه په له نیرینه دا، به لام لای میینه نه میگدالای چه پ چالاکتر و زیاتر په یوهندی به به شه جیاوازه کانی میشکوه هه په.
۳. نه میگدالا لای نیرینه زیاتر په یوهندی به دمره وه هه په، نه و زوربه ی نامازه کانی له و سه نته ره هه ستیانه وه و مرده گریت که گریدراون به ناوهنده وه (وه کو سه نته ری بیستن و بینین) و فره مانه کانی شی ده دات

بهو سەنتەرەنەى بە ناوەندەو بەستراون وەكو سەنتەرى جوڵە، بەلام
لە مێنەدا پەيوەندىەكانى ئەمىگدالا زۆر لەگەڵ ناوەو زياتره، زۆر
گرێدراو بە سەنتەرى هەستە ناوەكىەكانەو.

۴. زاناكان ئەوەشيان دۆزىوئەو، ئەو بەشەنى سىستىمى لمبىك كە
كەوتۆتە بەشى تىمپورالەو (Temporal lobe) لای نيرينه زۆر
چالاكتە، ئەم ناوچانە بەرپرسن لە وەلامدانەو ماسولكەپىەكان،
بەلام لە مێنەدا ئەو بەشەى بەرپرسە لە وەلامدەرەو دەرونيەكان
كە بە (Cortex cingularis)، التليف الحزامى) ناسراو ئەو زۆر
چالاكتە، ئەمە ئەو شىدەكاتەو كاتىك ژنان هەلدەچن زياتر بە
قسەکردن هەلچونەكانيان دەرەبەرن، بەلام وەلامدانەو هەلچونى
لای پياوان زياتر بە بەكارهێنانى ماسولكەپىە وەك بۆكس و زللە.

۵. ناوچەى هايبۆكەمەپەس (Hippocampus) كە بەرپرسە لە
يادەومەرى هۆشيار لە سىستىمى لمبىكدا لە ژناندا قەبارەى گەورەترەو
چالاكتە وەك لە پياوان.

سێهەم: جياوازيە رەگەزپەكان لە ناوچەى هايبۆسەلامۆس: توپزپنەوكان
ئەوەيان سەلماندو، كە سەنتەرى دەمارى بەپرس لە رەفتارى سىكسى لە
ناوچەى هايبۆسەلامۆس لە لای نيرينه دوھيندە و نيو گەورەترە وەك لەلای
مێنە.

چوارەم جياوازی رەگەزى لە پێنج هەستەگەدا: ئەگەر بە بىستن دەست پى
بکەين، دەبينين، كە مێنە توانای بىستينيان زۆر باشتەرە وەك لە نيرينه، ئەو
توانايەشە وایان لیدەكات كە گريانى ساواکەى ببىستیت لە شەودا.

سەبارەت بە بېنين ژنان لە تاريکيدا باشتەر دەبينن وەك لە پياوان، ھەروەھا ھەستيار ترن بۆ ڕەنگى سور و ھاوڕەنگە نزيكەکانى(ئەم ڕەنگە شەپۆل دريژەکانن، ئەم توانايەش ھاوکارىان دەکات کە زۆر زوو ھەر سوربونەوھيەك لەسەر پيستی منداڵەکەيان دروست بوو، بيبينن. بەلام پياوان لە بېنينى ڕەنگى شين و ڕەنگە نزيكەکان لە شين ليھاتووترن. سەبارەت بە ناوچەى بېنين، ژنان توانای بېنينى ناوچەيەكى فراوانترىان ھەيە لە ئەوپەرى راستەوھە تا ئەوپەرى باکورى ئەو ناوچەيەى بەرامبەرەيتى، بەلام پياوان دەتوانن وردەکارى زياتر بيبينن لە ناوچەيەكى تەسکترداو بۆ ئەو ناوچەيەى کە راستەوخۆ بەرامبەرەيتى.

سەبارەت بە ھەستى دەست ليدان يان بەرکەوتن ژنان دە ھيئەدى پياوان ھەستيار ترن بۆ بەرکەوتن. ھەتا ژنيكى زۆر کەم ھەستيار لە پياويكى زۆر ھەستيار، ھەستيارترە بۆ دەست ليدان و بەرکەوتن. لە ھەمان کاتدا ژنان توانای بەرگەگرتنى نازاريان ھەيە بۆ ماوھى دريژتر لە پياوان وەکو بەرگەگرتنى نازارى دوگيانى.

سەبارەت بە ھەستى تام يان چەشتن، ژنان بۆ تامکردنى تامى تال ھەستيارترن وەکو مادەى(کينين)، ھەروەھا بۆ شيرينى زياتر حەزيان لە شيرينى. بەلام پياوان زياتر حەزيان لە سوپريە. بەشيومەيەكى گشتى ژنان توانای چەشتنى باشتريان ھەيە کە ھاوکارىان دەکات بۆ تامکردنى ئەو خواردنانەى کە دەيدەن بە منداڵەکانيان. لەگەڵ ئەوھى کە ژنان ھەستيارترن بۆ بۆن کردن (شريف و نبيل، ٢٠١١، لا ٦١).

بەشى دوۋەم

- ئامانجى جياۋازى تاكايەتى
  - سيفەتە گىشتىيەكانى جياۋازى تاكايەتى
  - ھۆكارەكانى جياۋازى تاكايەتى
  - دابەشبونى جياۋازى تاكايەتى
  - پىۋانەكردنى جياۋازى تاكايەتى
-

نامانجى جياوازى تاكايه تى

جياوازى تاكايه تى نامانجى ئەنجامدانى توپزىنەۋەى زانستىيە لەسەر جياوازى نىۋان تاك و گروپەكان، جا ئەو جياوازىيە لە تايبەتمەندىيە جەستەپى، عەقلى، ھەلچونىيەكان بىت پان لە لايەنە جياوازەكانى كەسيتىدا بىت. توپزىنەۋە بەنامانجى زانينى مەوداى جياوازىيەكان و ئەو ھۆكارانەى دروستىدەكات، لەگەل كارىگەرى ھەردو ھۆكارى راھىنان و گەشە لەسەر دروستبونى جياوازى تاكايه تى، بۇ بەدەستەينانى نامانجى زانستى ۋەكو:

۱. پوپىۋى: لىكۆلىنەۋەيەكى زانستى گشتگىرە بۇ ھەمو ئەندامانى كۆمەلگا لە شار لە لادى، بە نامانجى دەرختىنى ۋىنەيەكى تەۋاو وگشتگىر لەسەر دياردەكە كە لىكۆلىنەۋەى لەسەر دەرگىت. بۇ نمونە: لىكۆلىنەۋە لەسەر ناستى زىرەكى، پان ھاۋسەنگى ھەلچونى، ھەروەھا پوپىۋى بەو توپزىنەۋانەش دەوترىت كە نمونەيەك لە ھەمو چىن و توپزەكانى كۆمەل وەردەگرن. بى ئەۋەى يەكە يەكەى تاكەكان ۋەربگرن.

۲. پېشېبىنى: ۋاتە تواناى پېشېبىنى كەردنى ئاراستەى رەفتارەكە (رەفتارى تاكەكەس بىت پان كۆمەلگا) لەسەر بىنەماى ئەو زانبارىيە كە لەسەر ئەو رەفتارە دەست دەكەۋىت. لەو پرىنسىپەۋە كە رەفتارى مەۋۇفا تا رادەيەك جىگىرەۋ تا رادەيەكىش نەرمىتى تىدايە. ھەمو ئەمانە يارمەتى ديارىكەردنى ناستى چاۋەرۋانكراۋى رەفتارەكە دەكات.

۲. دەستىن ئاشان كۆردى: پېئومەر يان تېستە جىياوازەكان بەكار دەھىنرېت بۇ ناسىنى ئاستى كەموگورىيەكان. ناسىنى لايەنى بەھىزى و لاوازى تواناكانى تاك. لەكاتى جېبەجېكردى تېستەكاندا گىرنگى دەدەرېت بە ناسىنى ئەو لايەنانەى كە تاكەكەس پېئوھى دەنالىنېت، يان لەوانە لە ئاپىندەدا پېئوھى بنالىنېت. تا چەند ئامپازى دەستىن ئاشان كۆردى كە زانستى و راست ئەنجام بىدرېت ئەوھەندە ئەنجامەكان راست دەردەچن.

۴. چارەسەرى: كاتىك لايەنە بەھىزى و لاوازەكانى تاك ناسرا، پاشان نامادە دەكرېت بۇ چارەسەرى لەلايەن كەسى راھىنراوھە بەرپىگى پروگرامى تابىتەت وەكو فېكر كۆردى و راھىنان، نامانجى چارەسەرى دەرونى گەرەننەوھى خۇگونجاندىنى (تاكە كەس يان كۆمەل) ە لەگەل خۇى و لەگەل ژىنگەكەى (غانم، كىتاب الكىرونى، ۲۸-۳۶).

سىفەتە گىشتىيەكانى جىياوازى تاكايەتى

زۆربەى سەرچاوەكان كۆمەلە سىفاتىكىيان بۇ جىياوازى تاكايەتى دىيارىكردووه لە گىرنگىرىنى ئەو سىفاتانەش ئەمانەى لای خوارەوھى:

۱. جىياوازى تاكايەتى جىياوازى چەندىتە ئەك چۆنىتەتى: واتە جىياوازى نىوان كەسىك بۇ كەسىكى تر ماناى ئەوھ نىيە، كە ئەو سىفەتە لە كەسىكىاندا ھەبىت و لەكەسەكەى تردا بەھىچ شىئوھەك بونى نەبىت. بەو شىئوھە نىيە بىگرە ئەمە بە ماناى ئەوھ دېت، كە ئەو سىفەتە لە ھەردو كىياندا ھەيە، بەلام رېژمەكەى جىياوازە لە يەككىياندا لەوانەيە زۆر بېت و لەوھى ترىاندا لەوانەيە كەم بېت يان مام ناوھەندى بېت. ناكىرېت كەسەكان بەم جۆرە دابەش بىكرېن بۇ نەمونە (ئەوھى زىرەكى ھەيە، ئەوھى زىرەكى نىيە)، جىياوازى نىوان كەسى بلىمەت و كەسى

كەمتوناي ھزرى تەنھا لە برى زىرەكيدايە نەك ئەو ھەيت، كە كەسەك
زىرەكى ھەيە ئەو ھەيت تەرىپى. يان ئەو ھەيت بالاي بەرزە و ئەو ھەيت بالاي
نەزە، سەرنەجەدەن، كە ناتوانىن بىلەن كەسەك بالاي نىيە ھەم
كەسەك بالاي ھەيە و دەپپەيەن بە مەتر، بەلام ھەيە بەرزە و ھەيە
كۆرتە.

ئەم بۇچۇنە بۇچۇنە نىيە بۇ جىياوازى تاكايەت، لە ئەنجامى
تۆزىنەو ھەيتەنەو كەدەيەكەن دەركەوتەو، كە تاكەكەن لە سەفەتەيە
دەيەكەن دابەشەدەن بەسەر خەتەيەكەن رەكەن كە سەفەتەكە دەنەيتەت،
لەسەرتەكەو زىاتەن رەزى بونى ئەو سەفەتەيەو لەسەرتەكە تەيەو
كەمەرتەن رەزە سەفەتەكە دەنەيتەت، نىنجا ئەم دابەشەكە دەتەنەيت
پەوانە جىياوازى تاكايەت بىكەت بەپى و تەيەكە بەناوبانگى (نەدەو
سۆرەكە) كە و تەيەت " ھەم شەكە كە بە رەزەكە ھەيتە، ھەبونى ئەو
رەزەكە بۇخۇ و اتە ئەو ھەيت دەكەتە بىپەرتە ".

بەلام بىرمان نەچەت ھەم سەفەتەكە، كە جىياوازى لە بر و نەمەدا ھەبوو
كاتەك ئەو جىياوازە بگەتە ئەو پەرى جىياوازى لەوانەيە لە جىياوازى
چەندەتەو بگۆرتە بۇ جىياوازى چۆنەتە. ھەروەكە زانا بىرچەن دەتەت
(كاتەك ناو پەلە گەرمەي كۆلەكەي زىاتە دەپتە دەگۆرتە بۇ ھەتە " . لە
لەكە تەيەو پەيەستە بزانەن رەزە ھە سەفەتەكە چەند تا ئەو پەرى
كەمەتەو ھە نەپتە بە سەر و نەبوون.

۲. جىياوازى تاكايەت جىگەرە لە تەكەيەدا (مەدل): جىياوازى تاكايەت بە
پەي تەپەربونى كاتە دەگۆرتە، بەلام لە ھەم سەفەتە جىياوازەكەنى
كەسەتەدا رەزە گۆرەكەي بەكە ناست نىيە، لىكۆلەنەو
زانستەكەن سەلمانەنە، كە جىگەرى تەكەيە جىياوازى تاكايەت لە

سېفەتە ھەزرىيەكاندا زياتره وەك لە جېگىرپەكەى لە تايبەتمەندىيە ھەلچونىيەكاندا، بەھۆى ئەوھەيە كە تايبەتمەندى ھەلچونى زياتر دەكەوئە ژېر كارىگەرى ھۆكارە ژىنگىيەكانەوھ وەك لە سېفەتە ھەزرىيەكان. كەواتە جىاوازى تاكايەتى لە ھەموو سېفەتەكاندا وەكو يەك بە جىگىرى نامىنىتەوھ، بە بېى لىكۆلئىنەوھكان جىگىرتىر جىاوازى بىرپتە لە جىاوازى زانىنى وھەزرىيەكان، بەتايبەت لە دواى قۇناغى سەرەتاي ھەرزەكارىيەوھ. مەپل يان ئاراستە تا ماوھەكى كاتى درېژ بە جىگىرى دەمىنىتەوھ. جىاوازى خەسلەتەكانى كەسىتى زياترىن گۆرانى بەسەردا دىت، ئەمەش ماناى ئەوھەيە كە سېفەتە بۆماوھەيەكان جىگىرىيان زياتره لە سېفەتە وەرگىراو وژىنگەيەكان.

۲. مەوداى جىاوازيە تاكايەكان: مەودا بەماناى جىاوازى نىوان بەرزترىن نەرمەو نەزمىن نەرمى ھەر سېفەتەك لە سېفەتە جىاوازەكان. مەودا لە سېفەتەكەوھ بۆ سېفەتەكەى تر دەگۆرپت، ھەروھەا لە جۆرىكەوھ بۆ جۆرىكى ترى سېفەتە سەرەكەكان دەگۆرپت. ئەنجامى توپىزىنەوھكان ئەوھەيان سەلماندوھ كە فراوانترىن مەوداى جىاوازى تاكايەتى لە تايبەتمەندى كەسىتيدا دەردەكەوئەت، كەمترىن مەوداشى لە جىاوازى نىوان رەگەزەكاندا دەردەكەوئەت، بەلام جىاوازى لايەنى ھەزرىيەكان مام ناوھەندىيەو دەكەوئەتە نىوان ئەم دو مەودايەوھ. مەوداى جىاوازى تاكايەتى لاي رەگەزى نىر زياتره وەك لە لاي رەگەزى مى (سلمان، ص ۳۵).

بۆ نمونە ئەگەر لە پۆلىك لە پۆلەكاندا بالاي خويىندكارەكانمان پىوا ئەوا بالابەرزترىن خويىندكار (۱۸۰) سم بوو، كورترىن خويىندكارىش (۱۴۰) سم بوو. ئەو كاتە مەوداى نىوان ئەو دو بالايە (۴۰) ئەومش مەودايەكى زۆرە،

نهمه لای کوران وهه‌هایه، به‌لام لای کچان بهو جوړه مه‌ودای جیاوازیان زور فراوان نییه واته بالایان نریکه له‌یه‌کتره‌وه.

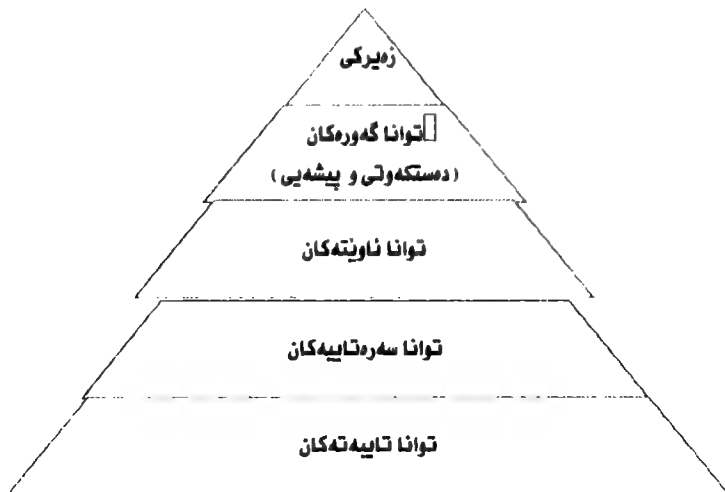
زانا(وگسلر) هه‌ستاه به پیوانه‌کاری زوربه‌ی تواناو لی‌هاتوییه هزریه‌کان، که به نامرازو پیوانه سایکولوژیه‌کان پیوانه‌ی کردووه. بوی دمرکه‌وتوه که ریژه‌ی به‌تواناترین که‌س تا لاوازترین که‌س له‌م تواناو لی‌هاتوییه عه‌قلیانه‌دا به‌ریژه‌ی (۲:۱) نه‌وه‌ش به مانای نه‌وه دیت که ووزه‌ی به‌تواناترین که‌س په‌کسانه به نیوه‌ی ووزه‌ی که‌متواناترین که‌س(الخالدی، ۲۰۰۲، ۲۲۶).

جیاوازی به‌زرت‌ترین نمره‌و بچوک‌ترین نمره به‌هه‌ندی‌ک هۆکاره‌وه به‌نده.

۴. جیاوازی تاکایه‌تی ری‌کخ‌ستنیک‌ی ههره‌می هه‌یه: نه‌نجامی زوریک له لی‌کۆلینه‌وه‌کان جه‌خت له‌سهر نه‌وه ده‌که‌نه‌وه، که له نه‌نجامی پیوانه‌کردنی سیفه‌ته تایبه‌ت و جیاوازه‌کانی که‌سی‌تی دمرکه‌وتوو که جیاوازی تاکایه‌تی ری‌کخ‌ستنیک‌ی ههره‌می هه‌یه. گرن‌گترین سیفه‌ت لوتکه‌ی ههره‌مه‌که‌ی گرتوو، له‌دوای نه‌وه‌وه نه‌و سیفه‌تانه دین که که‌مر گشتین، نیتز لی‌ژبونه‌وه‌ی سیفه‌ته‌کان زیاتر ده‌بی‌ت تا ده‌گاته نه‌و سیفه‌ته‌ی بنکه‌ی ههره‌مه‌که ده‌گری‌ته‌وه و له‌روی گشت‌گری‌ه‌وه دمرکه‌وتنی له هه‌لو‌ی‌ستیک تی‌پهر ناکات. له سیفه‌ته زانینی و هزریه‌کاندا زیره‌کی لوتکه‌ی ههره‌مه‌که ده‌گری‌ت واته گرن‌گترین‌یه‌نه،

دوای نهویش نهو سیفه تانه دپن، که توانای دهسکه وتی خویندنی و پیشه پی و بهم شیوه بهردموام دهیت تا دهگاته توانا سهره تاییه کان، ههمان شت روده دات بو سیفه ته مهزاجی و جهسته ییه کان (سلمان، ۲۰۰۶، ص ۳۶).

۵. جیاوازی تاکاپه تی شیای گۆرانکارییه: نهمه ش مانای نهویمه، که جیاوازی تاکاپه تی بههوی فیرکردن و راهینان و گۆرینی ژینگه ی جوارده وره ده توانین بیگۆرین یان که می بکهینه وه. نهگهر جیاوازی که سی (ا) له گه ل که سی (ب) له سیفه تیک له سیفه ته کاند (۲۰) پله بوو. نهم جیاوازیه که مده کات نهگهر که سه که توانی لیها توپی که سیه کانی و توانا شاره وه کانی به کار بهینیت له رپگه ی به کارهینانی شیوازی زانستی پهروه دهی فیربونی شاره زایی گونجاوه وه (القضاء، الترتوری، ۲۰۰۶، لا ۲۵۵).

بۇ نمونه لەسەرەتای دەستپیکردنی سالی خویندنهوه ماموستای وەرزش تاقیکردنهوهی توانای وەرزشی بۇ خویندکارهکان ئەجامدا. یهکیکیان له ههمویان بهتواناتر دهردهچیت، بهلام یهکیک له خویندکارهکان لهپنگهی راهینانهو شارهزاییهوه لهوانهیه ببیته رگابهری نهو خویندکارهی تر که سهرهتایهکههم بووه.

٦. جیاوازی تاکایهتی له تواناکانی تاکهکەس وتایبهتمهندی کهسیتیدا: نهوهی دهبنریت نهوهیه که تایبهتمهندی جهستهیی و ههلقونی زانیی تاکهکەس به پپی قوناغهکانی تهمهنی دهگوریت، نهوهش بههوی نهو گورانکاریانهوه که له گهشهی کهسهکهدا رودهات لهگهڵ بارودوخی ژینگهی کومهلایهتی که کهسهکهی پیا تیپهر دهبیّت، له لایهکی تریشهوه بهو نهزمون و شارهزاییه که له پنگهی فیربون و کارو پیشهوه بوی دروستدهبیّت، ههمو نهمانه کاریگهریان لهسهر تواناو تایبهتمهندییه جیاوازهکانی کهسهکان ههیه له روی بههیزبونی یان لاواز بونییهوه (القضاء،الترتوري،٢٠٠٦، ٢٥٥٧).

کهواته مروّف خوی دهتوانیت پهره به تواناکانی بدات، جا نهوه له پنگهی گهشهی سروشتیهوه بیّت یان له پنگهی راهینان وفیربوونهوه بیّت، وهکو دهمانین هیزی ماسولکهکان له پنگهی راهینانهوه زیاتر دهبیّت، ههروهها به پپی گهشه و گهوره بوونیش ههر بههیز دهبیّت. بهلام که گهیشه قوناغیکی دیاریکراو نیت ورده وورده هیزهکهی کهم دهبیتهوه.

ھۆکارەکانى دروستبۇنى جىاۋازى تاكايەتى

ھەمىشە پىرسىيارە سەرەگىيەكە ئەۋە بوۋە بۇچى كەسەكان لەيەكتىر جىاۋازن؟ ھۆكارى ئەم جىاۋازىيە جىيە؟ جىاۋازىيەكان زۇرن پان كەمن؟ ئەمانە ھەمۇ پىرسىيارى گىرنگىن كە ھەمۇ لايەنەكانى پىفتارى مۇۋۇ دەگرىتەۋە، پىرسىيار لەسەر ھۆكارى جىاۋازى كەسەكان لەيەكتىر زۇر گىرمەۋكىشە بىدۋاى خۇيدا ھىناۋە دىالۆگەكان زۇر فراۋان بو لەسەرى تا گەپشتون بەۋ نەنجامەى كە ھۆكارەكان زۇر زۇرن، بەلام دەكرىت لەم ھۆكارانەدا دىارىبكرىن(الأمارة، ۲۰۱۴، ۲۹۷).

يەكەم. ھۆكارە بۇماۋەيەكان: ئەۋەش ئەۋ ھۆكارانەيە كە منداڭ لەرپىگەى بۇماۋەۋە لە باۋانىيەۋە بۇى دەمىنئىتەۋە، پان لە رپىگەى ناسەۋارە خراپەكانى قۇناغى دوگيانى داپكەكەۋ تىپەرپونى بە بارى تەندروسىتى جەستەيى پان دەرونى خراپدا، لە ئەنجامدا كارىگەرى خراپ دەكاتە سەر پىكەتەى جەستىي پان عەقلى كۆرپەلەكە ئىتر پان لە روى جەستەيەۋە لاۋاز دەبىت پان لەرپى ھزرى و عەقلىيەۋە كەمتوانا دەبىت پان شىۋاندى زگماكى(التشۋە الخلقى) بۇ دروستدەبىت(حسن، ۱۳۱۶) ئەۋ جىاۋازىيەنى بەھۋى بۇماۋەۋە دروست دەبن تا رادەيەك جىگىرە لە كەسەكەدا گۆرپىن و كەمكىرنەۋەى سەختە. بۇ نەۋنە ئەۋ منداڭى بە لاۋازى بىننىيەۋە لەداپك دەبىت زەحمەت تۋاناي بىننىيى بۇ بگەرپىنرپىتەۋە.

دوۋەم. ھۆكارە ئىنگەيەيەكان: ئەمەش لە ئەنجامى شىۋازى جىاۋازى پىفتارى خىزان و كۆمەل و كەلتۈرەۋەيە، لەۋانەيە ئەم ھاكتەرەنە بە جىا پان بەپەكەۋە كارىگەرى گەۋرە لەسەر بونىيادى ھزرى و مەزاجى كەسەكە بىكەن،

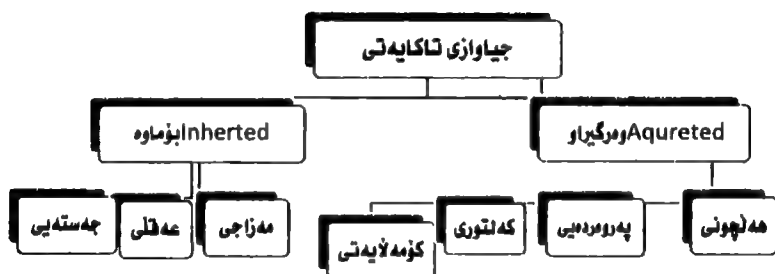
لەوانەییە شیوەییەکی نەڕێنی پەرورەدە وای لێتکات وەلامی شیواژەکانی
فیربون نەداتەووە بەمەش دەستکەوتی خویندنی نزم بێت.

سەرنج بدەین لە قوتابخانەیەکی گەدا ئەو منداڵانەی لە لادیو هاتون جیاوازن
لە پەشتارو مامەلەیان لە منداڵانی شار نشین کە جۆلەجۆلکەر و هارن، بەلام
مندالی لادی نارامترن. لەپڕی کاری کرداری و ژیاڵیەووە مندالی لادی باشتەرن،
لەپڕی زانیاری و داتاوە منداڵانی شار باشتەرن.

سێهەم. فاکتەری هاوێشەکان: ئەمە لە ئەنجامی هەردو ھۆکارەکانی
بۆماوە ژینگەیی بەیەکەووە، ئەم ھۆکارە لە هەردو ھۆکارەکی تر زیاتر
کاریگەری نەڕێنی دروست دەکات لەسەر پەشتار، چونکە بەیەکەووە کاریگەری
لەسەر تاکەکەس دروستدەکات و وەلامدانەووەی لاواز دەکات دەبێتە کەسیکی
نەڕێنی و لاواز لە کۆنترۆڵ کردنی پڕموی ژیاڵی.

چوارەم: فاکتەری پەرورەدەیی: ئەم ھۆکارە لەوانەییە لە ڕێگەی شیواژی
وانە ووتنەووە، یا ھۆکارە فێرکاریەکانەووە یان بەھۆی خراپ مامەلەکردنی
ژینگەیی قوتابخانەووە بێت جا لە لایەن مامۆستا یان بەرپۆبەر یان
ھاوپۆلەکانیەووە بێت. یان بەھۆی باش تێنەگەشتن بێت لە بنەمای وانەییەک
لە وانەکان (هێئە، ۱۹۹۹، ص ۳۶).

بۆ نمونە ئەگەر سەرنجبدەین خویندکاریک سستە لە یەکیک لە وانەکاندا
ئەمە لەوانەییە بەھۆی بێتوانایی ھەزیەووە نەبێت لەوانەییە بگەرێتەووە بۆ
یەکیک لە ھۆکارەکانی پەییوەست بە وانە ووتنەووە یان مامەلەیی نەڕێنیەووە
وہکو باسماں کرد.

پىۋانە كىردى جياوازی تاکايه تی

ناسىنى جياوازی تاکايه تی زۆر گرنگە بۇ ئەۋەى بىتوانىن مەۋداكەى كەم بىكەپنەۋە يان پەچاۋى بىكەين، زۆر پىۋەرى دەرونى جۇراۋ جۇر بۇ ئەۋ مەبەستە دارپۇزراۋن تا جياوازی تاکايه تی لە نىۋان تاكەكاندا بىپىۋىن، بۇ نەۋنە رېژەى زىرەكى مىندالىك بىپىۋىن و بەراۋردى بىكەين بە ناۋەندى زىرەكى مىندالانى ھاۋتەمەنى خۇى، نەۋنەى ئەۋ تىست و پىۋانەكارانەش ئەمانەى لای خۋارەۋەپە:

۱. تىستى زىرەكى.

۲. تىستى تۋاناۋ نامادەباشىە جەستەيى و عەقلى ۋەستى و لىھاتۋى و جۈلەپىەكان.

۳. تىستى كەسىتى لىۋ چۋارچىۋەپەشادا تىستى مەپل و ئاراستەدەرونىەكان و بەھاۋ تاپبەتمەندىپە خۇرسكەكان. و مەزاجى تاكەكان و دىدگای تاك بۇ خۇدى خۇى و ئاستى تمۋحەكانى و ھىزى پالئەرەكانى، ئاستى دلەراۋكى و تۋندوتىزى، سەربارى ئەۋ تىستانەى كە دەستنىشانى كەسى ئاسايى و كەسى ئاسايى دەكات (الشازلى، ۲۰۰۱، ۲۰۱۷)

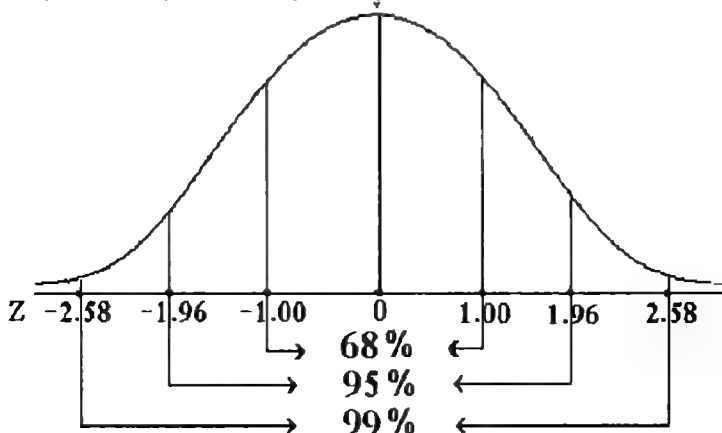
بۇ نمونه مامۇستايەكى وەرزش كاتىك بىھويۇت پىرۇگراممىك لەسەر خويۇندكارەكانى جىيەجى بكات ئەوا پىويستە سەرەتا تىستىكى تىوانا و مەيل و لىھاتويى خويۇندكارەكانى بكات تا بتوانىت پىرۇگراممەكى بەشپوئەك دارىزىت لەگەل جىياوازى تاكايەتى خويۇندكارەكانىدا بگونجىت.

دابەشپونى جىياوازى تاكايەتى

ئەگەر جىياوازى تاكەكان لە تايەتمەندى دەرونياندا بەزۇرى لە روى چەندىتەوہە بىت، ئايا جىياوازى نمرە يان رىژمەكى چۇن لە نىوان كەسەكاندا دابەش دەين؟ وەلامى ئەم پىرسىارە تەنھا لە رىگەكى خستەى دوبارە بونەوہە وىنەى بەيانىەوہە دىكرىت وەلام بدىتەوہە كە ئەو دابەشپونە پون دىكاتەوہە. وەكو زۇرىك لە ئامرازە ئامارىەكانى تر دابەشپونى دوبارەى ھۆكارىكە بۇ دىارىكردىنى چەندىتەو رىكخستى داتاكان بەجۇرىك واى لى بىت تىبگەين لىى و شىبىكەينەوہە واتاى پى بدەين، لەم بارەدا نمرەى تىستەكە كۆدەكەينەوہە لە چەند دەستەپەكدا، پاشان بۇ ھەر دەستەپەك ئەو ژمارانەى كە تىايدا دوبارەبۇتەوہە دايدەنىين.

لەوانەپە ئەم دابەشپون و دوبارەبونەوہە بىكرىتە وىنەپەكى داتايى، ئەمە لە زانستى ئاماردا زۇر بلاوہ كە پىى دەوترىت چەماوہى دابەش بونى دوبارەى، پاشان دەتوانىن وەسفى تاكەكان لە رىگەكى پەكىك لە پىوہرەكانى سەنتەرى دابەشكرەنەوہە (central tendency) (ناوہند، منوال، ناوہراست) بگەين. ئەوہى لەم جۇرە دابەشكارىپەدا سەرنجەددىت ئەوہە كە زۇربەى بارەكان دىگەونە ناوہراستى مەوداگەوہە، تا چەند بەرەو ئەم لاو ئەولاي چەماوہەكە بىرۇين ژمارەى حالەتەكان بە شپوئەكى رىكوپىك و بەردەوام كەم دەينەوہە، لەم چەماوہە سىروشتىەدا ھىچ بۇشاپەك نابىرنىت تا

دەستەپەك يان چەند دەستەپەك لەپەك جيانەبنەوه. ئەم چەماووپە دولاكەى وەكو پەك دەبەت ئەگەر لەناومرپاستەوه بە هەيلىكى راست دابەشمانكرد، لەم كاتەدا ناو دەنرەت چەوماووى دوو لاپەكسان، يان نۆرمەل كۆرە. دوو زانای بىرگارى كە ناويان (لابلاس و گاوس) بوو ئەم چەماووپەيان داهینا لە كاتى لىكۆلینەووپەيان لەسەر رىكەوت و هەلەى سەرنجدان دەكرد.

دەتوانین ئەوه بۆلین كە جیاوازی تاكایەتى پشت بە ژمارەپەكى زۆر ھاكتەرى سەربەخۆ دەبەستەت كە ناتوانین بەشیووپەكى خۆ وىست و ئیرادى كۆنترۆلى بكەین بەو شیووپە بە پێى یاسای رىكەوت دابەش دەبەت. مەودای چەماووى دوو لاپەكسانى ئەزمونى لە پێوانەى تايبەتمەندییە دەرونییەكاندا لە نیوان (م - ٤٢) و (م + ٤٢) م ناومەندى ژمیرەپەو ع لادانى پێوهریە، بەلام مەودای چەماووى پەكسان (ئىعتدالى) تیۆرى لە نیوان (م - ٤٥) و (م + ٤٥) ئەمە لەبەر گرتنەووى هەمو ئەو حالت و ئەگەرانیە كە لەكاتى توێژینەوه لەسەر نمونەى ئەزمونیدا دەرناكەون (الزعبى، ٢٠١٤، ص ٣٥).

لە دەرئەنجامی تایبەتمەندیەکانی ئەم چەماوە سروشتیە، دەبینین کە بە نزیکەی (۶۸٪) تاکەکان ئاستی مامناوەند و مردەگرن لەو خەسلەتەکانی کە پێوراوە، واتە لە مەودای (م+۱ع) تا (م - ۱ع)، بەلام ژمارەکانی ئەو کەسانەکانی کە دەکەونە نێوان (م+۱ع) و (م+۲ع) و هەروەها لە نێوان (م-۱ع) و (م-۲ع) دەکاتە نزیکەی (۱۴٪)، بەلام حالتە زۆر پەرگیرەکان (مەتەرف) لە هەردو ناپاراستەکەدا واتە زیاتر لە (م+۲ع) یان کەمتر لە (م-۲ع) بەنزیکەی یەکسانە بە (۲٪) لە کۆی گشتی هەموو حالتەکان. لە هەژمارکردنمان بۆ ئەمانە پشت دەبەستین بە قەبارە چەماوە سروشتیەکان (الشیخ، ۲۰۱۴، لا ۲۸).

لەوانەییە چەماوەی دابەشبوونی نۆرمەل شێوەکە بگۆرێت شێوەکی دەرپەریوی بۆلای چەپ یان بۆلای راست یان لاکێشەیی و یان زیاتر لە لوتکەییەکی بۆ دروست ببێت. لە گرنگترین ئەو فاکتەرانی کە کاریگەری دەکەنە سەر چەماوەی دابەشبوونی سروشتی ئەمانە لای خوارەوێه:

○ سروشتی ئەو سێفەتەکانی کە دەپێورێت:

دابەشبوونی سروشتی لە ئەنجامی کۆمەڵە ھۆکاریکی سەربەرخۆیە کە مەروۇ ناتوانێت بە ویستی خۆی کۆنترۆڵی بکات. ھەر ئەمەش دەبێتە ھۆکار بۆ دابەشبوونی ھاوسەنگ.

لە کەوتنە خوارەوێ پارەییەکی مەعدەنی بە دیوی (وێنە یان نوسینەکەیدا) زۆر ھۆکار ھەیە کە کاریگەری دەکاتە سەری وەکو بەرزى فریدانی پارەکە، چۆنیەتی گرتنی پارەکەو خوارکردنەوێ دەست...ھتد. ئەگەر کەسەکە توانی کۆنترۆڵی ئەو ھۆکارنە بکات لەوانەییە بێتوانیت کۆنترۆڵی ناپاراستەى روى پارەکە بکات پێش ھەڵدانى. ئەگەر ئەمە بۆ چەند جارێک دوبارە بکاتەو، ئەو چەماوەیە کە دروست دەبێت دابەشکردنیکی سروشتی و نۆرمەلی نابێت، بەلام لە راستیدا ئەو کۆنترۆڵی پارەکە دەکات

ياسايەكە كە پىشت بە پرنسىپى رېكەوت دەبەستىت. بە تايپەت ئەگەر پارەكەمان بۇ سەد جار ھەلدا، مەبەستمان لە رېكەوت ئەوە نىيە كە ئەمە لە سىستىمى سىروشتى ياساى ھۆو ئەنجام دەرېچىت. مەبەست ئەوەپە كە دياردەكان پەيوەستەن بە ژمارەپەكى زۆرى فاكتەرى سەربەخۆو ئالۆزەو كە تا ئىستا كاريگەريان بەتەواوى نەناسراوہ (ابوحطب، ۱۹۸۰).

○ سىروشتى نمونەى توپۇزىنەوەكە:

جىياوازى لە دابەشپونى دوبارەى جىياوازدا دروست دەبىت بەھۆى نەوہى كە نمونەكە بە ھەر ھۆكارىك بىت بەشىۋپەكى ھەلبىزاردن و بەمەست دەست نىشان دەرگىت. لەبەر ئەوہ كاتىك دابەش بونەكە لە نۆرمەل و سىروشتى بون دور دەكەوئتەوہ گومان سەبارەت بە گونجاوى ئەو نمونەپەى كە لىكۆلىنەوہكەى لەسەر كراوہ دروست دەبىت. بۆپە لە لىكۆلىنەوہى جىياوازى تاكايەتيدا باشترە كە ژمارەى زىاترى نمونە وەرېگىرېت.

○ سىروشتى ئامپازى پېوانەكارپەكە:

ئەو پېومەرى بەكار دەھىنرېت كاريگەرى دەكاتە سەر دابەشپونى سىروشتى جىياوازى تاكايەتى نمونەكە، لەوانەپە شىۋەپەكى لا دەرپەپومان دەست بىكەوئت ئەگەر مەوداى پېومەركە تەركىزى خستبىتە سەر ئاستە زۆر بەرزەكان يان ئاستە زۆر نزمەكان. يان ئەگەر ئامپازەكە واتە پېومەركە لەسەر نمونەپەك جىبەجىبىكرېت كە گونجاو نەبىت بۆى. وەك باوہ كاتىك توپۇزەركەكان چەماوہى سىروشتيان بۇ دەرناچىت لە پېوانەكردنى نمونەپەكى توپۇزىنەوەكە، ئەو كاتە يان بېرگە لادەبەن يان زىاترى دەكەن يان چاكسازى لە بېرگەكاندا دەكەن. يان گۆرپانكارى لە جىگرمەوہى پېومەركەدا دەكەن (الزەبى، ۲۰۱۴، ۳۶).

چەماۋەى سروشتى چەماۋەىيەكى نەزمونى نىيە ئىمە لەنەزمونە
 دەرونىيەكانەۋە بەدەستمان ھىنابىت، واتە ئىمە لە پىۋانەکردنى دياردە
 دەرونىيەكانەۋە وەرمان نەگرتە، بەلكو ئىمە بەكارى دەھىنن بۇ
 نامادەکردنى پىۋرە دەرونىيەكان، كاتىك پىۋەرپك نامادە دەكەپن لەسەر
 ژمارەيەكى زۆر لە كەسەكان جى بەجى دەكەپن وا پىشېنى دەكەپن كە
 دابەشېونىكى سروشتى دياردەكەمان دەست بکەۋىت. نەگەر دەستمان
 نەكەۋىت ئەۋا دەبىت چاكسازى لەۋ پىۋانەيەدا بکەپن. ۋەكو ئەۋەى ژمارە
 بېرگەكانى زياتر بکەپن يان بېرگەكان چاك بکەپن يان ھەندىكى لابرېن.
 دابەشېونى سروشتى ۋەكو پىۋەرپكە بۇ بېراردان بەسەر ئەۋ پىۋەراندەدا كە
 نامادەيان دەكەپن بۇ تۈپزىنەۋەكان.

بەشىنى سىنھەم

جىياۋزى لە ناو خودى يەك كەسدا
جىياۋزى سىفاتەكان لەناو خودى يەك كەسدا
ئاستى گۆرۈنكارى لە سىفاتى يەك كەسدا
جىياۋزى گەشەى عەقلى لە خودى يەك كەسدا
پۈتۈنەكردنى جىياۋزى تاكايەتى لە خودى يەك كەسدا.
تايىبەتمەندى جىياۋزى تاكە كەس لەناو خودى خۇيدا.

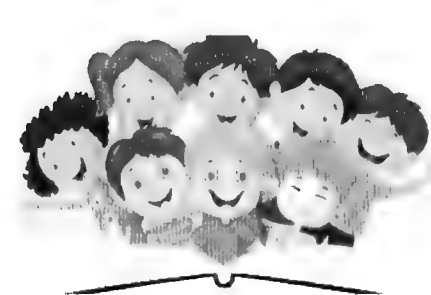

جياوازی له ناو خودی يهك كه سدا

گرنگی ليکولینه وهی جياوازیه کان بۇ تاکه کهس
ليکولینه وهو توپزینه وهی گۆرانکاری خهسلتهکانی تاکه کهس گرنگی
تيؤری و کرداری خوئی ههیه، کاتيک تيستی زیرهکی بۇ منداڵ نهنجام ددهین و
نهنجامه کهی به تهنها يهك ژماره يان يهك ناست ددهینه وه به دايک و باوکی
پینی دهلین ناستی زیرهکی منداڵه که تان که مته له مام ناوه ند. نهمه مانای
چیه؟ خوئی نهه زۆر شت له سهه لایه نی هزری نهو منداڵه نانسین، نایا نهه
منداڵه له هه موو لایه نه کان وه ناسته کهی که مته له مام ناوه ند؟ يان
جياوازی ههیه له که شهی عه قلیدا؟ نایا ناسایه يان سهه که وه تووه له
هه ندیک روی تايبه ته وه؟ تيستهکانی زیرهکی ته نیا يهك ژماره مان ده داتی و

ناستی گشتی عه قلی
منداڵه که مان له ژماره به کدا بۇ
کورت دهکاته وه، به مهش زۆر
راستی دهشاریته وهو پهه دهپۆشی
دهکات. له وانه به دو کهس
هه مان نهنجام و مرېگرن له

تيستی زیره کیدا، به لām وي نهی عه قلی ههه دوکیان له به کتر جياواز بيّت. نهگهه

ھەمو تۈۋانكانى تاك لەيەك ئاستدا بېت. ئەۋا ۋەسفىكىرىنى بەيەك ژمارە كە
 ئەنجامى تېستى زىرەكىە شتىكى راست دەردەچىت. بەلام لىكۆلىنەۋە
 زانستىيەكان دەريان خستۋە، كە جىاۋازى ئاشكرا ھەيە لە ئاستى ئەۋ
 سىفەتانەى كەسىك ھەيەتى. لىرەۋە ئەۋە بە پىۋىست دەبىرنىتەۋە كە
 لىكۆلىنەۋە بىكرىت لەسەر ئاستە جىاۋازەكانى سىقاتى تاكەكەس. ئەم جۇراۋ
 جۇرى سىفاتانە لای كەسى ئاسايى و لای كەسانى كەمتۈنای ھزرى و لای ئەۋ
 كەسانەى كە لە ئاستىكى بەرزى زىرەكىدان واتە بلىمەتن، ھەيە و دەبىرنىت.
 ھەر بۆيە كەسىك كە بۇ ئىشكىك دەشېت مەرج نىيە بۇ ئىشكىكى تر شىاۋ
 بېت. بە ھەمان شىۋە ئەۋەى لە خۋىندىنى زانست و پىسپۇرىيەكدا شكىست
 دەھىنىت مەرج نىيە لە خۋىندىنى پىسپۇرىيەكانى تىرىشدا ھەر سەرنەكەۋىت.
 ئەۋ مىندالەى كە لە تېستى زىرەكىدا ئاستى نزم بەدەست دەھىنىت ئەۋا لە
 پرۇگرامى خۋىندىنى ئاسايدا سەركەۋتوۋ نايىت. بەلام لەۋانەيە لە بۋارە
 ھۈنەرى، مىكانىكى، كۆمەلەيەتى، مىۋزىكىدا لىھاتوۋ بېت. ئەم راستىيە دەبىت
 لەبەرچاۋان بېت كاتىك رېنمايى پىشەيى و خۋىندىنى پىشكەش بە
 خۋىندىكاران دەكرىت. يان لەكاتى دابەشكىردىنى خۋىندىكاران بەسەر پۆلەكاندا،
 يان دابەشكىردىن يان بەسەر كۆلىجى زانكۆكاندا، ئەمە جگە لەۋەى كە پىۋىستە
 بۈنى جىاۋازى لە سىفات و لىھاتۈيەكاندا زۇر لەبەرچاۋ بىكرىت، بۇ كاتى
 دامەزىراندن و پلە بەرزكىردنەۋەى فەرمانبەران و كرىكاران (لە كوردستاندا
 زۇرجار سوپاسنامە بۇ فەرمانبەران و مامۇستايان بەگشتى دەردەچىت بەم
 جۇرەش ئەۋ خۇشەي نىيە كە سوپاسنامەكە بۇ تاكە تاكەى مامۇستاكان
 بېت و جىاكارى كىرەبىت كە كى باشىر ۋانەى ۋتۈتەۋەۋ كى كەم و كورتى
 ھەبۋە).

جياوازی سيفه ته کان له ناو خودی يه ك كه سدا

ههردو زانا (هنری و بينيه) هه ر له سالی (۱۸۹۶) وه نهو هيان خستوته ږوو، كه هه مو تواناكان لای يه ك منداډ به يه ك ناست بونيان نييه له په كتر جياوازن. نهگهري نهو هيان دانا هه تا له يه ك بوازی سنورداریشدا له وانه يه توانای جياواز جياواز بونيان هه بيټ. بۆ نمونه (ياده و مری) ده بينين، كه ياده و مری بينينی، بيستنی، ژماره یی، موسیقي، و ږنگ بونيان هه يه، به لام هه مويان وه ك يه ك به هيز نين لای يه ك كه س. يا خود له كه سيكه وه بۆ كه سيكي تريش به هيزو لاوازيان دهگورپټ.

له م سونگه يه وه د مرونناسان جهختيان له وه كرده وه، كه دياردهی جياوازی له خودی يه ك كه سدا بونی هه يه، له مه و داو ناستی جياوازا كه له كه متوانای عه قلیه وه دست پېده كات تا ده گاته بليمه ته كان. زانا گلغورد، (۱۹۶۷) نه وه ده خاته ږوو نه و توپزینه وانه ی كه له سر كه سانی كه متوانای عه قلی نه نجاميان داوه چهندين شيوازی خوگونجاندينی كومه لايه تي باشيان نيشانداوه.

ههروه ها مايرزو هاوه لانی (۱۹۶۷) ده لټين نه و توپزینه وانه ی له سر مندالانی كه متوانای عه قلی له ته مهنی عه قلی جياوازا نه نجامدراوه وه كو (۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰ سالان). سه رنجدراوه كه ناستی جياوازی توانا عه قلیه كانی تيدا خراوته ږوو، كه هاوشيوه ی مندالی ناسایي هاوته مهنان (ابو حطب، ۱۹۸۰). وپرای نه مانه جياوازی توانا عه قلیه كان له په كتر لای خودی مندالتيكي كه متوانای عه قلیش ده بينيرپته وه. سه رباری نه وه ی كه نه م حالته لای نه و كه سانه ش هه يه كه ناستيكي به رزی توانای عه قلیان هه يه واته لای نه مانیش توانا عه قلیه كانیان هاوشيوه له يه ك ناستدا نييه و جياوازه. بۆ نمونه

حاله‌تی پزیشکه پۆله‌ندیه‌که (فنگلشتین) که توانایه‌کی له راده‌بهر بلیمه‌تی نیشانداوه له بیرهاتنه‌وه‌ی ژماره‌و هه‌ژمارکردنیشی. ده‌یتوانی لیستی‌ک ژماره‌ که له (۳۵) ژماره‌ پێکهاتبێت له یه‌ک خوله‌کدا بیرى بێته‌وه‌ و دوباره‌ی بکاته‌وه‌. وێرای ئه‌م بلیمه‌تیه‌ی له‌پروى توانای یادیه‌ینانه‌وه‌ی شیوه‌ بێنراوه‌کانه‌وه‌ مامناوه‌ندى بووه‌.

هه‌ردو توێژهر (ئاناستازی و لیقى، ۱۹۵۴) باسیان له‌ حاله‌تی گه‌نجی‌ک کردوه‌ که ناستی زیره‌که‌یه‌که‌ی له‌ سه‌ر هه‌ردو پێوانه‌گاری ستانفۆرد بینیه‌ و وېسکلر بلفیو (۷۰) بووه‌، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا بووه‌ به‌که‌سی‌کی بلیمه‌ت له‌ ژهنینی پیاو و دانانی ناوازا، هه‌روه‌ها کۆمه‌له‌ توانایه‌کی تری حیاوازی هه‌بووه‌ بۆ خوێندنه‌وه‌ی نۆته‌ی مۆسیقی و به‌یاد هێنانه‌وه‌ی دو لاپه‌ره‌و نیو په‌خشان دواى یه‌ک خوله‌ک له‌ خوێندنه‌وه‌ی، به‌لام نه‌یده‌توانی بیرۆکه‌ی په‌خشانه‌که‌ تێبگات. هه‌روه‌ها ده‌یتوانی ئه‌و لیستی ژماره‌یه‌ی که بۆیان ده‌خوێندنه‌وه‌و به‌یادی به‌یئیته‌وه‌، یان توانای به‌یاده‌ینانه‌وه‌ی به‌رواره‌کانی هه‌بووه‌، به‌لام له‌ یاده‌وه‌ری بێنینی و تاقیکردنه‌وه‌ی هه‌له‌ینجاندا لاواز بوو. له‌ تیستی رێکخستنی وێنه‌ی وېکسلر سفری به‌ده‌ست هێنا، ناستی زیره‌کی زاره‌کی ئه‌م گه‌نجه‌ له‌ تیستی وېکسله‌ردا (۹۶) بوو، به‌لام ناستی زیره‌کی کرداری (۵۶) بووه‌ (ابو حطب، ۱۹۸۰).

هه‌روه‌ها ده‌توانین حیاوازی له‌ گه‌شه‌ی خه‌سه‌له‌ته‌کانی یه‌ک که‌سدا بدۆزینه‌وه‌ جا ئه‌وه‌ که‌سی‌کی ئاسایی بێت یان بلیمه‌ت، ئه‌ویش به‌ پشت‌به‌ستن به‌ ئه‌نجامه‌کانی تیستی زیره‌کی. به‌ لێکۆلینه‌وه‌ له‌ حاله‌تی ته‌نیا که‌یسی‌ک ده‌رکه‌وتوه‌، که‌ ئه‌و خه‌سه‌له‌ته‌ له‌ که‌متوانای عه‌قلیه‌کاندا هه‌یه‌ له‌ لای بلیمه‌ته‌کانیش هه‌یه‌. بۆ نمونه‌ به‌هره‌ی مۆسیقی، یان وێنه‌گێشان، یان توانای ئه‌نجامدانی کاره‌ میکانیکیه‌کان، که‌ لای که‌سانی ئاسایی هه‌یه‌، ده‌بینین لای

كەسانىڭ كە ئاستى بەرزى زىرەكەيان تۆمار كىردۈە،بەلام تۈانا مىكانىكىيان كەمە، توپزىنەۋەكان ئەۋەپان ئاشكرا كىردۈە ئەۋ كەسانەى كە زۆر بە بىلمەت دانراون لە زانستى بىركارىدا كەچى لە تىستى زىرەكى گشتىدا زۆر لە سەرگەۋتۈەكان نەبوون. ئەمەش واتاى ئەۋەپە كە تۈاناى ھەزماركردن تۈاناپەكى سەربەخۇپە لە تۈاناى زىرەكى گشتى. ئەۋە تەنھا تۈاناى زمانەۋانىيە كە پەپۈەستە بە تۈاناى زىرەكى گشتىەۋە. ھەرۋەھا توپزەمران ئەۋەپان دەرخستۈە كە ئەۋانەى ئاستى تۈاناى عەقلىيان نزمە لە تۈاناى زمانەۋانىشدا ئاستىكى نزميان تۆمار كىردۈە. ئەمە جگە لەۋەى كە تۈاناى سەرگەۋتن لە خۇپىندىن و پىشەدا لە ئاستىكى بەرزدا بەم تۈاناپەۋە بەستراۋەتەۋە واتە (تۈاناى زمانەۋانى). لە رۈپەكى ترەۋە ئەۋ كەسانەى كە ئاستىكى بەرزى تۈاناى زمانەۋانىيان ھەپە دەتۈانن ھەندىڭ كەموگورتى ترى پىداپۇشن و پىركەنەۋە (لەكۈردەۋارىدا دەلئىن ئەۋانەى (دەملۈسن) واتە ئاستى بەكارھىنانى زمانيان باشە، دەتۈانن خۇپان بەرنەپىشەۋە لە ھەموو شۈپنىڭداۋ لە پلەۋ پۇستى باشدا جىي خۇپان بىكەنەۋە، ئەۋەش سەلئىنەرى ئەم راستىيە).

جۇراۋ جۇرى تۈاناكان لاى كەسەكان ئەۋ بۈارە دابىندەكات كە لە پەكىڭ لەتۈاناكاندا سەرگەۋتۈۋ بىن، بۇپە ناكىرپت ئەۋ بىرپارە بدەپىن كە كەسىڭ دەتۈانپت لەھەموو بۈرەكاندا بەگشتى سەرگەۋتۈۋ بىت، چونكە لە ھەندىڭ لە تۈانا عەقلىەكانى ترىدا لەۋانەپە سەرگەۋتۈۋ نەبىت يان مامناۋەند بىت، كەۋاتە ناكىرپت بىرپار بەشپۈۋەى گشتى بەسەر كەسەكاندا بدىرپت بلىن فلانە كەس كەمتۈاناى عەقلىە يان زۆر بىلمەتە لە ھەمو تۈاناكانىدا بگرە ئەۋە بابەتتىكى رېژەپىيە لاى ھەمو تاكىڭ لە مرقۇفەكان.

سەربارى ئەمانە بە تېپەربونى كات گۇرپانكارى لە خەسلەتى جىياوازىيەكانى يەك كەسدا رودەدات، ھەر ئەو گۇرپانكارىيەش وا دەكات تاكەكەس لە قۇناغىكى تەمەنەوہ بۇ تەمەنىكى تر جىياواز بىت. ئەگەر لە تەمەنى دە سالىدا توانى ھزرى كەسىكىمان پىوا دەبىنن جىياوازە لە توانى ھزرىيەكەى كاتىك دەبىتە پانزە سال، ئەم جىياوازىيەش جىياوازىيە لە نەردا، بەلام (پىازە) زاناي دەرووناسى لەسەر ئەم بۇ چۈنە ھاوپا نىيە چونكە پىي واپە گەشەى ھزرى تەنھا لە روى زۇربونى چەندىتەوہ نىيە لە تواناكانى تاكدا، بەلكو گۇرپانكارى چۈنىيەتىش دروست دەبىت لە بونىادى ھزرى و زياتر ئالۇزبونى (الشىخ، ۲۰۱۴، ۲۳۷).

ئاستى گۇرپانكارى لە خەسلەتەكانى^۱ يەك كەسدا

زۇر توپۇزىنەوہ ئەنجامدراوہ بەمەبەستى زانىنى ئاستى گۇرپانكارى لە خەسلەتى كەسەكاندا، خەسلەت لىرەدا بەو نامادەباشىيە دەرونىيە ناوەكىيە دەوترىت، كە تا رادەيەك بەدرىزاىى ژيانى تاكەكەس بە جىگىرى دەمىننىتەوہ، ھەر ئەويش جىياوازي نىوان كەسەكان دىيارىدەكات وەكو؛ كەسىتى كراوہ، كەسىتى داخراو، كەسىتى دەمارى(نېرۋستىك)

لە توپۇزىنەويەكدا كە (كلارك ھل، ۱۹۲۷) ئەنجامىداوہ كە تىايدا ۲۵ تىستى(پىوہر) لەسەر ۱۰۷خوپىندكارى قۇناغى نامادەيى جىبەجىكرىدوہ. پاشان داتاكانى شىكرىدۇتەوہ بۇ ئەوہى بزانىت تا چەند جىياوازي لە خەسلەتەكانى ناو خودى كەسىكىدا ھەيە. لە ئەنجامدا بۇى دەرەكەوت كە ئاستى جىياوازي خەسلەت لە ناو خودى يەك كەسدا دەگاتە ۸۰٪ ئاستى جىياوازي پىادەكردنى ھەمان خەسلەت لاي كەسە جىياوازمەكان.

¹ trait

جیاوازی له خودی یهك كه سدا له گه شهی عه قلیدا

گه شهی عه قلی یهكیكه له ږوهكانی گه شهی تاكه كه س، كه به هویه وه جیاوازی نیو خودی كه سه كه هه ست پیده كه یڼ له قوناغه جیاوازه كانی ته مه نیدا. نه و توانا عه قلیه جیاوازان هی كه زیره کی دروستیده كات به تیكرای جیاواز گه شه ده كهن. له توپزینه وهی (بركس) كه سالی ۱۹۲۱ نه نجامی داوه تیايدا تیستی (نهلفای شهر) ی به كار هی ناوه له كاتی جهنگی جیهانی یه كه مدا، بوی دهر كه وت كه جیاوازی گه شهی عه قلی له نیوان نه و كه سانه ی كه ته مه نیان گه ووره تره، زیاتره له جیاوازی نیوان گروپی ته مه نه جیاوازه كانی تر.

(جوړز و كوړاد) گه یشتن به و دهر نه نجامه ی كه نمره ی تیستی زیره کی پله به پله زیاتر ده بیټ به پیی هه لكشانی ته مه ن تا ته مه نی ۱۹-۲۱، پاشان ورده ورده كه م ده بیټه وه تا نه وه ندی ناوه ندی ژمیړه نمره ی زیره کی كه سانی پیگه یشتوی ته مه ن(۵۵) سال یه كسان ده بیټ له گه ل ناوه ندی نمره ی مندا لانی ته مه ن(۱۱) سال. فنسنت نه وه ی به ده ست خست كه تیكرای كه مېونه وه ی نمره ی زیره کی بۇ نمونه ی ته مه ن ۲۰- ۶۰ بریتیه له (۰،۰۲) لادانی پیومری.

به لام سه بار مت به توانای زمانه وانی (تیستی وشهكان، تیگه یشتن و زانیاری گشتی) له پیومری وكسه ردا دهر كه وت كه به هه لكشانی ته مه ن ناسته كه باشر ده بیټ تا ته مه نی ۶۰ سالی، نه مه ش به لگه یه له سر نه وه ی كه توانای زمانه وانی له گه وره سالاندا به رده وام به كار ده یتریت به درپزایی ژپانیان.

له رویه کی تره وه توپزینه وه كانی (بایلی و نه وانی تر) له سالانی شهسته كاندا نه وه ی خستوته ږوو، كه توپزهران توانای جیاوازی قوناغه جیاوازه كانی ته مه ن ده پتون. نه وه ی له دوسالی یه كه می ته مه ندا ده پتوریت

تەنھا بەناگابونى ھەستى جولەيپە. ئەۋەى لە ۲-۱ سالىدا دەپپورېت تەنھا سوربونو بەردەوامىيە. لەدۋاى چوار سالانەۋە تېستەكان^۱ گرنكى بە چۆنىيەتى مامەلەكردنى مندال لەگەل ھېماكان دەدەن. لە تېستى(ستانفۇرد بىنيە) بۇ گەۋرەسالان دەبىنين زياتر پشت بە تواناى زارەكى و كارى عەقلى نەبىستراكت^۲ و ھېما دەبەستىت. بەلام پرسىارى مندالان زياتر تەركىزى لەسەر گەشەى ھەستى - جولەيپە. لەۋانەشە يەك كارى كردارى كە لە تەمەنى جياۋازدا نەجامى بدات تواناى جياۋاز بېيۇيت. تېستى شېۋە نەندازەيپەكان كە لە تەمەنى چوار سالاندا بۇ پېۋانەكردنى درككردنى شوپنە، بەلام بۇ كەستىكى شانزەسال خېرايى جولەى پېدەپېۋين. بۇيە چەماۋەى گەشە لەچەندىن چەماۋە پېكھاتوۋە كە لە چەندىن تواناى عەقلى تېكەلاۋ دروستبوۋە (ابو حطب، ۱۹۸۰).

پېۋانەكردنى جياۋازيەكانى ناۋ خودى يەك كەس

پېۋانە دەرونيەكانى ۋەكو پېۋانەكارى ستانفۇرد - بىنيە و تېستى وېكسلەر - بلفيو بۇ پېۋانەكردنى جياۋازى لە خودى يەك كەسدا بەكاردەھيئىت. تېستى وېكسلەر- بلفيو كە بۇ پېۋانەكردنى زېرەكى ھەرزەكارو بۇ پېگەيشتۋان بەكار دەھيئىت پېكھاتوۋە لە پانزە وورده پېۋەر. كاتېك كەسەكە ئەم تېستە ۋەلامدەداتەۋە لە ۋەلامەكانەۋە لايەنى بەھيىزى و لاۋازيمان بۇ دەردەكەۋيئ. ئايا ئەو لاۋازى و بەھيىزە لە لايەنى زېرەكى كرداريدايە يان لە لايەنى زېرەكى تيۇرى (زارەكى). بۇ نمونە ئەگەر ۋەلامەكانى كەسېك بۇ ئەم تېستە ئەم نمرانەى بەدەست ھېناۋو:

^۲ پېۋەر

^۳ روتيان مەجرە

زانپاری = ۱۰، تیگه‌یشتنی زاره‌کی = ۱۲، دوباره کردنه‌وهی ژماره-۷، بیرکاری = ۱۱، لیکچونه‌کان = ۶، وشه‌کان = ۵، ریکخستنی وینه = ۱۲، ته‌واو کردنی وینه = ۱۰، وینه‌کی‌شانی شه‌شپالو = ۳۰، کۆکردنه‌وهی که‌لوپه‌ل = ۲۰، هی‌مای ژماره‌کان = ۵۶.

بهم نمرانه بۆمان دهرده‌که‌وئت که جیاوازیه‌کی زۆر هه‌یه له‌و توانا عه‌ق‌ل‌یان‌ه‌دا له‌یه‌ک که‌سه‌دا، ده‌بینین که له تیستی وشه‌کان‌دا نمره‌که‌ی زۆر که‌مه که‌چی له هی‌مای ژماره‌کان‌دا نمره‌که‌ی به‌رزه. بۆ ئه‌وه‌ی که به‌راوردی خه‌سله‌ته‌کانی یه‌ک که‌س بکه‌ین ده‌توانین سود له چه‌ماوه‌ی سروشتی وهر‌بگیرین. ئه‌گهر که‌سی‌ک له توانای ژماره‌ییدا نمره‌ی (۶۰)ی وهر‌گرتبوو له توانای زمانه‌وانیدا نمره‌ی (۸۰)ی وهر‌گرتبوو. بۆ ئه‌وه‌ی به‌راوردی نه‌و دو‌نمره‌یه بکه‌ی ده‌بی‌ت بی‌گه‌ر‌پ‌نینه‌وه بۆ نه‌و گروپه‌ی که که‌سی(س) تایا‌یدا‌یه. ئینجا ناوه‌ندی ژمیره‌یی و لادانی پ‌ی‌وه‌ری بۆ تاکه‌کانی گروپه‌که دهرده‌که‌ین. پاشان نمره‌ی معیاری بۆ هه‌ردو نمره‌که‌ی که‌سی (س) دهرده‌که‌ین و‌ه‌کو له خواره‌وه پ‌ون گراوه‌ته‌وه.

نمره‌ی (س)	ناوه‌ندی ژمیره‌یی گروپه‌که	لادانی پ‌ی‌وه‌ری گروپه‌که
۶۰	۵۵	۸
۸۰	۷۰	۷

ئه‌گهر به‌رسین له‌کام توانادا (س) باش‌تره ده‌بی‌ت نمره‌ی معیاری بۆ دهر‌به‌ی‌نین بهم شی‌وه‌یه‌ی خواره‌وه:

$$\text{نمره‌ی معیاری بۆ توانای ژمیره‌یی} = \text{ح} = ۶۰ - ۵۵ = ۰,۶۳$$

ع ۸

نمرى معيارى بۇ تواناي زمانهوانى = ____ ح ____ = ۸۰ - ۷۰ = ۱.۴۳ ع ۷

ح= لادانى نمرىه له ناومندهكهى

ع= لادانى پيؤمى گروپهكهى

له رېڭهى بهراورد كردنى نمرى معيارى هەر يهكه له تواناي ژميريهى و تواناي زمانهوانى بۆمان دمردهكهوئيت كه نمرى معيارى كهسهكه (س) له تواناي زمانهوانيدا باشتره بهبهراورد به گروپهكهى.

تاييه تمه ندى جياوازى تاكه كه س له ناو خودى خويىدا

به پيى نهوهى كه باسمان كرد سهبارمت به جياوازى له نيو خوى يهك كه سدا تاييه تمه ندىهكانى له خوارهوه كورت دهكهينهوه:

- به شيوه يهكى گشتى
جياوازى له خودى
تاكه كه سدا شيوهى
دابه شېبونى سروشتى
ومرده گرئيت، دهيينين
زۆربهى خهسلتهكانى
تاكه كه س له ناوهراستدا

كۆدهبئتهوه، به شيكى كه مى نمرهكان لادهدن بۇ لاي راست پان چهپى ناوهندهكه.

- مه‌ودای جیاوازی خەسلەتەکان لە نێو یەک کەسدا دەگۆرێت، هەرچەندە ئەم مه‌ودای جیاوازییە لە کەسیکەوه بۆ کەسیکی تریش هەر دەگۆرێت.
- هیچ پەیوەندیەکی نامازە بۆکراوی ناماری نییە بۆ پەیوەندی ناستی توانا عەقڵییەکان بە نمرەی جیاوازی خەسلەتەکان لەناو خودی یەک کەسدا.
- زۆریەکی توێژینه‌وه‌کان ئەوه دوپاتده‌کەنه‌وه کە پەیوەندی نێوان توانا عەقڵیەکان نمرەی جیاوازی⁴ ناوخودی یەککەس پەیوەندیەکی نەڕێنیه. بە واتای جیاوازی ڤاریەنس لای کەمتوانای عەقڵیەکان بەرزتره وهك له‌وانه‌ی کە توانای زیرەکی مامناوهندیان هه‌یه. لای ئەوانه‌ی زیرەکیان مامناوهنده جیاوازی بەرزتره وهك له‌وانه‌ی توانای زیرەکی بالāیان هه‌یه. کاتی‌ک گروپی کەسانی مامناوهندو ناستی بالāیان به‌یه‌ك به‌راورد کرد، جیاوازیه‌که‌یان ماناداری ناماری دەرناچوو.
- جیاوازی نێوان خود، تاک خۆی ورده ورده کەم ده‌کات به‌هۆی ڤاهێنان له‌گه‌ڵ گه‌وره‌بوونی ته‌مه‌ندا.
- پێوه‌رەکانی جیاوازی (ڤاریەنس) خەسلەتەکانی نێو خودی یەککەس بشت بە هاوکی‌شە پەیوه‌ستبون ده‌به‌ستێت له‌ نێو خەسلەتەکاندا (معامل ارتباط).
- پەیوه‌ندی نێوان ئەوه‌ی کە تیستی توانا تایبه‌ته‌کان ده‌پێوێت له‌گه‌ڵ توانا‌کانی ترده‌ سفره، واته‌ ئەو تیستانه‌ی کە توانا تایبه‌ته‌کانی وه‌کو توانای مۆسیقی یان وه‌رزشی یان هونه‌ری ده‌پێوێت پەیوه‌ندیان به‌یه‌که‌وه سفره، ئەمه‌ جگه‌ له‌وه‌ی کە پەیوه‌ندیان به‌ توانای زیرەکی

---

⁴ Variance، تباين

گشتیه وه ههر سفره واته په یوه ندیان نییه. چونکه توانایه کی بهرز له
یه کیك لهو توانا تایبه تانهدا له وانه یه هاوشانی نرمی یه کیکی تر بیت
له تواناکان، نه مهش به لگه یه کی ناشکرایه له سهر بونی جیاوازی
خه سله ته کان له نیو خوئی یه ك که سدا (الزعبی، ۲۰۱۵ ل ۵۸-۴۹)

به‌شی چوارم

جیاوازی نیوان گروپه‌کان
جیاوازی تاکایه‌تی له پیکهاته‌ی که‌سیتیدا
جیاوازی تاکایه‌تی و ره‌فتار
جیاوازی تاکایه‌تی له پرۆسه‌ عه‌قلیه‌کاندا
جیاوازی تاکایه‌تی له فیربونی زماندا
جیاوازی تاکایه‌تی و خه‌سله‌ت
جیاوازی تاکایه‌تی له توانا هزریه‌کان و زیره‌کی
جیاوازی نیوان گروپه‌کان
جیاوازی تاکایه‌تی له که‌سیتی و تواناکاندا
پینج تایپه سه‌ره‌کیه‌کی که‌سیتی
تایپی که‌سیتی (A , B)
تایپی نه‌و که‌سیتیانه‌ی که ژینگه‌ی خو‌یان دروست ده‌که‌ن.
تایپی که‌سیتی مایکی‌افیلی

جياوازی نيوان گروپه كان

لهم به شهدا كۆيرمان دهخهينه سهر جياوازی نيوان گروپه كان، گروپه كان بههؤى نهريته كۆمه لاپه تي و شارستانيه كانه وه جياوازان، وهكو ده بينين گروپه كان له سهر بنه ماي رهگهز دابه شكارون بۆ دو گروپ (ژنان و پياوان)، يان له سهر بنه ماي نهو ناوچه يه كه تيايدا ده زين پۆلين كراون بۆ گروپي (شار و لادئ) يان گروپي (شاخنشين، دهشتنشين) يا گروپي (دانيشتواني ناوچه سارده كان، دانيشتواني ناوچه گهرمه كان).

له وانه يه ليكۆلينه وه توپژينه وه جياوازی نيوان گروپه كان هاوکارمان بيت بۆ ناسيني جياوازی نيوان تاكه كه سه كانيش. له كاتيكا بوني جياوازی نيوان تاكه كان نيشانه يه بۆ بوني جياوازی نيوان گروپه كانيش.

نهو زه حمه تيانه ي دپنه ريگاي ليكۆلينه وه له جياوازی نيوان گروپه كان نهو زه حمه تي و گرانيانه ي لهم چوارچيويه دا دپنه سهر ريگاي توپژمري بواري جياوازی نيوان گروپه كان لهم خالانه دا دهست نيشاني دهكه ين:

۱. قورسی ديارى کردنى نمونه ی توپژينه وه كه: كاتيكا به راوردی نيوان دو گروپ دهكه ين له سيفه تيكا، نهوه ي به لمانه وه گرنگه نهوه يه، كه ده مانه وپت بزانيں ئايا نه م جياوازيانه جياوازی راسته قينه يه يان ريكه وته يان بههؤى ههله ي نمونه وه دروستبووه. نه م ههله يه ش ناو ده نريت ههله ي پيؤمري (الخطاء المعيارى). ههله ي پيؤمري نه نجامى

جياوازی هەردو گروپە پشت بە قەبارەى نمونەكە دەبەستیت، لەگەن برى بلاوى نيوان تاكهكانى نمونەكە، تا بلاوى زياتر بيت ئەوا هەلەى معيارى زياتر دەبيت. بۆيە گرنگە نمونەكە نوپنەرى كۆمەلە بنچينەپيەكە بيت و ژمارەى زۆرى نمونەكەش زۆر گرنگە لەگەن جۆرى هەلزاردنەكەى بەشپوهەپەكى هەپەمەكى.

۲. زەحمەتى جياوازی لە تیکرای خیرای گەشەکردنى نيوان هەردو گروپەكەدا هەيە: لەوانەپە جياوازی نيوان گروپى هەردو رەگەزەكە پەيوەندى بەجياوازی تیکرای خیرای گەشەکردنپانەو هەبيت، توپژينەو هەكان ئەو پان سەلماندو، كە كچان زووتر لە كوران گەشە دەكەن و دەگەنە تەمەنى پینگەيشتن، لە مندايشدا كچان خیراتر لە كوران گەشە دەكەن، كچان زووتر دەگەنە قۇناغى هەرزەكارى بە نزیکەى سالتیک يان دو سالت زووتر لە كوران، ئەو خیرایى گەشە كردنە تەنيا لە لایەنى جەستەپيەو نيبە بگرە لایەنى عەقلىش دەگریتەو، ئەمەش ئەو پون دەكاتەو بۆ لە قۇناغى سەرەتايدا كچان زووتر نمرە و مردەگرن لە تىستى زيرەكيدا بەبەراورد بە كورانى هاوتەمەن و هاوپۆلەكەى.

هەر سەبارەت بە جياوازی نيوان نەزادەكان هەندیک لە نەزادە سەرەتاپەكان زووتر گەشە دەكەن لەپروى جەستەپى و عەقلىشەو. ليكۆلینەو لەسەر قۇناغى سەرەتای مندالى قورسە، چونكە منداى زۆر بە خیرایى گەشەدەكات. بەلام كەم و كورتپەكان زياتر ناشکرا دەبن بەگەورەبونى و گەيشتن بە قۇناغى گەنجى و پینگەيشتوى (نانا ستازى، ئەوانى تر، ۱۹۶۹)

⁵ Dispersion coefficient

۳. زەحمەتپەنەكانى پەيۋەست بە ئاستى رۇشنىپىرى و كۆمەلەپەتە و ئابورى گىشتەپە: زۆر ھۆكار ھەپە كارىگەرى لەسەر ئەنجامى تىستى زىرەكى دروست دەكەن ۋەكو؛ دابونەرىت و ئەو بۇچونانەپە پەيۋەست بە پەرۋەردەپە. خوشك و برا كە لەھەمان مالدە گەرە دەپن، بەلام زۆرپەى جار بەھەمان بارودۇخدا تىپەر نابن. ھەندىكجار زالكردى رەگەزىك بەسەر رەگەزەكەى تردا پىادە دەرگىت ئەمەش كارىگەرى لەسەر زۆرپەى سىقاتى كەسىتپان دەكات. يان ئاستى رۇشنىپىرى ھەندىك دەستەو بەرە نزمەو ئەۋەش كارىگەرى دەكاتە سەر ۋەلامدانەۋەپان بۇ تىستەكان. سەربارى ئەمانە بۋارى پەرۋەردەو خويىندىن بۇ كوران و كچان ۋەك يەك فەراھەم ناكىت. لە لاپەكى ترەۋە ئەۋە سەلىنراۋە بە توپىزىنەۋە، كە ئاستى كۆمەلەپەتە و ئابورى كارىگەرى لەسەر ئاستى زىرەكى ھەپە بەرپىزەى (۰،۴۰).

جۈرەكانى جىاۋازى نىۋان گرۋپەكان

۱. جىاۋازى نىۋان رەگەزەكان لە ھەندىك سىقاتى جەستەپى ۋەكو فەبارەى جەستەو بەھىزپەكەى، يان لە سىقاتى عەقلىدا ۋەكو زىرەكى و تۋانا گىشتەكان، سىقاتى وپژدانى ۋەكو باۋمىر بەخۇبۋون و شەرانگىزى.
۲. جىاۋازى نىۋان تەمەنەكان، ئەمە لەو گۇرپانارپانەدا پروودەدات كە بەپى گەرەبۋنى تەمەن دروست دەپىت لەكەسەكاندا ۋەكو گۇرانكارى لە سىقاتى جەستەپى و عەقلى و ئاكارى ھەلچونىدا.
۳. جىاۋازى نىۋان بەرەباب و نەزادەكان لە سىقاتى جەستەپى ۋەكو رەنگى بىستەو فزو بەرگەگرتن و تۋانا عەقلىەكاندا.

4. جياوازى لە نيوان ناستى جياوازى ئابورى و كۆمەلەپتەكان و

رەنگدانەۋەى لەسەر جۆرى پەرۋەردەو سىقاتى كەسەكان.

لەبەر ئەۋەى ھەمىشە ئەم جياوازيانە لە ئەنجامى كاريگەرى بۇماۋەو
ژىنگەيە بۇيە ھىچ كاتىك ئەم جياوازيانە جىگىرو نەگۈرو مەھال نىن،
بۇنمۇنە ئەو كەسەى كە لە ژىنگەكەيدا نامىنىتو دەگۈيزىتەۋە بۇ
ژىنگەيەكى تر بەتايبەت لە مىندالىۋەو زۇر سىقاتى گۇرانكارى بەسەردا دىت.
ۋەگو ئەو مىندالانەى كە دەبرىنە ناو خىزانى جىگىرەۋەو.

ئەو تىستە دەرونيانەى بەكارھاتوون زۇرجار لەلايەن چىنە پۇشنىرو
بالادەستەكانەۋە ئامادە كراون بۇيە لايەنگىرى تىادا بوۋە لە بەرژەۋەندى
نەزادىك دژ بەھەندىك رەگەزو نەزادى دىكە ھىچ دادپەرومى تىادا نەبوۋە.
ھەندىك لەو توپزىنەۋانە بەمەبەستى سىاسى و كۆمەلەپتەى لەبەرژەۋەندى
ھەندىك دەسلەت ئەنجامدراون بۇ نمۇنە(سەرگەۋەنى سىپى پىستەكان بەسەر
رەش پىستەكان لە ئەمىركادا).

لەكاتى لىكۇلىنەۋە لە ھەندىك لەو گروپانە رەچاۋى كەلتورو مىژويان
نەكرائە ۋەگو بونى ئەفرىقىيەكان لە ۋلاتە يەكگرتۈەكانى ئەمىركا و بونى
پەنابەران لە ئەمىركا بە پىژەى زۇر.

ئەۋەى كاريگەرى دەكاتە سەر ئەنجامى ئەم لىكۇلىنەۋانە ئەو بۇچونە
پىشۋەختانەيە كە لەسەر ئەو توپزانە دروست بوۋە، بۇ نمۇنە لاي ھەمو
كەسىك وپنايەكى باو ھەيە لەسەر ژن يان لەسەر پياو، لادىنشىن و شارنشىن،
سىپى پىست و رەش پىست، لەسەر پۇشنىرى پۇژناۋا و پۇشنىرى پۇژھەلات.
ئەم بۇچونە پىشۋەختانە شىۋەى رەھتارو مامەلەكردن لەگەل ئەم توپزانەدا
دىاريدەكات بەپىتى ئەو پىشېبىنيانەى بۇيان ھەيانە.

⁶ stereotypes

جياوازي تاكايەتى لە پىكھاتەى كەسىتىدا

ئەوھى لە توپۇزىنەوھەكانى دەرونناسىدا لامان گىرنگە كەسىتى مۇرۇفەكانە، ئەوھ سەرەتاپە بۇ لىكۇلىنەوھ دەرونىيەكان، ھاۋكات ئەو نامانچەشە كە دەرونناسى كارى بۇ دەكات تا بىناسىت. لە پىناۋ توپۇزىنەوھى كەسىتىۋ چالاكىە جۇربەجۇرەكانى؛ زمانەوانى، جۈلەيى ھىزى...ھتە زانستى دەرونزانى جۇرەھا لىق لىبۇتەوھ ۋەك ئەنجامىكى ھەتمى بۇ ئالۋى پىكھاتەى كەسىتىۋ ئالۋى جۇراۋجۇرى ئەو بوارانەى كە چالاكى تىادا ئەنجامەدات. كەسىتى ۋەك بونەوھەرىكى كۆمەلەيەتى ھەر دەپىت لەناۋ گروپى جودا جودا بىزى ۋەكەلىندا كارلىك بىكات ۋە كارىگەرى لەسەريان دروست بىكات ۋە خۇشى پىيان كارىگەر بىپىت، بۇچون ۋە ھەى تاپبەت بەخۇى ھەبىت، كە بوارى توپۇزىنەوھى زانستى دەرونناسى كۆمەلەيەتتە، كەسىتى ۋەك ئەوھى كرىكارىك لە كارگەپەكدا لەگەل نامىرەكاندا مامەلە دەكات، خۇى بۇ ئەو بارودۇخە دەگونجىنىت ۋە ئەوانىش بە پىپى پىپىستىيەكانى خۇى دەسازىنىت. ئەمە دەرونناسى پىشەسازى لىق دەكۇلىتەوھ، بەلام دەرونناسى گەشە لىكۇلىنەوھ لەو گۇرانكارىانە دەكات كەبەسەر كەسىتىدا دىت لە رۋى چالاكى ۋە تاپبەتمەندى ۋە ئەوانە بە پىپى گەورە بونى تەمەن. كەسىتى ۋەك بونىك گەشەدەكات ۋە فىردەبىت ئەو شارەزايى ۋە ئەزمونانە ۋەردەگرىت، كە كۆمەل بەلەپەوھ گىرنگە ئەوھش بوارى توپۇزىنەوھى دەرونناسى پەرومردەپە. بەو جۇرە دەبىنن، كە دەرونناسى دەپىتە چەندىن لىق بەھۇى جۇراۋ جۇرى بوارى چالاكى كەسىتى مۇرۇفەوھ (الشىخ، ۲۰۱۴، ۲۳).

جياوازي تاكايەتى ھەمو لايەنەكانى چالاكى كەسىتى دەگرىتەوھ. بەلام با سەرەتا بزانن مەبەستمان لە كەسىتى جىيە؟ گىرنگىرتن ئەو لايەنانەى كە

كەسەكان تيايدا جياوازن چين؟ ئەلبۇرت بەم شىۋەيە پىناسەي كەسىتى دەكات: "كەسىتى رېڭخستىكى دىنامىكىە لاي تاكەكەس بۇ كۆي پىنكەتە جەستەيى و دەرونيىەكانى كە بەھۆيەو شىۋازى خۇسازاندنى كەسەكە لەگەل ژىنگەكەي ديارى دەكات" (الامارە، ۲۰۱۴، ۴۲۷).

مەبەستمان لە كەسىتى يەك سىستىمى يەكتەواوكەرى يەكگرتوہ لە خەسلەتە جەستەيى و دەرونيىەكان، تا رادەيەك جىگىرە، كە تاكەكان لەپەكتەر جيا دەكاتەوہ، شىۋازى چالاكىەكانيان ديارىدەكات، لەگەل جۇنيەتى مامەلەگردنيان لەگەل ژىنگەي دەروہ(مادى و كۆمەلەيەتى)دا، يەكانەيى و بىۋىنەيى(التفرد) كەسىتى كىشەي بۇ تواناي لىكۆلەنەوہى زانستى لە كەسىتىدا دروست كىردوہ. بۇجۇنلىك ھەيە پىيى وايە ئەم بىۋىنەيىەي كەسىتى وادەكات كە توپۇزىنەوہى كەسىتى بەشىۋىەكى زانستى و بابەتيانە مەھال بىت، بە ئامانجى گەيشتن بەو ياسا گشتيانەي كە بۇ ھەمو مۇرۇفەكان گونجاو بىت، بۇيە دەللىن ئەو ھونەرمەندەكانن، كە دەبىت وەسفى كەسىتى بىكەن نەك زانكان. ئەوان دەتوانن وىناي ئەو بىۋىنەيىەي كەسىتى بىكەن، بەلام زەحمەتە ئەم بۇچۇنە پەسەند بىكەين، چۇنكە پەسەندىردنى بەواتاي ئەوہيە كە دەروناسى كەسىتى بىخەينە لاوہ وەكو لىكۆلەنەوہيەكى زانستى ھىچ باسى نەكەين(الشىخ، ۲۰۱۴، ۲۳۷)

لەراستىدا كىشەي بىۋىنەيى كەسىتى لە ناوازمىي و بىۋىنەيى بايۇلۇزى زەحمەتەر نيىە، كاتىك كۆمەلە ھۆكارىكى(بۇماوہيى، ژىنگەيى)سەربەخۇ يان بەيەكەوہ كارلىك بىكەن بۇ دروستبۇنى ئاسەوارىكى ديارىكراو. ئەنجامى حەتمى ئەو بىۋىنەيىە دەبىت لە كەسىتىدا. نمونەي ئەو بىۋىنەيىە وەك لە مۇرى پەنجەدا دەردەكەوېت كە مۇرى پەنجەي ھىچ كەسلىك لە كەسىكى تر ناچىت. كەچى ئەوہ رېڭرى دروست نەكردوہ لە بەردەم توپۇزىنەوہ

ولېكۆلېنەۋە لىي، ئىمە لە توۋزىنەۋەكانماندا بۇ كەسىتى لە زۇر لاپەنەۋە دەپگىرېنە دەست. شىدەكەپنەۋە بۇ كۆمەلە تايپەتمەندى وسىفەتلىك، ئەۋ تايپەتمەندىيانەش تەنھا ۋەسفىردىن بۇ رەفتارى تاكەكەسەكە، خەسلەت^۷ ۋەكو زاناکان پېناسەى دەكەن برىتيە لە شىۋازى رەفتاركردن، كە زۇر ديار ۋ تارادەپەكىش جىگىرە، بەھۆپەۋە كەسىك لە كەسەكانى تر جيا دەكاتەۋە. لەبەرئەۋەى ئەۋ لاپەنەۋەى، كە كەسەكان لەپەكتىر جيا دەكاتەۋە زۇر زۇرە، بە جۇرلىك كە نەتوانىن سنورى بۇ ديارىپكەپن، بەلام لە رېگەى توۋزىنەۋەى نامارى بابەتپەۋە دەرگەۋتەۋە، كە جياۋازىيە تاكايەتپەكان تارادەپەك بەپەكەۋە پەپەۋەستىن بە جۇرلىك، كە رېگە بدات بە ديارىكردى خەسلەت ۋ تايپەتمەندىيە زۇر گشتپەكان، دەتوانىن ئەۋ خەسلەتانە بۇ دو گروپى سەرەكى پۇلېن بكەپن:

پەكەم: كۆمەلە تايپەتمەندىيەكى جەستەپى: ئەۋەش پەپەۋەندى بە كەشەى جەستەپى گشتىۋ تەندروستى گشتپەۋە ھەپە دەتوانىن تپايدا خەسلەتە گشتپەكانى تەندروستى گشتى جيا بكەپنەۋە لە سىفاتە تايپەتەكان، ۋەكو بالۋ كېش ۋ پان ھەندىك كەموكورتى ۋنەنگى جەستەپى.

دوۋەم. كۆمەلە تايپەتمەندىيەكى پەپەۋەست بە رېكخستى دەرۋنى لە كەسىتپىدا، كە ئەمە زۇر بەلامانە گىرنگە لە خويىندى جياۋازى تاكايەتپىدا. رېكخستى دەرۋنى برىتيە لە سىستىمىكى تەۋاۋى خەسلەتپى دەرۋنى، كەكەسەكان جيا دەكاتەۋە لەپەكتىر لە كاتى مامەلەكردىيان لەۋ ھەلوپىستانەدا كە نامانجى ژيانپان ديارپەدەكات. ئەمە جگە لە جياكردەۋەى رەفتارۋ

⁷ trait

شېۋازى خۇگونجاندىنى لەگەل دۇخە ماددى وگۆمەلایەتییەكەدا، ديارىكردىنى
چۆنیەتى مامەلەكردىنى لەگەل كەسانى جواردهورىدا (الشیخ، ۲۰۱۴، ۲۳۷)

زاناكان دو پىكهاتهى دىرونى بۇكەسىتى لەیەكتر جیا دەكەنەو:

یەكەمیان بە رېكخستى ھزرى یان عەقلى دەناسرېت، ئەویش بەندە بە
تیگەپشتن و دركردنى تاكەكەس لە جیھانى دىرومەوى خۇى، تیگەپشتن و
دركردنى بابەتەكانى ھاوشیوہی و جیاوازی و ناكۆكى نیوان ئەو بابەتەنە،
توانای بۇ چارەسەركردىنى ئەو كیشانەى دېنە بەردەمى.

دوهمیان بە رېكخستى ھەلچونى دەناسرېت: ئەم رېكخستە تیادا ھەمو
شېۋازى جالاكییە ھەلچونەكان كۆدەبیتەو ھەلچەكەخريت، ئەمەش پائەرو
ناراستە و بۆچون دەگرېتەو لەگەل چۆنیەتى روبەروبونەو ھەلۆپستە
جیاوازمەكان.

كاتىك گرنكى بە توپزینەو ھەلچەكەخستى ھزرى دەدەین لای تاك،
دەمانەوئیت وەلامى ئەم پرسىارە سەرەكییە بدەینەو؛ ئەم كەسە دەتوانیت
جى بكات؟ توانا و نامادەبىيەكانى چىن؟ بەلام كاتىك گرنكى بە رېكخستى
ھەلچونى دەدەین، دەمانەوئیت ئەم پرسىارە وەلام بدەینەو: بۆجى بەم
شېۋازە مامەلە دەكات؟ یا چەند برۋای بەخۇى ھەیە؟ ...ھتد. (الشیخ، ۲۰۱۴،
۲۳۷)

جیاوازی تاكایەتى لە ھەمو خەسلەتە جەستەیی و دىرونیەكانى كەسىتیدا
دەبىنرېتەو، ئەگەر بۇ نمونە لە روى بالآو ھەلچەكەكان لەیەكتر جیا
بەكەینەو دەبىنن كەسى زۆر بالآ بەرز، بالآ بەرز، مامناوئەند، كورت، زۆر
كورت. ھەيە. بەھەمان شېۋەش بۇ خەسلەتى زىرەكى و ھەلچونى، ئەى ئەگەر
خەسلەتى كەسىتى كراو ھەلچەكەكان و ھەلچەكەكان دەبىنن ھەيە داخراو

ھەيە كراوھەيە، لە نىۋان نەم دو خەسلەتەشدا خەتلىك ھەيە كە دەكرىت لە زۆرەوھە بۇ كەم بىرۋات (الشيخ، ۲۰۱۴، ۲۳۷).

كەسىتى كراوھە + - كەسىتى داخراو

كەسىتى لەيەكىكەوھە بۇيەكىكى تر جىياوازە لەمانەي خوارەوھەدا:

۱. لەبەر نەوھى كەسىتى نەو نامادەباشيەيە كە وەلامى تاك بۇ وروژىنەرە جۇراو جۆرەكانى چوارەدورى ديارىدەكات، لىرەوھە تاكەكان لەيەكتەر جىياوازن لە ناستى وەلامدانەوھيان و نامادەپيان و پەرچەكرديريان بۇ وروژىنەرەكان، لەمەوھە جىياوازي نىۋان تاكەكان دەرەكەون بە پىي تاپىي كەسىتى و پىكەتەكانى.

۲. جىياوازي نىۋان تاكەكان لە پوى چۆنىەتى خۇگونجاندىيان لەگەل ژىنگەي چوارەدورىيان.

۳. خۇگونجاندىنى تاك لەگەل ژىنگەكەيدا لەوانەيە بە نەرىنى بىت يان نەرىنى بىت، لەوانەيە لە ناستىكى بەرزدا بىت يان مامناوھند يان لاواز، ئەمە برىتيە لەو ھەولانەي كە ھەمو كەسىك دەپدا بۇ خۇسازاندنو كارلىكى لەگەل ژىنگەكەي لە واقى ئىستايدا يان وەكو چۆن لە خەيالىدا ھەيە. لەم بوارەدا جىياوازي نىۋان كەسەكان زۆر دەرەكەوېت(الامارە، ۲۰۱۴، ۴۳)

جىياوازي نىۋان تاكەكان لەم لايەنانەوھە دەرەكەوېت:

تەندروستى گشتى. پۋالەتو لايەنە جەستەيەيەكان، لايەنى بەھىزو لاوازي، بونى كەموكورتي و نەنگى جەستەيى يان بىتۋانايى، پۋاندىنى كوپرە

رژینه‌کان و رژینه‌کانی ترو ئه‌رکی ئه‌ندامه‌کان، چالاکى هه‌ستى و جوئه‌یى(طلعت منصور و ئه‌وانى تر).

جیاوازی له که سیتیدا به‌رونی لهم خالانه‌دا دهرده‌که‌ون؛

لایه‌نى هه‌لچونى به گشتى و هاوسه‌نگى هه‌لچونى به تاپه‌تى. خه‌سه‌ته تاپه‌ته‌كان وهك(كراوه‌یى و داخراوه‌یى، ملكه‌چى، بالاده‌ستى، شه‌رانگیزی، ناشتى خوازی، بۆچون یان ناراسته، به‌هاوسۆز، هه‌لچونه‌كان، ئاستى ده‌سته‌هوتى خویندنى، زانیارى گشتى، شاره‌زایی، ئه‌زمونى كۆن، توانا هزریه گشتیه‌كان، توانا هزریه تاپه‌ته‌كانى وهكو؛ بیركارى، وهرزشى، زمیره‌یى، میكانیکى، زمانه‌وانى، هونه‌رى و ئاستى داهینان).

جیاوازی تاکیه‌تى و ره‌فتار

ئه‌گه‌ر بمانه‌وێت بزانیڤ ره‌فتار چییه؟ ئه‌وا گه‌لیك پیناسه‌مان ده‌ست ده‌که‌وێت بۆ نمونه‌ فه‌ره‌هنگى دهره‌نگى و شیکارى دهره‌نگى به‌م شیوه‌یه پیناسه‌ی ده‌کات؛ "ئهو چالاکیه‌یه که ئه‌ندامه‌کانى چه‌سته‌مان ئه‌نجامى ده‌دات، له‌وانه‌یه به‌ گۆبیرخسته‌سه‌رى هه‌ستى پێکه‌ین وهك؛ لیدانى دل‌مان یان هه‌ناسه‌دان، به‌لام له‌وانه‌یه بۆ هه‌ندیک له‌ چالاکیه‌کانى تر نه‌توانین هه‌ستى پێکه‌ین ئه‌گه‌ر چه‌ند هه‌ولیش بده‌ین وهكو ؛ دهره‌واه‌کانى ناو گه‌ده، دهره‌وانى شه‌کر بۆ ناو خوین کاتى هه‌ستکردن به‌ مه‌ترسى(طه و الآخرون، ۱۹۹۳).

هه‌ندیک زانا وها پیناسه‌ی ره‌فتار ده‌که‌ن که؛ بریتیه له‌ چالاکیه‌کى گشتگیرى ئاوێته تاك پێى هه‌لده‌ستیت که هه‌ندیکجار به‌شیکی پرۆسه‌که‌یه یان ته‌واوی پرۆسه‌و جوئه‌که‌یه(منصور و آخرون، ۲۰۰۲).

كەۋاتە رەفتار ئەم لايەنەنە دەگۈچە؛ زانېن، درككردن، ھەستى، ھەلچۈنى و جۈلەيى و ئىجرائى، دەرۈنناس(دانىيل لاجاش) دەلئىت ؛ "

مەبەستمان لە رەفتار ھەر رۈالەتە دەرەكى و مادىيە رۈتەكە نىيە بەلكو كۆى تەواۋى كرده فسيۇلۇزى، دەرۈنى، زارەكى و جۈلەيىيەكانە، كە تاكەكەس پىي ھەلدەستىت و پەيوەستە بە ژىنگەكەپەو ھەولە بۇ كەمكردنەو ھى دلەراۋكەكانى و بەدپەيئەننى تۈۋانكانى، ھەمو رەفتارىك و اتادارە و نامانجىكى لەپشتەو ھەبە تايبەت ئەگەر تۈۋان ھەيىت بۇ كەمكردنەو ھى دلەراۋكە و بىركردنەو ھەكانى لە پىناو خۇسازاندنى لەگەل ژىنگەكەدا.

شىۋازى رەفتارى تاكەكان لەيەكتر جىۋازن لە زۇر رۈەو ھەكو؛ پالئەر بۇ بابەتەك، يان لىھاتۈيى تايبەتە تىيادا، يان شارەزايى تايبەتە بۇ بابەتەكە، جۈنەيتە تاۋتۈيكردى(معالجە) بابەتەكە كە لە ھاۋپۇلى خۈيىندىن ھەۋتەمەنەكانى خۈى جىۋى بكاۋەو، ئەم لىھاتۈيى و تۈۋانپانەيە كە دەرۈنساھەكان پىي دەلئىن(تەمەنى پىگەيشتۈيى).

چەمكى پىگەيشتن برىتتە لەو نامادەباشيانە تاك ھەيەتە بۇ دەرگەۋتنى كتۈپرى رەفتارى نۆى كە لە ئەنجامى راھىئان نەبۈيىت، دەرگەۋتنى ئەو گۇرپانكارى و رەفتارە نۆپانە بەيەك رىزبەندىيە لە جۇرى بۈنەۋەرەكاندا، واتە پىگەيشتن برىتتەيە لە گەشەى ناۋەكى مەۋۇ كە مەۋۇ خۈى كۈنترۇلى ناكات و ئىرادەى بەسەرىدا ناكىت، جىۋازى نىۋان تاكەكان لەم بۈۋارەدا زۇر ئاشكراۋ دىيارە لە ھەلۈيىستە جۇراۋ جۇرەكانى ژياندا دەرەكەۋىت.

پرنسىپى جىۋازى تاكايەتە لە ئەنجامى كارلىكى ھەردو ھۇكارى بۇماۋە ۋژىگەيە لەسەر گەشەكردنى مەۋۇ كە ھەندىكجار زۇر خىراپە لە ھەندىك لە كەسەكاندا، يان ئاسايىيە لاي زۇرىك لە خەلك يان زۇر ھىۋاشە لاي ھەندىكى ترىان.

جياوازی تاكايهتی له پرۇسه عهقلىيە بالاكاندا

درککردن، بیرکردنهوه، يادهيئانهوه، بهئانگابوون، بیرچوونهوه:

كاتيک ليکۆلینهوه له لایهنی زانیی دهکەین جياوازی نیوان تاکهکان بهناشکرا دمردهکهوئیت، ئەمەش وا دهکات پێوانهکردنی ئاسان بێت، و پێشبینی بکریت که مرۆفهکان بهسەر جۆرهها شیواز لهم شیوازانهدا دابهش بووبن، یاسای گهشهکردن ئەوهدهخاته رۆو که شیوازه زانییهکان توانای دابهشبوونی ههیه بهشیوهیهکی سروشتی لهنیوان تاکهکانی یهك کۆمهڵ یان یهكگرویدا.

جياوازی تاکهکەسی گرنگی دهدات به ليکۆلینهوهی چۆنیهتی پيادهکردنی تاکهکەس بۆ چالاکیه زانییهکانی وهکو؛ خهیاڵ کردنهوه، بیرکردنهوه، درککردن، چارهسەری کێشهکان، چۆنیهتی برپاردان، ئەم جياوازیانه جياوازی چهنديتی نیین، بهلکو جياوازی لهشیوازو رێگای بیرکردنهوه، درککردن لهکاتی مامهلهکردن له ههلوێستیکی دیاریکراودا، ئەمەش جۆریکی جياواز به کەسهکه دهبهخشیته له بیرکردنهوهو درککردندا.

شیوازه مهعرفیهکان پهیوهنديان به زۆر گۆراوهوه ههیه وهکو: پائنه، زیهرکی و سههرکهوتنی ئەکادیمی، بهپشت بهستن بهو ئهرکهی کەسهکه ئەنجامی دهدات به بونی جياوازی له نیوخودی تاکهکهو له نیوان کەسانی چواردهوری.

زانای (ستربرگ) رای وایه؛ که ناستهکانی تاوتویی زانیاری وهکو عهمارکردن و دانانی کۆدو گهپانهوهی زۆر گرنکه له بابتهی جياوازی نیوان کەسهکاندا، ئەو جياوازیانهش زۆر به جوانی دمردهکهوئیت له رێگهی تاوتویی مادی یان بیستنی یان تاوتویی واتایی بۆ وروژێنهری بیستنی و بنینییهکان بهیهکهوه، ههروهها له پرۇسه زانییهکانی تریشدا.

جياوازی تاكايه تی و فیربونی زمان

زمان نهو تایبته مندییه که مرؤف له بونه وهرهکانی تر جیا دهکاته وه، تا نیستاش زمان بنه مای سیستمی کۆمه لایه تی و نامرازی گواستنه وهی زانیاری به یه ککه یشتنی نیوان مرؤفه کانه، وه نوسینه وهی میژوو و که له پوره له نه وه یه که وه بۆ نه وه یه کی تر. له زانستی دهر و ناسیدا لقنیک له یه کگرتنی زانستی زمان و زانستی دهر و ناسی دروستکردوه که ناوی (سایکۆلنگویستک) ه واته دهر و ناسی زمانه وانی. گرنگی به بابتهی پیکهاتهی زمان، چۆنیه تی فیربون و به کارهینان و تیگه یشتنی ده دات.

مندال زور زوو فییری زمان ده بن وه کو هه ندیک له تیوره کان لیکی ده دهنه وه به هو ی نه وهی ههر له ساوا ییه وه ناماده یی خۆرسکی له میشکیدا هه یه بۆ فیربونی زمان، نه مهش له بیچوی بونه وهرهکانی تر جیا ی دهکاته وه. نه وهش ده سته کو و تیکی زور گه وره یه، جا له بهر نه وهی به رده وام گو یی بیستی قسه کانی چوارد هریان، له وانه یه مندال فییری قسه کردن ببیت بۆ نه وهی پلانی بۆ دابنریت یان راهینانی پیکریت، که واته فیربونی زمان شتیکی غه ریزیه، کاتیکی تیکه ل به کۆمه ل و که سانی تر ده بین که به زمانی نیمه قسه نا که ن، نه واه فیربونی زمانه که یان زور کامه رانیمان پۆ ده به خشی ت. له فیربونی زمانیکی تر له دهر وهی زمانی دایک جیاوازی تا کایه تی زور تر دهر ده که ویت، له وانه یه هه ندیک که س به ما وه یه کی کورت فییری ببیت و به جوانی وه کو زمانی دایکیش قسه ی پۆ بکات. له م سهر ده مه دا نه وه ده بیستین که سان هه ن که به چه ند زمان قسه ده که ن به باشی و هه یه هۆنرا وه و چیرۆکیش به و زمانه ی فییری بو وه دهنو سی ت.

(لیندا دافیدوف) ده لیت: "زور جار مرؤفه کان وا بیر ده که نه وه، که فیربونی زمان وه کو نه وه یه، که چۆن گو یی بیستی کاسیتک ده بیت رسته و وشه کان

دەبىستىت و پاشان دەتوانىت ھەمان شت عەممار بکەپن و دوبارەى بکەپنەو و بەکارى بەئىنن، بەلام مەرۇف وەکو رېکۆردەر نى، کە تەنیا ئەوانەى دەبىستىت و دوبارەى بکەپنەو، چونکە جارى وا ھەيە وەکو (رۆجەر براون) دەئىت کە؛ " زمان خولقکاری و داھىنانى تىاپە، لەوانەيە مەرۇف رستەيەك بلى کە ھەرگىز نەبىستەو لەکەسەو، لەوانەشە وا پېويست بکات شتىک بلى کە ئەو کەسانەى خۇپان بەو زمانە قسەدەگەن نەيانتوانىبىت بىلن. زانای زمانەوانى بەناوبانگ (نعوم چۆمىسكى) دەئىت؛ " رۆلى فاكتەرە بۆماوئەکان (جىنەکان) رۆلىكى گرنگو بنەپەتە، بابەتە بىستراوەکان زۆرجار بەرچاو لىئدەگەن و پارچە پارچە و ھەلەن، لەگەل ئەو ھەشدا منداڵ رېزمان فېردەبىت کە چۆن رستەيەكى باش دروست بکات و بەکارىبەئىت و گشتگىرى بکات.

تىگەپشتن لە زمانىكى بىانى بە واتاى بەکارھىنانى پرۆسە عەقلىيەکان بە شىوئەيەكى سەرکەوتوو بۆ تىگەپشتن لە دەقىک لە رېگەى راست درککردنەو پاشان بەھىماکردنى پاراستن و عەممارکردنى، لەو رۆانگەيەو کە تىگەپشتنى تاکەکان بۆ دەقىک لەيەکتر جىاوازە، ھەر يەکە بەجۆرېک تىدەگات ئەو پىش بەھوى جىاوازی تاکايەتە لە تواناکاندا. پىوەر ھەيە کە جىاوازی تاکەکان دەپىوئىت لە تىگەپشتنى واتا، ھەيە بۆ پىوانەکردنى توانای زارەكى، ھەيە ئاستى توانای رەوانى دەپىوئىت (الأمارە، ۲۰۱۵، لا ۶۲).

جىاوازی تاکايەتى و خەسلەت^۸

بەشىوئەيەكى گشتى خەسلەت ئەو تاپەتمەندىيانەيە کە تاکەکان لەيەکتر جودا دەکاتەو، بەلام ئەوئە لىرەدا باسى دەکەپن خەسلەتى کۆمەلەيەتى و

⁸ trait

پەيوەندى كۆمەلەيتى، و رابەرايەتى و پېويىستى زانىنى درككردنى كۆمەلەيتىيە.

ناشكرايە كە قەبارەى پەيوەندىيە كۆمەلەيتىيەكان كاريگەرى لەسەر ھەمو لايەننىكى ژيانى كەسەكان دەكات، تاكەكان بەم خەسلەتەنە لەپەك جىادەكرىنەو ھەمو پەيوەندىيە كۆمەلەيتىيەكان، رابەرايەتى و پېداويىستى زانىنى، درككردنى كۆمەلەيتىيە. پەيوەندىيە كۆمەلەيتىيەكان واتە پەيوەندىيە گىشتىيەكان، جارى وا ھەيە بەباش و ھەندىكجارىش بە خراب وەسف دەكرىت بە پىتى ئەو باوەرپەي كە ھەردو لايەنى پەيوەندىيەكە بەيەكتريان ھەيە، يان رېزگرتن وھاوکارى يەكترى ھەندىك كەس پەيوەندى وکارلىكى كۆمەلەيتىيە زۆر فراوانى ھەيە، كەسەكان چۆن مامەلەى يەكتر دەكەن بەو مامەلەكردنە چۆن بە بۆچونەكان كاريگەردەبن وکارىگەرى لەسەر بۆچونىشى دروستدەكەن، بىگومان ھەمو كەسنىك تواناى پەيوەندى دروستكردنى نييە، كەسيتىيەكى داخراو ئەو پەيوەندى و کارلىكە كۆمەلەيتىيە فراوانە ناتوانىت دروست بكات(الأمارە، ۲۰۱۵، لا ۶۵).

دپارە خەسلەتى تاكەكان رۆلنىكى گەورەى لەدروستكردنى پەيوەندىيە كۆمەلەيتىيەكان و درككردن بەشيوەيەكى جياواز لەوانى تر ھەيە، ھەروەھا لە رابەرايەتيكردندا، ھەندىك كەس دەبنە رابەر لە ھەندىك ھەلۆيىستى كۆمەلەيتىيدا، كەسنىك دەتوانىت پېويىستىيەكان پرىكاتەو ھەوش وادەكات كە ببىتە رابەر، ھەلۆيىستە كۆمەلەيتىيەكان ھەندىكجار خەسلەتى رابەرايەتى لە كەسەكەدا دەرەخات. كە خۆى لەم خالانەدا دەبينىتەو:

✓ دەستپىشخەرن لەپەيوەندىيە كۆمەلەيتىيەكاندا

✓ تواناى رىكخستىيان ھەيە.

✓ ھاوشیوھیی لەگەڵ ئەو گروپیی رابەریان دەکات (الامارة، ٢٠١٥، ٦٦).

جیاوازی تاکایەتی لە توانا ھزریەکان و زیرەکیدا

دەروناسەکان لەسەر پێناسەیەک یەگگرتوو بۆ زیرەکی ڕێکنەکەوتوون، لەبەر ئەوەی تێکەڵیەک ھەیە لەگەڵ کۆمەڵە ھاكتەریکدا کە ئاسانکاری بۆ گونجاندن و سازاندن دەکات و یارمەتی دۆزینەوێ چارەسەری بۆ کێشەکان دەکات.

بەلام ئەو دەستنیشانکردنە زۆرو جیاوازانە کە بۆ زیرەکی کراوە، ھەمویان دەکەونە سەر ڕێرەوی دەستنیشانکردنیکی یەگگرتووی زیرەکی. دیارە ھەر دەستنیشانکردنیکی زیرەکی لەپڕی دەرکەوتوویی یەکیک لە لایەنەکانەو گراوتە دەست، بۆیە پێویست ناکات وەک کێشە سەپری ئەو ھەمو پێناسە جیاوازانە زیرەکی بکەین، بەلکو وەک ئەو سەپری بکەین کە سەرچاوەی دەوڵەمەندکردن و زیادکردنی زانیاری نوێیە لەسەر سروشتی زیرەکی.

لە کۆنەوێ زیرەکی وا ناسراوە، کە توانای تێگەشتن و زانیە نامرازیکی دەربرینە (ئەمەش زیرەکیەکی روتی تایبەت بە مرۆفە)، بەلام لەگەڵ دۆزینەوێ ئەو گیاندارانە کە توانای چارەسەرکردنی کێشەیان ھەیە، وای لێ ھات زیرەکی وەک سیفەتیکی گیانداریش سەپر بکری. زیرەکی بوو بە توانای چارەسەرکردنی کێشە جیاوازانەکان، کە بەپێی کەس و جووری بونەوێران دەگۆرێ. ھەبە زیرەکی تەنیا بە توانای خۆسازاندنی جەستەیی (بایلوژی) سنوردار کردووە، تیبینی بکەن گیاش توانای خۆسازاندنی ھەیە، زیرەکی پێش ھەموو شتێک ھەلبازاردن و توانای جیاکردنەوێ، نەک رەفتاریکی کوێرانە بێ نامانج ھەتا ئەگەر بۆ خۆسازانیش بێت.

ئەگەر ھەندىك لەو پېئاسانە زاناكان كىردويانە بۇ زىرەكى بخەينە روو باشتەر دەتوانىت لەم چەمكە تىيگەين:

پېئاسەى ھىرتمان: "زىرەكى تواناى گونجاندىنى ئامپازەكانە لەگەل ئامانجەكاندا". رەخنى سەر ئەم پېئاسەى ئەوئە، كە ئەم پېئاسەى بۇ غەرىزەكانىش دەگونجىت، بولبولىك كاتىك ھىلانەكەى دروست دەكات ئەوئەش ئامپازى تايبەت بۇ گەيشتن بە ئامانجەكە بەكاردەھىت.

پېئاسەى كلاربايد: "زىرەكى تواناى خۇگونجاندىنە لە ھەلۆستە نوپىەكاندا" ئەم پېئاسەى تەركىزى خستۆتە سەر جياكرنەوئەى زىرەكى لە رۆتىن (عادەت) كە يارمەتىمان دەدات بۇ چارەسەرى ئەو كىشانە كە پىشتەر راھىئانمان لەسەر كىردوئە.

سرسۆن بەم شىوئە پېئاسەى كىردوئە: "زىرەكى دىپارىكىردنى قورسە، بەلام دەكرىت لەرپىگەى رەفتارەوئە سەرنجى بدەين، چونكە ئامپازىكى گونجاندىنە. زىرەكى لە قوتابخانەدا پىشت دەبەستىت بەوئەى فىرخوازەكە دەتوانىت بە خىرايىو بە ئاسانى جى بەدەست بەيتىت لە خويىندىكەى. وەكو ئەوئەى كە واتاى وشە ئەبىستراكتەكان بزانىت، لەراھىئانى سەر وشەو واتاكانىدا دەربچىت. زىرەكى لەدەرەوئەى قوتابخانە دەتوانىن ھەتا لە يارى تۆپى پىدا ببىينىن، لە كاتى پلاندانان و ھەئسەنگاندىنى ئىشرو كارەكاندا ببىنرىت، يان لەخىرايى قۇستەوئەى ھەلى گونجاودا.

پىازە: "گرنگى بە لىكۆلىنەوئەى زىرەكى لەرپى پىكەتەوئە داو، پىنج قۇئاغى بۇ گەشەكرىن دىپارىكىردوئە، بەلام پىازە پىيى واىە كە زىرەكى شىوئەكە لە شىوئەكانى خۇسازاندىنى پىشكەتوو، بەلام تەنھا بە ھۆى پرۆسەى وەرگىرتن (Assimilation) و گونجاندىنەوئە (Accommodation) پىشناكەوئەى يان كىتوپر دەرناكەوئەى، زىرەكى پرۆسەىكەى ھاوسەنگى

بەردەوامە، كۆششىكى نەپساۋەيە بۇ داخلىرىنى شتى نوئ بۇ چوارچىۋە بونىياتى عەقلى كە پېشتر ھەبوۋە. لەگەل ھەۋلەدان بۇ دروستىردى بونىياتى تازەى زۇر كامىل ترو پېشكەوتووتر، پىرۇسەى دروست بونى زىرەكى پىرۇسەيەكى بەردەوامە، چونكە ھەمو ئەزمونىكى تاك پىندا تىدەپەرئىت بەشدارى گەشەى زىرەكەكەى دەكات. زىرەكەش لە كۆتايى كاروانى دروستبونىدا بىرپىتە لە تواناى تىگەيشتن لە پەنگدانەۋەى ھەلۋىستەكان^۱.

برغستون: زىرەكى بەرھەمى پېشكەوتنى داھىنەرانەپە، مەۋف جىاۋاز لە بونەۋەرەكانى تر زانىنى خۇرسكى نىيە، ھەروەھا ئەو ھۆكارانەى بەرگرى لە مانەۋەى خۇى پېيكات بە خۇرسكى نىيەتى. بۇيە ئەو ناچارە بگەرپىت بەدۋاى ئەو ھۆكارانەدا كە تواناى خۇسازاندى پى دەبەخشىت، لەكاتىكىدا گىانەۋاران ئەو ئامپازەى بۇ خۇسازاندى بەكارى دەھىتن درېۋەى بايلۋى جەستەپانە، بەلام لاى مەۋف ئەو ئامپازەى بەكارى دەھىنەت بۇ خۇگونجاندىنە و داھىنانى خۇيەتى.

بەپى بۇچونى برغستون زىرەكى بەرھەمى خۇسازاندى كە ھەر دەجىت وردەكارى ئالۋى و نەرمىتى زىاتر دەپىت. زىرەكى ئەو بەناگابونەپە بۇ بىر كىردنەۋە لە ماددە.

كاتىك پىرسىارىان لە زانا بىنيە كىردە؛ زىرەكى جىيە؛ وتوپەتى زىرەكى ئەۋەپە كە. پىۋەرەكانم دەپپىۋىت. بە بۇچونى بىنيە زىرەكى تا رادەپەكى زۇر خۇرسكە. مەبەستىشى بوۋە ئەو زىرەكى خۇرسكە بىپىۋىت كە ۋەرنەگىراۋە سەربەخۇيە لە عادات و راھىنان.

سپىرمان: تواناى دركىردى پەپەۋەندى نىۋان شتە مادىپەكانە كە لە شۋىنكىدا ھەن(زىرەكى كىردارى)، لەگەل پەپەۋەندى بىرۋكە ئەبىستراكت

وړوته‌كان (زيرەكى تيؤرى و چه‌مكى). نمونه‌ى ئەو په‌يوه‌نديانه وه‌كو:
په‌يوه‌ندى هاوشيوه‌يى (له‌په‌كچونى دو چه‌مك له‌په‌كتر)، جياوازى (جياوازى)
دو تيؤر له‌ په‌كتر، هؤكارى (زيرەكى هؤكارى ده‌ستكه‌وتى خوښندنه)، دژبه‌رى،
ناكوځى...هتد.

كه‌واته زيرەكى بريتيه له وردى سه‌رنج‌دان و بيرگرندنه‌وى ناشكراو
پټ‌خستوو، كه پشت به زانيارى و مرگيراوى پيشوتر نه‌به‌ستيت. تواناى
تيگه‌پشتن له‌شيوه بيماناكان و درككردنى په‌يوه‌ندى نيوانيان، تواناى برپار
وهرگرتن به‌زويى به‌شيوه‌يى وردوگونجاو له‌گه‌ل هه‌لويسته‌كه‌دا.

به‌كورتى

دياريكردنى چه‌مكى زيرەكى ناسان نيه‌، ني‌مه ناتوانين جياى بكه‌ينه‌وه و
پاشان بيخه‌ينه‌ ژير مايكرو‌سكوپه‌وه تا شيبكه‌ينه‌وه، ئەزمونى له‌سه‌ر بكه‌ين.
ده‌توانين ته‌نيا سه‌رنجى زيرەكى بده‌ين كه‌ نه‌ركى خوى به‌جيدهيئت و
كاره‌كانى ده‌كات، هه‌مو رۆژي‌ك له‌ ره‌فتارى خه‌لكدا ده‌يبينين. زيرەكى
هؤكارى‌كه له هؤكاره‌كانى ره‌فتار. نامرأزي‌كه له‌ خزمه‌تى خو‌سازاندا.

خوښندكارى زيرەك ئەو كه‌سه‌يه كه‌ ده‌توانيت به‌ناسانى له‌ خوښندنه‌كه‌پدا
سه‌ركه‌وتوو ب‌يت به‌سه‌ر هاوړيكانى كه‌ هاوته‌مه‌نى نه‌ون.

زيرەكى زؤر هؤكارى هه‌يه بۆ دهربرين، ئەو ته‌نيا به‌و پرسيارانه‌وه
سنوردار ناب‌يت كه‌ له‌ كاتى ئەزمونه‌كاندا له‌ خوښندكارانى ده‌كه‌ين. فيربونى
فسه‌كردن و چاككردنه‌وه‌ى راډيؤ، ياريكردنى شه‌تره‌نج، په‌كلايكردنه‌وه‌ى
وتوو‌يژه‌كان، ئەمانه هه‌موى شيوازى ره‌فتارى زيرەكن. هه‌مويان هؤكارى
چارسه‌ركردنى كي‌شن، له‌گه‌ل مامه‌له‌كردنى هه‌لويسته‌ قورسه تازه‌كان كه
توشى مرو‌ف ده‌بيت و هه‌ولئى نه‌وه ده‌دات كه‌ زال ب‌يت به‌سه‌ريدا. به‌واتا

فراوانه كەي زيرەكى تواناي بەردەوامى رۆيشتە لەم جيهانە ئالۆزەدا بەسەر كەوتويى، لە واتا تەسكە كەيدا واتا سود وەرگرتن لە ئەزمونەكانى پېشوو تر خۆ ئامادە كردن بۆ ئەزمونى نوێ.

لە ئەنجامى تېيىنيەكانى رۆژانەمان بۆ زيرەكى، دوخالى گرينگمان بۆ دەردەكەويت.

۱. ھەندىك كەس لەوانى تر زيرەگترن.

۲. زۆربەى كەسەكان لە لاپەنىك لە لاپەنەكاندا زيرەك ترن وەك لە لاپەنەكانى تر.

كاتىك بەمندا ئىك يان بە كەستىكى پىگەيشتو دەلێن ئەم كەسە ئاستى زيرەكى بەرزە ئەو زۆر شت دەگەيەنييت وەكو زوو تىگەيشتن، سود وەرگرتن لە ئەزمونەكان، دەستكەوتى خوێندنى بەرز، داھيان، بەم شيوەيە ئەم چەمكە كۆكراوێ كۆمەلە ليھاتويى و سيفاتيكي عەقلىيە كە ھاوکارى تاكەكەس دەكات بۆ سود وەرگرتن لە ئەزمونەكان، زال بون بەسەر كێشەكانى ژيانى رۆژانەيدا، لىرمەويە دەتوانين بلێن كەسى زيرەك - لەبەرامبە كەسى كەمتر زيرەك - بىر كەردنەوێ پون و ئاشكرايە، زۆرتر سود لە ئەزمونەكان وەردەگرێت كە خۆى پيايدا تىبەر دەبيت يان كەسانى تر. زۆر زوو لە شتەكان تىدەگات. پەيوەندى نيوان شتەكان دەدۆزێتەو. گرينگى بەو شتانە دەدات لە جوار دەورى رۆودەدات بۆيە دەتوانيت فرسەتەكان بقۆزێتەو زياتر بوارى سەر كەوتن لەبەردەمیدا فراوانتر ببیت (الديدى، ۱۹۹۷، لا ۷۲-۱۲). لە كوردەواريشدا دەلێن (ئەو كەسە كەسە ئەلفىكى بەسە).

(تېستى راشن) لە رېگەى پېوانە كەردنى دوو پىكھاتەى سەرەكى زيرەكى دەپيويت، ئەوانيش:

۱. فراوانی هزری گشتی: ئەویش کاتیک تیستی بەهیزی دەدریت بەکەسەکە بۆ ئەوەی کاتی بۆ دیاریبکری. بەوەش ووردی سەرنجدان و ناشکرای و رونی بیرکردنەوێ دەپۆیت، کە پشت بە زانیاری رابردوی نەبەستبیت.

۲. لیھاتویی هزری کەسەکە: ئەویش تیستی خیرایە، کات بۆ وەلامدانەوێ کەسەکە دیاریدەکری. ئەوەش وەلامدانەوێ و برپاری خیرایی کەسەکە دەپۆیت کە بۆ ھەلوێستەکە گونجاو بیت.

جیاوازی تاکایەتی لە زیرەکیدا

○ ئەو کەسانە ناستی زیرەکیان ۱۸۰ بەرموژورە: ئەم ناستە تا رادەیک سروشتی نییە ئەویش بە پێژە یەک کەس لە ملیۆنیک کەسدا لەم ناستەدا دەبیت، ئەم ناستە وا لە خاوەنەکی دەکات کە بگاتە بلیمەتی و داھینانی زۆر گەورە، بەلام لەوانەییە کەسان ھەبن بگەنە ئەم ناستە، بەلام جۆش و ھەماسی خۆراگریان کەم بیت.

○ ئەو کەسانە کە ناستی زیرەکیان (۱۶۵-۱۶۰) ئەم ناستە زیرەکی نزیکیە لە بلیمەتیەو، ئەمانیش ژمارەیان کەمە لە کۆمەڵدا زیاتر ھەزریان لە دورەپەرێزیە.

○ ئەوانە ناستی زیرەکیان لە (۱۶۵-۱۴۰): پێژە ئەم کەسانە لە کۆمەڵدا بە نزیکی (۴٪)یە، ئەمانە کەسانی دورەپەرێز نین لە کۆمەڵ.

○ ناستی زیرەکی (۱۳۰-۱۱۰): ئەم ناستە لە زیرەکی پێژەییەکی زۆری خەڵکە زیرەکەکان دەگریتەو.

○ ناستی زیرەکی (۹۰-۱۱۰): ئەمانە ئەو کەسانە کە ناستی زیرەکیان مام ناوەندیە.

○ ناستى زيرەكى لە ۹۰ كەمتر: ئەم كەسانەى لەم ناستەدايە زيرەكيان لە خوار مام ناوەنديەويەو ژمارەشيان زۆرە لەوانەيە لە ھەمو پۆليكىدا يەككەك لەو ناستە بونى ھەييت.

ريژمەى زيرەكى	ريژبەندى
زۆرتر لە ۱۴۰	بليمت و داھينەر
110 - 140	زۆر زيرەك
110 - 120	زيرەك
90 - 110	زيرەكى ناسايى
80 - 90	زيرەكى ژيەر مامناوەندەو
70 - 80	لاوازی عەقلى سادە
50 - 70	لاوازی عەقلى مامناوەند
25- 50	لاوازی عەقلى زۆر

توانا: كۆمەلە شىوازىكى ئەنجامدانى كارەكانە، كەزۆر بەيەكەو پەيوەستن، لە كۆمەلە شىوازىكى تر ناچييت و زۆر پەيوەنديان بەيەكەو نەيە. نامادەباشى: بريتيە لە بارى ھزرى يان كۆمەلە سيفەتيكى ھزرى و جولەبيە كە نامازەيە بۇ تواناي كەسەكە بۇ ئەنجامدانى كارىكى ھزرى ديارىكراو.

مايكل ديل لە تەمەنى سى سالىدابوو بە بليونيئر لە رېگەى دامەزراندنى كۆمپانيای كۆمپيوتەر دروست كردنەو، كە رېژمەى فرۆشى كۆمپانياكەى لە ماوەى كەمتر لە ساليكىدا گەيشتە (۱.۲) بيلون دۆلار. ئەو كەسيكى شارەزاي بەرپۆبەرايەتى و ئەزمونى بەبازاركردى ھەبوو، ئەو ژيانى كردهيى زوو دەستپيكرود لەرېگەى فرۆشتنى راستەوخۆى كۆمپيوتەرەو كاتيک خویندكاربوە لە زانكۆى تەكساس، ئەو لەئەنجامى ئەزمونەكانى خۆى گەيشت

بهوه نه نجامه ی که نوښته ی کومپانیاکانی وهکو (IBM) که متر زانیاریان ههیه له سهر نهو شته ی ده ی فروشن له کپاره کان، دیل کومپانیا په کی دامه زرانده نهو که لویه لانه ی ده فروشته که له عه ماره کاندا ده مانه وه له رڼکه ی پوښته وه، له دوا ی نهو سهر که وتنه که وره یه ی که به ده سته ی نهو له بازار گانیدا سهرابی نهو ناوبانگه ی که هه یه تی تا نیستاش که سیکه ژیا نی تایبه تی خو ی ده پاریزیت وهیچ نایه ویت قسه له سهر ژیا نی که سی خو ی بکات، چونکه نهو باوه ری وایه که ناوبانگ هه مو شتیک نییه.

نهو پرسیاره ی لیږده دا سهره لده دات نه وه یه؛ بوجی دیل بهو ماوه که مه نهو هه مو سهر که وتنه ی به ده ست هیئا؟ نایا دؤخی بازار گونجاو بوو یان نهو که سیکی شان سدار بوو؟ یان په یوه ندی به شتیک تره وه هه یه که تایبه ته به دیل خو ی؟

بڼگومان زور هوکار هه یه تا دیل بگاته نهو ناسته له سهر که وتنه که سیکی دیل که سیته کی ناو یته ی چه ند ها کته رڼکه و نا کریت سهر که وتنه که ی بؤ یه ک هوکار بگه رڼینه وه. گهر چی ده توانین بلنن که سهر که وتنه که ی بؤ که سیکی دیل ده گه رڼته وه، که بریتیه له کومه له خه سلته و تایمه تنه ندیه کی ناوازه و بیو ینه، که نهو بڼ جیا ده گرڼته وه، به واتای نه وه یه، که که سان هه ن کومه له خه سلته ټیک کی که سیکی ناوازه یان هه یه و که سانی ناسای نیین ده توانن له هه مو بارو دؤخی کدا سود و مر بگرن به نا راسته ی سهر که وتنه بیانبات. ده توانین نهو خه سلته جیاوازه ناو بنیین جیاوازی تاکایه تی، نه م جیاوازیه رولتی که وره ی له هه مو لایه نه کانی ژیا نماندا هه یه.

نهوه ی له نه زمونی خو مانه وه بومان ده رده که ویت له ټیکه لاو بونمان له گه ل که سانی ترده نهوه ی که هه مو که سیک تاراده یه ک بیو ینه په وړه فته رده کانی شی تا راده یه ک جیگیره، هه مو تاکیک هه لگری نمونه یه کی

ناوازهى تايپەتمەندى و خەسلەتە، كە بەتەواۋى لەكەسانى تردا نايىبىنيتەو
 ئەوانىش وەكو (لايەنى جەستەيى، ھزرى، ھەلچونى، وىژدانى و بونياتى
 دىرونى...ھتد) سەربارى ئەمانە ئەم خەسلەتەنە تا رادەيەك جىگىرە بە
 تىپەربونى كات زۆر ناگۆرپەت، ئەگەر يەكەك بناسىت كە گەشپىن و باومرى
 بەخۇى بىت، ئەگەرىكى زۆرە كە ئەو كەسە ھەمان ئەم خەسلەتەنەى لە
 پىشوتردا ھەبو بىت، و پىشپىنى ئەومش دەكەين كە لە نايىندەشدا ئەم
 خەسلەتەنەى تىپايدا دەرکەوئتەو. كەواتە ئەم دو پىومرە (جىگىرى و
 ناوازەيى) بىنەماى سەرەكى پىناسەى كەسىتتە، دەتوانىن بلىين كەسىتتى
 نەمۇنەيەكى جىگىر و ناوازە و پىزەيى رەفتار و بىر كەرنە و ھەستەكانە، كە مرۇف
 ئەنجامى دەدات.

لېرەدا دەپرسىن تا چەند كەسىتتى بەرپەرسە لە جىاوازی تاكايەتى لە
 رەفتارى كەسەكاندا؟

لە واتايەكى تردا ئايا ئىمە رەفتارىكى تايبەت لە ھەلۆيىستىكى ديارىكراودا
 ئەنجام دەدەين بەھۇى كەسىتتەمانەو؟ يان بەھۇى ھۆكارو فشارەكانى
 بارودۇخەكەوھە يان بەھۇى ھەردو كيانەوھە؟

توئىزىنەوھەكان وەلامى ئەم پەرسىارەيان داوئەتەو كە بەھۇى ھەردو
 ھۆكارەكەوھە كە رەفتارىكى ديارىكراو ئەنجام دەدەين، بە شۆمەيەكى تر
 رەفتارەكانمان لە ھەلۆيىستە جۆارو جۆرەكاندا بەھۇى كەسىتتەمان
 ھەلومەرجى ئەو ھەلۆيىستەو دروست دەبىت، واى دائى تۆ كەسىك دەناسىت
 كە بە سادەترىن شت ھەلدەجىت و تۆرە دەبىت، بىھىنە بەرچاۋى خۇت ئەو
 كەسە پۇلىسى ھاتوچۇ دەپوھستىنيت، چونكە خىرايى ياسايى تىپەراندووە لە
 ھازۇتنى ئوتومبىلەكەى، ئايا ئەو كەسە تۆرەدەبىت كاتىك پۇلىسەكە
 دەپوھستىنيت و لىينزىك دەبىتەو، نەخىر تۆرە نابىت خۇى كۆنترۆل دەكات،

چونکه دزمانیت توره بونه‌که‌ی له‌به‌رژه‌وه‌ندی نه‌و نییه‌و دۆخه‌که خراپ‌تر ده‌کات.

به‌گشتی ده‌توانین بلّین ر‌مفتاره‌کانمان له نه‌نجامی کارلیکی دولایه‌نه‌ی خه‌سله‌تی که‌سیتی و ژینگه‌ی دهره‌کیه هه‌ردوکیشیان گرنگن و کاریگه‌ریان هه‌یه. به‌لام پرسپاری دواتر نه‌وه‌یه که کامیان گرنگ‌تره خه‌سله‌تی که‌سیتی یان هه‌لومه‌رجی ژینگه‌یی؟

راستیه‌کان نه‌وه دهرده‌خه‌ن که‌سانیک هه‌ن، که خه‌سله‌تی که‌سیتیان زاله به‌سه‌ر هه‌لومه‌رجی هه‌لوپسته‌کاندا نه‌و خه‌سله‌تانه ده‌توانن هه‌لومه‌رجه‌که بگۆرن و چاکی بکه‌ن، که‌سانی تر هه‌ن که هه‌لومه‌رجی هه‌لوپسته‌که لایان زاتره به‌سه‌ر خه‌سله‌تی که‌سیتیاندا. لی‌ردها شتیک هه‌یه که پیی ده‌لّین (نه‌ندازیاری هه‌لوپست) و (نه‌ندازیاری تایپی که‌سیتی) یه‌که‌میان مه‌به‌ست لیی نه‌وه‌یه که که‌سه‌که نه‌ندازیاره بۆ هه‌لوپسته‌که‌و ده‌یگونجینیّت له‌گه‌ل خه‌سه‌له‌ته‌کانی که‌سیتییدا، دوه‌میان تایپی که‌سیتی‌ه‌که‌ی ده‌گونجینیّت له‌گه‌ل هه‌لومه‌رجی هه‌لوپسته‌که‌دا.

له‌سه‌ر ناستی ر‌مفتاری. تاك له ئیشه‌که‌یدا، توپزینه‌وه‌کان نه‌وه‌یان دهرخستوه، که گونجاندنی پیشه‌یی به‌مانای سازاندنی خه‌سله‌تی که‌سیتی تاکه له‌گه‌ل تایبه‌تمه‌ندی پیشه‌که‌یدا، نه‌مه‌ش فاکتهریکی هاوکاره بۆ خوگونجاندنی دهرونی که‌سه‌که، به‌مه‌ش ر‌ه‌زامه‌ندی و ناستی کارکردنی تاك زیاتر ده‌بیّت له کاره‌که‌یدا، تا چه‌ند گونجاندن هه‌بیّت له نیوان خه‌سله‌تی که‌سیتی و پیوستی پیشه‌که‌یدا نه‌وه‌نده نه‌نجامه‌کان ئه‌رینی و باش ده‌بیّت. به‌پێچه‌وانشه‌وه هه‌ر راسته.

پېنج تايپه سەرەككە كەي كەسپىتى The big five model of personality

سالانىكى زور كار لەسەر ديارىكردى خەسلەتكە كەي كەسپىتى كراوه، يەككە لەو ھەولە سەرەكەوتوانە ئەم تىۋرەيە، كە بە تىۋرى پېنج تايپە سەرەككە كەي كەسپىتى ناو دەبرىت، ئەم تىۋرەو زۆرىك لە خەسلەتكە كەي كەسپىتى لەناو پېنج تايپى سەرەك كەسپىتىدا كورت كىرگۈزۈلگەن، كورت كراوه ئىنگلىزچە كەي ئەمەيە (NEO-PI-R)، ئەم تايپانەش ئەمانەي لاي خوارەو:

يەكەم. زىندىيى وپژدان: ئەم تايپەيان لەسەر ھىلىكى راستە لە نيوان جدى بون و لىۋەشاۋەيى و بەرپرسىيارىتى پىكوپىك و بە ئەدەبى و وردەكار لەگەل بى سىستىمى و نابەرپرسىيارى، بىئەدەبى و ھىچ لەبارانەبوون (الشېخ، ۲۰۱۲، لا ۱۲۱).

دوۋەم. داخراۋى- كراۋەيى: ئەمەش ھىلىكى بەيەك گەپشۋەو لە نيوان كەسپىتى كراۋەو كۆمەلەيەتى و كەسپىتى داخراۋ و دورە پەرىز.

سېھەم. قىبۇلكردىن. ئەم پەھەندە لە تايپەتمەندى ھاۋكارو چاۋپۇش و نەرمىتى ھاۋسۇزى ھىوا لەبەرامبەرىشدا بەرگەنەگرتن و بېرەخمى، گوماناۋى، نەبوۋنى دەستى ھاۋكارى، كەللەپەقى، گېرەشىۋىنى، دۇبەرىتى و ناپەسەندى.

چوارەم. جىگىرى سۆزدارى. ئەم پەھەندە بە دلەۋكى و نشۋستى و تۈرەيى و ناشوب و زو وروژاندىن دەست پىدەكات لەگەل ئارامى و جۇش خروۋش و ھاۋسەنگى و ھەست بە ئاساپش كىردن.

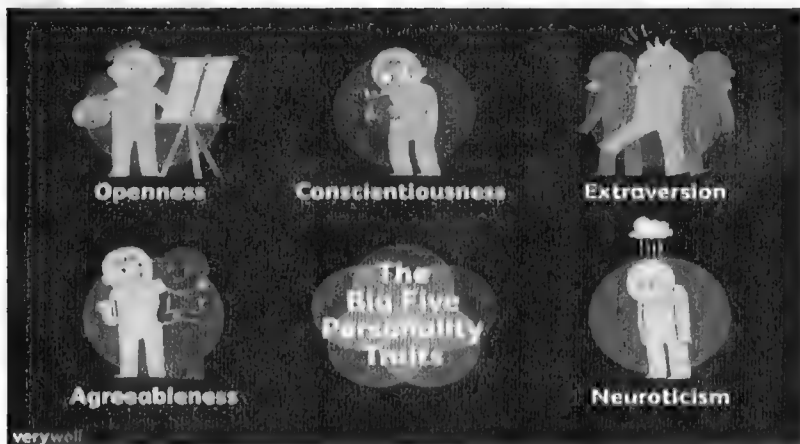
پىنجەم. رۈنى و ئاشكرابى كرانەۋەيى؛ ئەم پەھەندە لەو خەسلەتانەۋە دەست پىدەكات ۋەكو؛ خەيال ھەست، ھىز، دىركىردن، بە ئەدەبى، داھىنە، ئازاد لە بىر كىرگەنەۋەدا، لەگەل بىھەستى و بىر تەسكى و كەم عەقلى و بىئەدەبى.

گرنگى نەم رەھەندانە لەو ەدايە كە ئەمانە بۇ كەسئىتى بئەرەتى و سەرەكىن سەربارى جياوازى كەلتورى.

تايپى كەسئىتى (A) و (B)

بە پىي تىۋرى تايپەكان (جۆرەكان) توپزمرەكان بۇچونيان وايە، كە ھەمو كەسئىك خاوەن خەسلەتئىكى تارادەيەك جيگىرە لە مامەلەكردنى بۇ ھەلۆپستە فشاراويەكان، ئەو ەش بەپىي كەسەكان دەگۆرئەت و كراو بە سى جۆرەو (ئەو كەسئىتەي كە فشارى دەرونيەكەي مامناوئەندە ئەو ەش زۆرئىك لە كەسەكان دەگۆرئەو، ئەو كەسئىتەي كە فشارى دەروني بەرزە و پى دەلئىن تايپى (A) ئەو كەسئىتەي كە فشارى دەروني نزمەو پىي دەلئىن تايپى (B). تايپى

كەسئىتى بە واتاي رېكخستئىكى تەواوكارو رېكخستو لە سىفاتەكانى كەسئىتى. بەپەكەو بەستەو ەو رېكخستنى نەم سىفاتە ئاشكراو ديارانە لەكەسئىتەكدا دەتوانئەت وەكو نامرأى جياكردنەو ەي جۆرى كەسئىتەكان بەكار بەئيرئەت، كاتئىكئىش بەو تايپە كەسئىك ەسف دەكرئەت ماناي وايە كە ھەموو سىفەتەكان يان زۆرەي بە ئاستى جياواز جياواز تيايدا رەنگبەتەو ە.

فريدمان و روسمان (Friedman & Rosnman) له سالى (۱۹۷۴) دا ئەم
 دو تويزمره گريډانتيكيان دروستكردوه له نيوان تايپى كه سه كان و فشارى
 دمرونى، تايپى (A) به وه وسف دهكرىت كه كيپر كيكاره و توندوتيزه و خيرا
 قسه دهكات وا ههسته دهكات فشارى كاتى له سهر بيټ (هه ميه وه وا ههسته دهكات
 كاتى به دهسته وه نيه بۇ ته واو كردن ئەو هه مو نيشه وه كه هه يه وه)، به
 پيچه وانە وه كه سيټى تايپى (B) كه ههسته به فشارى كات ناكات له سهر خوى و
 كيپر كيكار نيه شيوازي ناسان بۇ روبه روبونه وه فشارو كيپشه كانى ژيانى
 رۇژانه وه له ده بزي ريت. ئەم دو تويزمره له تويزينه وه كه وه خوياندا له سهر
 كۆمه له كه سيك داوايان ليده كردن ده قىك بخويينه وه له سهر شهرو دواتر
 بويان باس بكه و رۇلى فه رمانده وه شه ركه بيبين. ئەوه وه له ئەنجامدا بويان
 دمر كه وه كه تايپى كه سيټى (A) زور به هه لچونه وه قسه ده كه وه به
 خيرايبى و زياتر به توندوتيزيه وه به پيچه وانە وه تايپى (B) وه. تايپى كه سيټى
 (A) هه ولى به ده سته ينانى زور ده وه و چالاك و ريتميكي خيرايان هه يه،
 حه زيان له ده سه لات و تيكه لاو بونه له گه ل خه لكيدا، ئەم تايپه زور كۆنتر ولى
 خويان ناكه وه هه ميه كه وشى زور ئەنجام ده وه. زور نيش له يه كاتدا
 ئەنجام ده وه، له جوړى كه سيټيه كانى تر زياتر توشى نه خوشيه كانى دل
 ده بن. ئەمهش به ماناى ئەوه نيه ئەو نيشانه وه كه ئەم تايپه ده كات باشتره
 له تايپى (B)، ئەنجامى تويزينه وه كان دمر بخستوه كه زور ك له وه كه سانه وه له
 ناستيكي به رزى به رپرسيار يتي دا كار ده كه وه تايپى (B) ين. چونكه تايپى (A)
 بيسه بره و زياتر توشى نه خوشيه سايكوسوماتيه كان ده بنه وه له بهر ئەوهش
 لاوازي به برپاره كان يانه وه دياره، زور ده كه ونه هه لچونه وه له گه ل كه سانى
 تر دا و مه ترسى ته ندروستيان زياتره. ئەوه وه گرنگه له م كه سيټيه دا ئەوه يه كه
 نه رميتيان هه يه بۇ گۆر انكارى له م سيفاتانه ياندا.

تايپى كەسپتى خولقيئەرى ژينگەكەي¹⁰

ئەگەر پەقەت ئەنجامى كارلىكى نيوان خەسلەتى كەسپتى و ھاكتەرى ژينگە و ھەلۋىستەكان بېت، ناپا كەسەكان بە جۇرىك پەقەت دەنۋىنن كە ھەلۋىستەكە لەسەريان دەسەپپىنېت؟

بۇ نەمۇنە ئەگەر كەسپك، كەسپكى دەم بەپپىكەننن و قسە خۇشە و لە بۇنە و ناھەنگەكاندا نوكتەى زۇر دەگىرپتەو، بەلام بەدلىئايەو ھەمان پەقەت لەكاتى نەنجامدانى چاوپپىكەوتنى بۇ دەستكەوتنى ئىش نەنجام نادات.

لەو كاتەدا جۇرى ھەلۋىستەكە كارىگەرى لەسەر تايپەتمەندى كەسپتىكە و بۇاردەى كىدارەكانى ھەيە، بە پپچەوانەى ئەمەشەو دەبىنن كە زۇرجار كەسەكان لەگەل ھەلۋىستەكەدا كارلىك ناكەن و خۇبەدەست ھەلۋىستەكەو نادەن ئەوان ھەنگاو دەنن بۇ دروست كىردنى ھەلۋىستەكە وەكو ئەوۋى بە پپۋىستى دەبىنن، لەم رەوۋە جىاوازى تاكايەتى رەھەندىكى گىرىكى كەسپتىە، لەو كاتەى كەسەكان كارلىكى تەواو لەگەل ھەلۋىستەكەدا دەكەن، ھەول دەدەن خۇيان بگۈنچىنن لەگەل ئەو دۇخە داسەپپىنراوۋەدا. جۇرە كەسانىكى تر ھەن كە ناراستىەكى تر وەردەگىرن و دەپانەوېت كارىگەرى لەسەر ژينگەكەيان دروست بىكەن و بىگۇرپن بەو شىۋەيەى لەگەل بۇاردەكانياندا بگۈنچىت.

بەم رەھەندى كەسپتىە دەلنن تايپى ئەو كەسانى ژينگەى خۇيان دروست دەكەن يان خولقيئەرى ژينگەكەيان (Proactive Personality) ئەو كەسانەى ئاستى ئەم رەھەندە لايان بەرزە درك بەبوارە بەردەستەكان دەكەن لەسەر ئەو بىنەمايەى وا مامەلە دەكەن تا دەيگۇرپن، بە پپچەوانەى ئەوانەى

¹⁰ Proactive Personality

ئەم ۋەھىندىيان نزمە ئەوانە سەرگەوتو نابىن لە ناسىنى بوارەگانى كە دېتە بەردەستىيان كۆشىشىكى كەم دەكەن پان ھەر ناپكەن، ئەوان دۆخەكە ۋەكو خۇى پەسەند دەكەن پېيان ۋايە كە باشترین شت ئەمەى ئىستايە كە ھەيە، توۋزىنەۋەكان ئەۋەدىان دەرختوۋە ئەو كەسانەى كە ئەم ۋەھىندىيان بەزرە لەسەر پېۋەرى پېنج تاپپە سەرەكەكەى كەسىتىش نەرى بەرزيان ۋەرگرتوۋە ئەمانە زياتر لە ژپانى كەسىۋ پېشەپى خۇياندا سەرگەوتون ۋە برۋايان ۋايە، كە ھەموو شتەك دەشت بىكرېت، كەسانى دەۋرۋەريان قەناعەت پېدەكەن ئەو كارانە بىكەن كە ھەرگىز بەخەيالىشىاندا نەھاتوۋە كە بىكەن. ئەمان نەرمىتى زۆريان ھەيە ئەگەر كارىكيان سەرگەوتو نەبوۋ شىۋازەكەيان دەگۆرن.

تاپپى خۇ بەس بىنين (خود كفايەتى).^{۱۱} ۋاتە تاكەكەس برۋاى بە تواناى خۇى ھەيە بۇ ئەنجامدانى ھەر كارىك. ئەو ۋېناگشتەپە كە كەسەكان لەسەر تواناۋ لىھاتوۋەكانى خۇيان ھەيانە، كە دەتوانن چەندىن كار راپەرېنن بە ناستى جياۋاز، ئەم لايەنەى كەسىتى بە گرنگ سەير دەكرېت. دوو ھاكتەرى سەرەكى كارىگەرى لەسەر ئەم لايەنە دروستدەكەن ئەۋانېش:

۱. ئەزمونى كەسى: ئەۋېش برېتە لەۋ فېدباكەى (ۋەرگرتنى زانىارى لەسەر چۆنىەتى ئەنجامدانى كارەكە) كە پېشتر لەسەر ئەنجامدانى ھەمان كار ۋەرېگرتۋەتەۋە.

۲. ئەزمونى ۋەرگىراۋ: ئەۋ ۋېناپەيە كە لە لاي دروستدەبېت لە ئەنجامدانى ئەو كارە لەلايەن كەسانى ترەۋە، پشت بەۋ زانىارىانە دەبەستېت كە لەۋ سەرچاۋانەۋە ۋەرىدەگرېت، بۇ ئەۋەى لە كۇتايدا بگات بەۋ تواناۋ لىھاتوۋە پېۋېستانە بۇ سەرگەوتن لەۋ كارەدا.

¹¹ self-efficacy

۲. سەربارى ئەو شارمەزايى و ئەزمونەى راستەوخۇ لە ئەنجامى كردنى كارەكەو دەستى دەكەوئىت.

شېۋازى بېرىدارنامان لەسەر تواناكانى خۇمان بە تېپەر بونى كات زووترو باشتەر دەبېت. تا واى لېدېت دەبېتە پىرۇسەيەكى ئۆتوماتىكى، بە گەشتىن بەم قۇناغە ئىتر كاتىك بېرىارى ئەنجامدانى كارىك بدەين ئىدى مەحالە ئەو بېرىارە بگۆرپىن، كاتىك درككردنى تاك بۇ بە توانايى يان بېتوانايى لە ئەنجامدانى كارىكى ديارىكراودا دروستدەبېت، گۆرانى زەحمەت دەبېت، ئەوئەش ئەنجامى ناخۇشى لېدەكەوئىتەو بە ئەوانەى كە بېروايان بە تواناكانى خۇيان لاوازە. بەلام خۇش بەختانە بە ھەندىك راھىئان و ھاوكارى دەكرىت گۆرانكارى لەو باوەرەدا دروست بكرىت.

كەسايەتى مىكافىللى

(بەكارھىئانى كەسانى تر بۇ گەشتىن بە مەرامەكانت)

لە سالى(۱۵۱۳)دا ھەيلەسوفى ئىتالى نىكۆل مىكافىللى كىتېبىكى بىلاوكردەو بەناوى(مىر) تىايدا ھىلى ستراتىجى گەشتىن بەدەسەلاتى سىياسى بەشېۋەيەك توندو دىرەفانە دارشتىوو. مەبەستەكەى لەو كىتېبەدا ئەوئەبوو كە دەتوانىت بگەپت بە دەسەلات لە رېگەى ھەلخەلەتاندن و بەكارھىئانى كەسانى ترەو ئەگەر ئەم رېنمايپانە پىادە بكەپت ئەوانىش:

• بە ھىچ شېۋەك دىنزم و خاكى مەبە لەگەل كەسانى تردا، چونكە خۇ بەزل زانين كارىگەرى زىاترە لە مامەلەكردنى كەسەكاندا، كەسانى بالادەست بۇيان ھەيە درۇ بكەن، باشتەر خەلك لېت بىرسن وەك لەوئە خۇشيان بوئىت (مەبەست بەلگەى نامىرازە).

• بە گشتى ئەو نامازەى بەو كىردە ئەوانەى دەسەلاتيان ھەز لىيە كىردەى پراكىتىكى و كىردارى ئەنجام بدەن. راستگۆيى و ھاوړپىيەتى..ھتد

بۇ كەسانى تر جىببەيلىن. چونكە خاومەن دەسلەتەكان دەتوانن ھەموو شتىك بكەن تا بەردەوام بن لەو شتەى دەيانەوئەت.

ناشكراپە كە ھەموو كەسەكان ئەم جۆرە فەلسەفەيەيان بەدل نىيە، بەلام بەداخەو ھەمپۇ دەبينىن زۆرۈك لەوانەى لە دەسلەتەكان ئەم فەلسەفەيە زۆر بەووردى بەكاردەھىنن، ئەمەش واى لە تويزەرمەكان كەردە كە ئەم جۆرە كەسەيتە ھەك پەھەندىك لە پەھەندەكانى كەسەيتى ھەژمار بكەن. چۇن بتوانىن مامەلەى ئەم كەسانە بكەين كە لە ئاستى بەرزى پەھەندى ميكافىلىلەيدان؟

بونى ئەم جۆرە كەسانە لە ژيانى گشتى و لە ناو كەردا شتىكى قورسە، ئەم كەسانە ئەو ھەلوپەستانەيان لا خۆشە كە دەتوانن زۆرزانىەكەيان بەكاربەينن لە ھەلخەلەتەندەدا ئەمانە بەھىچ شىۋەيەك بەرژەوھەندى كەسانى تريان بەلاو ھەلگە نىيە.

ھەروەھا دەتوانن بىنە دوژمنىكى زۆر بەھىز. لەبەرئەوھى كە تۇ ناتوانى بەرەنگارى بىتەو ھەلوپەستانەيان زۆر پىگا ھەيە كە دەتوانىت خۇتەيان لىبپارىزىت. بۇ ئەوھى نەكەونە ھەلوپەستانەيان لەو جۆرەو ھۆكارىك ھەيە كە كەسەيتە ميكافىلىلى درۇ و ھەمەو مەنەرات دەكات، چونكە زۆرەي جار ئەوانەى دەبنە قوربانى ناپانەوئەت باسى بكەن، قەسە لەسەر ئەو بابەتە ناكەن، چونكە ناپەنەوئەت بلىنن كە ھەلخەلەتەنراون ئەو ھەلوپەستانەيان ناخۆشە، ئەو جۆرە شاردنەوھەيش بە قازانجى ئەم كەسەيتى ميكافىلىلى دەشكەتەو. بۇيە ھەلگە كە سەرنجى ھەموو كەسانى كۆمەل رابىكىشەيت بۇ ئەوھى خۇيان بپارىزن لەم جۆرە كەسانە. ئەوھىش بەوھى ئەو جۆرە پەھتارەناشكرا بكەن و باسى بكەن، بەناشكرا كەردنى دەبەتە ناگادار كەردنەو ھەلوپەستانەيان بۇ كەسانى تر كە چاودەريان دەكەن و ناتوانن وا بەناسانى كەسانى تريش ھەلخەلەتەينن.

گرنگيدان به كردهی كه سه كان نهك به گوته كانيان. زۆر جار ماكيافيليه كان
 وهستان له هه لئه تاندى كه سانى تر داو پيان ده لئن كه گرنگى به
 بهرزه وهنديه كانيان ددهن، شيوازى قه ناعهت پيكر دنيشيان ههيه هه ميه
 داوه كه يه پان نامادهيه. بويه هه ميه كۆيرت له سه ر نهو شتانه بيت كه
 كه سه كان دهيكه نهك دهيلئن، نهگه ر مامه له كانيان نيشانه بوو بۆ
 هه لئه تاندى كه سانى چوارده وريان نهوا به ناسانى پشتگوپيان بخه و هيچ
 جوش و خرؤ شيانت به لاوه گرنگ نه بيت.

خۆت لهو هه لۆيستانه دور بخه ره وه كه نهوان تيايدا سه ركه وتوو ده بن.
 وهك باوه نهم كه سانه ي ره هه ندى ماكيافيليان تيايدا به هيزه نهو
 هه لۆيستانه پان لا زۆر باشه كه كه سه كان تيايدا دلنيا نين كه چ برپاريك
 وه ربگرن بۆ به دهسته ينانى مه به ستيكان، نهم هه لۆيستانه زياتر وا دهكات
 كه كه سان بكه ونه داوى هه لئه تاندى مه كيافيليه كانه وه. نهگه ر توانيت لهو
 هه لۆيستانه دا برپار وهرمه گره و په له مه كه كاتيک له گه ل نهم جوړه
 كه سانه دايت.

جياوازي تاكايه تي له پالنه ره كاندا

نايا بيرت دهكه ويته له پوله كه تاندا چه ند خوښندكارى سه ركه وتوى تيايدا
 بوو، بيخه ره وه بيرى خۆت نهو كه سانه هه ميه حه زيان له كيكرى بوو
 هه ولئى سه ركه وتنيان داوه له هه موو تافيكردنه وه كاندا به تايهت بابته
 قورسو گرانه كان. نهى كه سى تر ت بيردپته وه نهوانه ي كه حه زيان له
 دهسلات بووه زياتر له دمرچون و په كه مى، نهى نهو خوښندكارانه ي كه
 حه زيان له وه بووه كه ناوبانگيان هه بيت زۆر كه سى بيان ناسيت و خوشيان
 بويت. به كورتى نهگه ر نه مانه ت بير بكه ويته وه هه ست به جياوازي پالنه رى
 كه سه كان دهكه پت.

پالئەرى دەستكەوت (گەپان بەدوای سەرگەوتندا)

هەندىجارىش پى دەوترىت پىويستى دەستكەوت، كە نامازىيە بۇ ئەو ئارموزە بەھىزە كەسەكان هەپانە بۇ ئەنجامدانى كارو نەرگە قورسەكان بەسەرگەوتويىو بەباشتر لە كەسانى تر. ئەو كەسانەى كە پالئەرى دەستكەوتيان بەھىزە ئەوان زياتر گرنگى بە ئەنجامدانى كارەكان دەدەن وەك لە پەپوھەندىيە كۆمەلايەتییەكان، بەدوای ئەو كارانەدا دەگەرپن كە زەحمەتيەكى مامناوھەندى ھەبىت و جۆرئك لە رۆبەرۆبونەوى تيايدا بىت. كارە ئاسانەكان رەتدەكەنەو، چونكە سەرگەوتن تيايدا وەك دەستكەوتىكى راستەقىنە سەير ناكەن، بەلام ئەو كەسانەى كە پالئەرى دەستكەوتيان نزمە ئەمانە ئەگەر كارەكە ئاسان بوو ئەوا سەرگەوتن تيايدا گەرەنتى كراو، ئەگەر لە كارە زەحمەتەكانشىدا سەرگەوتوو نەبون ئەو ھۆكارەكەى دەگەرپننەو بۇ زەحمەتى كارەكە نەك بۇ خۇيان. ئەم كەسانەى پالئەرى دەستكەوتيان بەھىزە بەدوای زانىارى زىاد لە پىويستدا دەگەرپن لەسەر كارەكەيان، بەلام ئەم كەسانە ھەميشە بەرپوھەبەرىكى باش نيين، چونكە زياتر ھەزيان لە مەرگەزيەتە لە دەسەلاتدا، ئەگەرچى ئەم پالئەرە خواھەنەكەى بۇ سەرگەوتن ھان دەدات، بەلام نايكات بەبەرپوھەبەرىكى سەرگەوتوو.

پالئەرى دەسەلات

پالئەرى دەسەلات لای كەسەكان حياوازە، لەوانەيە ئەوانەى پالئەرى دەسەلاتيان بەھىزە ببە رابەرپوھەبەرىكى سەرگەوتوو، ئەم كەسانە بەدوای ئەو ھەوەن كە كاريگەريان لەسەر كەسانى جوار دەورپان ھەبىت، مېشكيان ئارامە لەكاتى رۆبەرۆبونەوى كېشەو زەحمەتيەكاندا، لەبەرپوھەبەردا كەسانىك ھەن كە

پالئەرى دەسلەتايان نزمە بگرە حمز دەكەن لاپەنگرى كەسانى تر بن زياتر لەۋەى كە دەسلەتدار بن، ئەم كەسانە بۇ راپەرەپەتى شياو نىنو تواناى دروستكردىنى كاريگەريان نىيە لەسەر كەسانى تر، بەلكو خۇيان دەكەونە ژېر كاريگەرى راپەرەكانەۋە، ئەمان شياون بۇ كارى جېبەبەجېكردىنى فەرمانى كەسانى تر نەك خۇيان فەرماندار بن.

كەسايەتى بەيانيان و كەسايەتى ئىۋاران

زۆر كارو پېشە ھەيە بېست و چوار كاتژمىر بەردەوامە، سەرەپاى ئەۋەى كاركردىنى شەۋانە بەخرەپى كاريگەرى لەسەر تەندروستى تاكەكان ھەيە، وپراى ئەمەش كەسانىك ھەن ھەزيان لە كاركردىنى پۇژەو بەيانيان چالاكن پېر ووزەن، كەسانى تېرىش ھەن كە ھەزيان لەكارى شەۋانەيەو بەشەو چالاكن كاردەكەن و بەيانيان خەۋاولتو بېھيزن. لە توپژىنەۋەپەكدا كە (ASH) ئەنجاميدا لەسەر خويىندكارانى زانكۇ داۋاى لىكردن خىشتەيەك دروست بكەن بۇ كاتى خەۋتنو كاتى خويىندىيان. ئەنجامەكان ئەۋەى دەرخت، كە كەسەكان لەيەكتىر جياۋازن، بۇيە خويىندكارەكانى كرد بە دو پۇلئىنەۋە: ئەۋانەى ھەزيان لە كارى بەيانيانە ئەۋانەى ھەزيان لەكارى ئىۋارانە.

جياۋازى تاكەكەن لە تواناكاندا

ئەو وتەيەى كە دەلئيت مرۇفەكان بەيەكسانى لەدايك بون ماناى ئەۋە نىيە كە ھەمو مرۇفەكان ۋەكو يەك بەتوانا بن بۇ ئەنجامدانى ھەمو كار و پېشەيەك، بەلكو ئەۋە ماناى ئەۋەيە كە ھەمو مان ھەمان مافمان ھەيە ۋەكو مافى ھەلبىزاردن، كەسەك نىيە بتوانئيت ھەموو كارىك بكاتو كەسەكى تر ھەبئيت نەتوانئيت ھىچ كارىك بكات. توپژمران تواناكانيان كردو بەدوو

پۇلئىنەۋە؛ يەكەم تۈنلۈك جەستەيەكان واتە ئەنجامدانى كارى جەستەيى و دوۋەم تۈنلۈك درككردن واتە تۈنلۈك كارى ھىزى.

تۈنلۈك درككردن؛ ھەندىك كار ھەيە كە پىۋىستى بە بەكارھىنانى ھىزى زانىبارى زىاتىر ھەيە، چاللى درككردنە گىتىيەكان، ھەندىك كارىش ھەيە رۇتىنەۋە پىۋىستى بە تۈنلۈك ھىزى بەرزىنىيە، پىۋىستى بە بىرگىردنەۋە قولى ناكات. زۇر تىست ھەيە تۈنلۈك دەپىۋىت ۋەكو تىستى زىرەكى(تۈنلۈك بىرگىردنەۋە رۇت و فىربون لە ئەزمونەۋە).

تا ئەم دوپپە پىۋانەكردنى تۈنلۈك درككردن لە رېگە كىگەزۈ ھەلەمەۋە ئەنجام دەدرا، بەلام ئەۋە تۈپۈزىنەۋەكان بەدەستىان خىست ئەۋەيە كە زىرەكى پەپۈمەندى بە چاللى مىشكەۋە ھەيە ئەۋانەي كە ئاستى زىرەكى بەرزىان تۇماركردۈ ئەۋانە كە ئاستى چاللى لىدانى مىشكىان زىاتىر بوۋە، ئەمەش ئەۋ شىۋازەي داھىنا كە دەكرىت زىرەكى لە رېگە بىلۈۋىيەۋە بىپۇرىت بە شىۋەيەكى راستەۋخۇ، زىرەكى گىرگەۋ نىشانەيە بۇ ھەبۈنى گەلىك لىھاتۈۋى درككردن ۋەكو:

ھەست كىردنى زوۋ: واتا تۈنلۈك جىاكىردنەۋە لىكچۈن و جىاۋازىيەكان لە وروۋىنەۋەكاندا بەخىرايى.

تۈنلۈك ژمارەيى: تۈنلۈك مامەلەكردن لەگەل ژمارەدا بە وردى و بەخىرايى. تۈنلۈك خەپالگىردنەۋە: تۈنلۈك وىناكردنى شەكان لە مىشكدا بە وردەكارىيەۋە.

ئەۋ كەسانەي كە خاۋەنى ئاستىكى بەرزىان نىزمى ئەم تۈنلۈك پەيە ئەۋە شىۋان بۇ ھەندىك كار، تۈنلۈك ژمارەيى بۇ كەسىك كارى ژمىرىبارى بىكات پىۋىستە، زوۋ ھەستىكردن بۇ زانى زەرە پىۋىستە، تۈنلۈك وىناكردن خەپال بۇ ئەندازىبارى بىناسازى پىۋىستە.(السىسى، ۲۰۱۰، لا ۱۲۷-۱۲۸).

بەشى پىنچەم

- پىكھاتەى مىشك
  - مىشك چۆن دروست دەيىت
  - لە پىتاندىنى ھىلكەوۈە تا سىمانكى دوھم
  - لەلەدايك بونەوۈە تا دوسالى
  - سەرەتاي مىندالى
  - قۇناغى سەرەتاي ھەرزەكارى تا تەمەنى بىست سالى بەرەوژور
  - ئەو تايىبەتەندىانەى ئىمە دەباتەوۈە بۆ ناو سىروشتى
  - مەرۇقاىەتى
  - ئەو سىفاتانەى كە تاكايەتىمان پى دەبەخشىت
-

پېكها ته ی میښك

دهمارزانی به بهراورد به زانسته‌ګانی تر هیشتا له‌سهره‌تای کاروانی ګه‌شه‌ګردندایه، سهد سال زیاتر تې ده‌پهریت به‌سهر دمرکه‌وتنی نهم زانسته‌دا، به‌لام نهمه بهو مانایه نایه‌ت، که زاناو لی‌کۆله‌ره‌وان پېش دمرکه‌وتنی نهم زانسته بیران له‌وه نه‌ګردۆته‌وه، که میښك چۆن کارده‌ګات؟ له یونانی کۆندا که‌له‌بیرم‌ندو هیله‌سوفه‌ګان نه‌ندېشه‌ی ګه‌وره‌یان له‌سهر ماهیه‌تو سهرچاوه‌ی دروستیونی ناګایی نوسیوه، به‌لام دهمارزانی (نیورۆلۆجی) کاتیک وه‌کو زانستیك دمرکه‌وت که‌توانرا به‌هوی ته‌کنه‌لۆجیاوه بزانی‌ت چ به‌شیکی میښك چالاك ده‌ییت له‌ګاتی نه‌نجامدانی چ کاریکدا؟ .

له روی تویکاری چۆنیه‌تی کاری میښكه‌وه پېشكه‌وتنی به‌رچاو به‌دیها‌توه، به‌لام هیشتا برسپاری ګرنگ هیه پیویسته وه‌لام بدرینه‌وه له‌و پرسپاران‌ه‌ش؛ نایا کاتیک له‌دایك ده‌بین میښكمان تابلۆیه‌کی سپیو به‌تاله‌ یان نه‌خیر؟ وه‌لامی نهم برسپاره ده‌مانګه‌رینیت‌ه‌وه بۆ سهرده‌می نه‌رستۆ، نه‌و هیله‌سوفه‌ یونانیه ګه‌وره‌یه ده‌یوت میښکی مندائی ساوا وه‌کو تابلۆیه‌کی سپی وایه که پتی ده‌وت (تابولا رازا) که هیشتا هیچی له‌سهر نه‌نوسراییت، نه‌و رای وا بوو، که میښکی مندائی ساوا کاتی له‌دایك بونی هیچ نه‌زمونیکي له‌سهر تۆمار نه‌کراوه‌و تابلۆیه‌کی سپیه، نېمه‌ی مروڤ کاروانی ژیانمان له‌و کاته‌وه ده‌ست پنده‌که‌ین که له دایك ده‌بین. نه‌رستۆ وای ده‌بینی نوسین له‌سهر نه‌و تابلۆ سپیه کاتیک ده‌ست پنده‌ګات که ساوای مروڤ به‌هوی

ھەستەكانىيەۋە مامەئەي ژېنگەكەي دەكات. ئەرسۇ دەپوت؛" ھىچ شتېك لە مېشكدا نىيە، مەگەر ئەۋەي كە سەرەتا لە ھەستەكاندا ھەبېت" ئەم بىرۇكەيە بۇ ماۋەي ۲۰۰۰ سال لەسەر شارستانى رۇژناۋا بالادەست بوو.

دىاربوو كە ئەرسۇ كاتېكى ئەۋتۇي بەسەرنجدانى مندالى ساۋاۋە بەسەر نەبردبو، مندالى ساۋا بە چەند ساتېك دۋاي لەدايكبۈنى سەرى خۇي بۇ لاي وروژنەرە دەنگىەكان دەسورېنېت. خۇ ئەۋان ھېشتا جىھانىيان نەبىنيۋە، باشە جى وا دەكات كە ئەۋان بەو جۆرە رەفتارىكەن ۋەكو ئەۋەي بىيانەۋېت شتېك بېينىن. ئەۋ پاستىيەي كە ساۋا تۋاناي زۆرى دركردنىان ھەيە، ئەمە نىشانەيە بۇ ئەۋەي كە ھاكتەرى بايلۇژى وجىنى لە پېشتەردا لەسەر دروستبۈنى جۆرى بازەنە دەماريەكانى ناو مېشك كارى خۇيان كىردوۋە. بەۋاتايەكى تر مرۇفە كاتېك لەدايك دەبېت بازەنى دەمارى چالاكى ھەيە ئەگەر رۈبەرۋى وروژنەرى گونجاۋ بېيئەۋە دەبېت ھۇي دەرگەۋتەن رەفتارى تايەت.

مندالى ساۋا دۋاي ماۋەيەك كە لەدايك دەبېت ۋە قسەگردنى دايكى دەبىستېت، ئەم وروژنەرە (قسەكانى دايكەتى) ۋا دەكات كە بازەنى دەمارى بەشى زمان لە مېشكىدا چالاك بېت، دواتر ھەر ئەۋ شۈنە دەبېتە ناۋچەي زمان لە مېشكىماندا. كەۋاتە لە خالى دەست پېكردنى ژيانمانەۋە مېشك تابلۇيەكى سېى نىيە، سەربارى تايەتمەندى جىنى گشتى مرۇفەكان، ئەۋا تايەتمەندى باباپىرانىشمان لە دايكو باۋكەمانەۋە بەمىراتى ۋەرگرتوۋە. ھەبۈنمان تەنيا بەند نىيە بە تۋانا جىنيەكانمانەۋە. لەۋانەيە جىنەكان لەپېشتەردا مېشكى نىمەي (بازەنە دەماريەكانى نەخشاندىيەت) پىرۇگرام كىردبېت، بەلام كاتېك شتېكى نۆي ۋەردەگرىن ۋە فېردەبىن، مېشكىمان بەو وروژنەرەنەي ناو ژېنگەكەمان كارېگەر دەبېت.

میشک چۈن دروست دەبیئت؟ ئەم بابەتە چیمان فیردەكات؟

زیاتر لەنیووی ئەو جینانەی کاریگەریان لەسەر جەستەی ئێمەی مەرۆف هەیە، پەیوەستن بە دروستبونی ئەو کۆنەندامە ئالۆزەووە کە ناوی میشکە. گەرچی دروستبونی میشک قوناغ بەقوناغ و بەشیوەیەکی دیارو ریکخستو گەشە ناکات. بەلام دەتوانین خولی دیاریکراو دەستنیشان بکەین، کە تیایدا میشک زۆر خێرایە لە گەشەکردنیدا.

ئەو دەزانین کە پێش لەدایک بونی کۆرپەی ساوا، وزەی بۆماوەی جینەکانی منداڵ، سەرەکیترین ووزیە دروستبونی شیوەی میشک. لە رویەکی ترەووە ئەوەش دەزانین کە ژینگەی ناوەکی و دەرەکی ژنیکی دوگیان کاریگەری زۆری هەیە لەسەر دروستبونی میشکی منداڵی ساوا، بۆ نمونە، ئەگەر ژینگەی دایکە دوگیانەکە پەڕییت لەستریس و ترس، ئەوا دەوری کاسەی سەری منداڵەکە کە لەسکی دایکیدا بەجۆگەردەبیئت، هەروەها ژمارەی بەندە سیناپسیەکانی فرونتال (بەشی پێشەووی میشک) بەرپێژەییەکی مامناوەند کەمتر دەبیئت، لەوانەش بەشی پێشەووی میشکی بچوکترو بەشی دواوەی میشکی گەورەتر بیئت. ئەوەش زۆر مەنتقیە، چونکە بەشی دواوەی میشک پەیوەستە بە مانەووە بە زیندویی لە ژياندا ئەو لایەنە ریکدەخات، بەشی پێشەووە بەرپرسە لە بیرکردنەوە و هەلەینجان و خولقکاری. بەلام ئەگەر هەلومەرجەکە لەکاتی سکەپیدا ئاسایی بیئت. بەرنامەی جینی بنەرەتی ترین فاکتەرە کە لەسەر گەشەی میشک و پێکەتەیی دەماری پێش لەدایکبون کاریگەری هەیە. لە دواي لەدایکبون فاکتەری جینی و ژینگەکە بەیەکەووە کارلێکدەکەن هەردوکیان کاریگەری لەسەر گەشەی میشکی منداڵ دروستدەکەن.

لە پىتاندى ھېلىكەۋە تا سىمانگى دوۋەمى سىپىرى

چار ھەفتەى لە دواى پىتاندىن، كۆرپەلەى مرۇف لەھەر چىركەپەدا ۸۰۰۰ خانەى دەمارى دروست دەكات، واتە ئەو كۆرپەپە لە ھەر خولەكىدا لەمانگى پەكەمى ژيانىدا بەزىكى نىو مىيۇن خانەى دەمارى (نېرۋن) دروست دەكات. لە ھەفتەكانى داھاتودا ئەو خانە دەمارپانە خۇيان دەگەپەنن بە مېشك و لەۋىدا لە شوپىنىكى تايبەت جىي خۇيان دەگرن، لەگەل بەردەوامى دوگيانىكە، دوو تەقىنەۋەى جياواز لەپەك لە گەشەى مېشكى كۆرپەلەكەدا رۇدەدات: پەكەمىن خولى تەقىنەۋەى گەشەى مېشك لە سى مانگى دوۋەمى دوگيانىدا رۇدات (واتە مانگەكانى جوارەم، پىنچەم، شەشەم) تا سەرەتاي سى مانگى سېھەم بەردەوام دەبىت. لەم خولەدا مېشك لە ھەر خولەكىدا ۲۵۰ ھەزار نېرۋن دروست دەكات.

لە كۇتايى سى مانگى پەكەم دەستپىكىردنى سىمانگى دوۋەمدا، نورۇنەكانى كۆرپەلە لقوپۇپە دەندىرىدەكان دروستدەگەن، ئەو دەندىرىدانەش بە نورۇنى ھاۋسىكەپەۋە پەپوۋەندى سىناپسى دروست دەكەن و بەۋەش بازنەى دەمارى فراۋانى بەپەكەۋە گرى دراۋ دروست دەبىت لەم خولەدا لە ھەر چىركەپەكدا نىزىكەى ۲ مىيۇن پاپەندى سىناپسى دروست دەبىت. لەكەسىكى پىگەپشتودا لە رۇژىكدا نىزىكەى ۱۷۲ مىليارد پەپوۋەندى سىناپسى دروست دەبىت.

ھەر لەو كاتەدا كە نېرۋنەكان بەپەكەۋە پەپوۋەستدەبن بە خىراپى، مېشك خۇى ئەو وىست و بۇچونانەى كە باۋباپىرانمان ئەزمونيان كىردوۋە سوديان لى بېنىۋە ھەلدەگىت. مىراتى (جىبىنى) مىندالى ساۋا ۋەك پىنمايكارىكە بۇ دروستكىردنى شىۋازىكى سى پەھەندى شانەى دەمارى و دەرگەۋتنى پەكەمىن شىۋەى نېرۋنى كاراۋ چالاك كە بەكاردەھىنرېت و كاردەكات. جۇرى زىرەكى

ناوەکی و شیۆه به بونیادو پێکهاتهی میڤشک دهیهخشن، ئەو سترکچەرە که کاری میڤشکه، له لایەن ئاگایی و عەقڵەوه پشٹیوانی لێدهکریٔت، به پێی دروستبونی ئەو هەموو پەیهۆهسته سیناپسیانه ناتوانین تیۆری تابلۆی سپی پەسەند بکهین، واتە میڤشکی مندالی ساوا تابلۆیهکی سپی نییه کاتیڤک له دایک دهبیٔت.

سٔ مانگی سیههم (مانگهکانی چهوتهم، ههشتم، نۆههم) لهم سٔ مانگهدا دوهم قوئاغی خیرای گەشە میڤشک دەست پێدهکات و تا شەش مانگ یان سالتیک دواى له دایک بوون هەر بەردهوامی دهبیٔت. لهم قوئاغەدا ژمارەى خانه دەماریهکان بەشیۆهیهکی بەرچاو زۆر زیاد دەبن. لهم سٔ مانگەى سیههمدا هەموو لایەن و پێکهاتهیهک که له میڤشکی مرؤفیکی پێگه‌یشتودا ههیه، میڤشکی مرؤف له ته‌واوی بونه‌وه‌ره‌کانی تر جیا‌ده‌کاته‌وه له میڤشکی سا‌وا‌دا دروست ده‌بیٔت. لهم قوئاغەى ته‌قینه‌وه‌ى گەشە میڤشکدا ئەو پەیهۆه‌ندى و تۆرە دەماریه‌ى دروست بیهون زیاتر جیگیر دەبن، له راستیدا لهم کاته‌دا ژمارەى خانه دەماریه‌کان (نیرۆن) و پەیهۆه‌ندى سیناپسیه‌کان له قوئاغی گەوره‌یى زیاتره، ئەوانه وه‌کو مادده‌ى خا‌ون که ئیتر به درٔی‌زایی ته‌مه‌نى مندال ده‌توانیٔت پرۆسه‌ى فیربوون و گۆرانکاری خودی خو‌ی به‌و خانه‌نه دەست پێبکات. ژماره‌و سه‌لامه‌تى ئەو پەیهۆه‌ندیه سیناپسیانه له ژمارەى هەموو خانه دەماریه‌کان گرن‌گترن، چونکه هه‌روه‌کو ده‌زانین که ئەم که‌له‌که‌بون و ئالۆزى پەیهۆه‌ندییه دندریٔتیه‌کان وا ده‌کات، که زیره‌کیه‌کی ده‌وله‌مه‌ندتر، فیربونی کرداری، لی‌هاته‌وییه خیراکان، یادگایه‌کی هه‌میشه‌یى بۆ میڤشکی مرؤف بکاته دیاری.

وا بیهێنه بەرچاوی خۆت، که میڤشکی مندالیکی ساوا وه‌ک کۆمپانیایه‌کی تازه‌یه. سه‌ر‌ه‌تا ژماره‌یه‌کی زۆری له‌کارمه‌نده‌کانی پسپۆر نین و که‌سی‌ک نییه

بەوان بلى بۇ كۆي بېرۇن و چى بىكەن. بەلام بە تىپەر بونى كات ئەو كارمەندانە پەيوەندى بە كارمەندانى ترەوۋە دروست دەكەن، ئەو پەيوەندىيەنە دەبىتە ھۆكارى دروست بونى تۇرپك لەپەيوەندى نىوان كۆمەلە كارمەندىك كە بەپەكەوۋە كارىكى بەسود ئەنجام دەدەن. ئەو كاتە بەردەوامى و مانەۋى كۆمپانىياكە زياتر لەۋەى بە ژمارەى كارمەندانەۋە وابەستە بىت بەسەلامەتى تۇرى پەيوەندىيەكانەۋە وابەستە دەبىت. ئەو كارمەندانەى كە دەتوانن خىراتر بىنە ئەندامى ئەو تۇرە پەيوەندىيەنە، دەتوانن لە كۆمپانىياكەدا بىمىنەۋە. دواى شەش مانگ كۆمپانىياكە چاۋىك دەخشىنەتەۋە بەو كارمەندانەى كە نەچۈنەتە ناو تۇرى پەيوەندىيەكانەۋە، ئەوانە دەردەكات. لە ھەمان كاتدا كارمەندى تازەش دادەمەزرىنىت ئەوانەشى پىۋىست نىن دەريان دەكات.

بەتەۋاۋى ۋەكو ئەم نمونەيەى باسمان كرد مىشكى مىندالى ساۋا لە سى مانگى سىيەمدا، زۇر شىۋەى شانەى ھەپە كە بەرپكەۋت دروست بوۋە، لەو كاتەى مىشك لە بارى دروست بوندايە پىۋىستە باشتىر رېكېخىرت تۇرى دەمارى ھەپە كە ئەركى تايپەتى لەسەر شانە، چەند ھەفتەپەك لە دواى لەدايك بوون، ئەو نىرۋانەى لە دروست بوندىن بە شىۋەيەكى جىنى لەگەل نىرۋەكانى دراۋسىيدا دەكەۋىتە كىركىۋەۋە ئەۋىش تۇرى دەمارى دروستدەكات. ئەم تۇرە دەماريانە چاۋيان پىادەخشىنرېتەۋە چاكسازى تىادا دەكرىت. تا ئەركى تايپەتمەند بگرنە ئەستۇ. بابەتەكە سادەيە، ئەو دەستە نىرۋانەى كە زووتر پەيوەندىيان بەپەكەۋە بەستوۋە لايەكى تايپەتى تۇرى دەمارى پىكەدەيىن. ئەوان لەوانەيە بىمىنەۋەۋە شىۋەى سىناپسى پىۋىست دروستبەكەن، ئەمەش ماناى ئەۋەپە كە بەشىك لە نىرۋەكان لەناۋ دەچن. كاتىك نىۋرۋەكان دەبەنە دەستە دەستەۋ ئەو شىۋە گرنگانە دروست دەكەن.

ئەو نىرۋانەنى كە خىرايى تەواويان نىيە، لەوانەيە بىرەن. مانەوە بۇ شاپستەترىن نىرۋەنە ئەم دىيارىدەيە لە زانستى دەمارىدا بە (داروينزىمى دەمارى) ناسراوۋە.

كەواتە رېڭخستىنى تۆرە دەمارىەكان لە قۇناغى دوگيانىەوۋە دەستېندەكات، ژىنگە كارىگەرەيەكى ئەوتۇى بەسەر ئەم پىرۇسە خودكارەوۋە نىيە. دەتوانىن بلىن كە ئەمە كارو ھەرمانى جىنەكانە لە ناوۋە كە شىۋەيەك دەبەخشىت بە مىشك لە كاتى دروستبۇنىدا.

لە لەدايك بونەوۋە تا دوسالى

(۶۷٪) ئەو كالۋرىيە كە مىندالى ساوا دواى لەدايكبۇن سەرقى دەكات بۇ گەشە مىشكىەتى. ئەو شىتېكى مەنتقىيە، چۈنكە گەشە مىشكى مىندال تا پىنچ يان شەش مانگى دواى لەدايكبۇنىشى ھەر بەردەوامە. خىرايى گەشە ساوا ئەۋەندە زۆرە بە دەگمەن بىبىن كە مىندالىك لە شەش خولەك زىاتەر بە وشىارى بىمىنىتەوۋە. زۆرتىن وزە مىندال دەكەۋىتە خىزمەتى گەشەو گەۋرەبوۋنىەوۋە. لەو قۇناغەدا شىۋە سىناپسى جىنى زۆر بەخىرايى دروست دەبن، بەبەردەوام بوۋنى داروينزىمى دەمارى، ئەو پەيۋەندىيە سىناپسىيەنى كە پىۋىست نىن دەسپىننەوۋە لادەبىرەن.

لە دواى لەدايكبۇنەوۋە دروستبۇنى پىكھاتە مىشك تەنيا لە ژېر كارىگەرى جىنەكاندا نىيە، بگرە وروژىنەرە ژىنگەيەكانىش كارىگەريان دەبىت لەسەرى. ساوا دەست دەكات بە ۋەزگرتى ئەزمون ۋەستەكانى، داتاي پىۋىست لە ژىنگەۋە كۆدەكاتەۋە دوبارە بونەۋەي وروژىنەرەكان دەبىتە ھۆى ئەۋەي كە پەيۋەندى سىناپسى بەھىز دروست بىبىت لە مىشكدا. مىندالى ساوا لەبەر ئەۋەي نۇ مانگ لە سكى دايكىدا دەنگى دايكى بىستەۋە بۇيە بەتايبەت

ئەو دەنگە سەرنجى رادەكىشيت. بۇ ئاشنايە. كاتىك مىندالى ساوا بەشيۋە
دوبارە وروژىنەرە ھەستىەكانى وەك شتە بىنراو دەنگە بىستراوەكان
بەيەكەو ھەست پىدەكات، ئەو كاتە پوخسارى دايكى دەبەستىتەو بە
دەنگىەو بەو شيۋەيەيە كە مىندالى ساوا گرنگىرەن ھۆكارى مانەو ھى خۇي
دەناسىتەو.

ئەو پەيۋەندىيە سىناپسىيەنى كە تازە دروست بوون و چالاكبوون. ئەو
شتانەي ئەو لە ئىنگەكەيدا ئەزمونى دەكات، لەناو خۇيدا جىگىرى دەكات.
لەم پىرۋسەيەدايە كە نىرۋنەكانى مىشكى مىندالى ساوا شيۋە تاپەت پەيدا
دەكات و تۇرى دەمارى گرنگ دەسازىت، ئەم تۇرپانە ئەو توانايە دەدەنى تا
زۆربەي كارەكانى خۇي پىكىخت، داتاو زانىارىيەكان كۆبكاتەو كاتى پىويست
بىگەرپىننىتەو، داتاكان بەباشىرەن شيۋە وەربىگىت. ئىمە ئەم پىرۋسەيەمان
ناو ناوە فىربوون. مىشك لە قۇناغى ساويدا ئەۋەندە بەخىرايى گەشەدەكات
كە بەدرىزايى تەمەنى مەۋق ئەو خىرايى گەشەكردنە بەخۇيەو نابىننىتەو،
ساوا ھەر لەسەرەتاو تەۋاۋى ئەو دەنگەنى باۋانى دەيىستەن ئەۋىش
دەتوانىت بىيىستىت. بەلام ئەو ۋشانەي كە بەردەوام لە دايكىەو
دەيىستىت، ئەو پايەي زامانى دايك لاي مىندالەكە دروستدەكات. ئەگەر
دايكى ساۋايەك بە كوردى قەسە بكات، بەلام كەسانى چۈرەدەۋرى مىندالەكە بە
زامانى تر قەسە بكەن، ھەر زامانى دايك بۇ مىندالەكە زامانى كوردى دەيىت.

تويژىنەو زانىستىەكان ئەۋەيان دەرەستەو كە لەم قۇناغەدا ۋەلامى دايك و
باۋك بۇ مىندال زۆر گرنگە، لە يەككىك لە تويژىنەۋەكاندا بە گروپىك لە
باۋانىيەن و تۈۋە كاتىك مىندالەكەتان گروگان دەكات بەردەوام ۋەلامى بەدەنەو
بەدەميەو پىبىكەنن ۋە ھانى بەدەن تا زياتر گروگان بكات. بە گروپى دۈەميەن
وتۈۋە بەشيۋەيەكى كەم بەرىكەۋت بەدەم مىندالەكەۋە پىبىكەنن ھەۋل بەدەن

كە پىكەنپىنەكەتان وەك ھاندان دىرنەكەوئىت و نەبەستىتەو بە گرۋگالى
مندالەكەو. ئەو مندالانەى كە وەلامى يەكسەرو بەردەواميان لەباوانەو
ھەبوو ئەوان توانى پەيوەندىان زۆر باشتىر بوو لەو مندالانەى كە ھىچ
وەلامدانەو ھەيەكى ئەرئىنى باوانيان نەدىو. ئەم نەنجامە نامازىيە بۇ ئەو
كە ھاندانى بەردەوام و راستەخۆى باوان پۇلى گىرنگى ھەيە لە ھاندانى
مندالەكە بۇ دروستكىرنى دەنگى تازە، ھەروەھا ھۆكارە تا رەگەزەكانى زمان
باشتر لە مېشكىدا جىگىر بىت.

بەدرىزاىى ئەم ماو ھەيە، بەھۆى پىرۇسەى (ھەرسكىرن) وە مېشك ئەو شتانەى
كە فېرى دەبىت، دەيناسىتەو ھەيە يادەو ھەيدە گىرئىت، پەيوەندىيە
سىناپسىيەكان ھەرس و چاكسازى بۇ دەكرىت. ئەو سىناپسىيەكانى كە بەدەگمەن
چالاك بون، توشى پوكاننەو دەبن، وردە وردە لەناو دەچن. بۇ نەمۇنە ئەو
سىناپسىيەكانى كە پەيوەستىن بەو دەنگانەو كە ساواكە بەدەگمەن دەبىستىت،
لەناو دەچن، ئەو كەسانەى كە سەرىپەرىشتى مندالى خوار دوسال لەنەستۇ
دەگىرن لە ولاتانى تر، دەبىنن كە ئەو مندالانە زۆر بە زوىى زمانى تازە
فېردەبن و زمانى دايكى خۇيان بېردەچىتەو، لەبەر ئەو ھەيە لە ناو خېزانە
تازەكەدا كەس بەو زمانە قسە ناكات.

مندالى ساوا لەگەل دروست بونى مېشك و جەستەى، لە قۇناغى
تەقېنەو ھەيە تاپبەتى گەشەكردنىدا سەرىپەخۇ لە كارپەگىرى ژىنگەكەى
گۇرانتكارى لە پىكەتەى جەستەيدا نەنجامدەدات، جىنەكانى مندال ئەم
پىرۇسانە خۇبەخۇ لە كاروانى گەشەكردنىدا دەردەكەون. پىرۇگرامى
جىنەكانى مېشكى ساوا لە كاتى گەشەكردنى مندالدا سىگىنالى (نامازە)
كىمياوى و ھۆرمۇنى چالاك دەكەن كە ھۆكاردەبن بۇ دروستبون و چالاكبونى
تۇرى دەمارى تاپبەت. ئەم تۇرە نېرۋىيەى مېشكى مندال ئەو توانايەى لا

دروستدەكات كە تەواۋى وروژىنەرەكانى ژىنگەكەى وەربىگىت، كاتىك مىندالىك سەرنج لە پوخسارى كەسىك دەدات، لەوانەيە لە شىۋەى پەش و سېۋ شىۋەى ئاشكرا بەۋ لاۋە ھىچى تر نەبىنىت. بەلام كاتىك پىرۇگرامە جىنەكانى گەشەى بە پىكھاتەى مىشكى ئەۋ كىرد، ئەۋا لەپىرەۋى دەمارىيەكانىدا چاكسازى كراۋە و لەئەنجامدا درككردنى بىنىنى باشىر دەبىت بۇ وروژىنەرەكان.

بەشىۋەيەكى سادە، پىرۇسەى دروستىۋىنى سىروشتىمان ھۆكارە بۇ ئەۋەى رىپرەۋە دەمارىيەكانمان سەربەخۇ لە وروژىنەرى ژىنگەيى دروست بىت. بە بەردەۋمى چاكسازى لە ھەستەكان و گەشەكردنى مىشك لە رىگەى پىرۇگرامى جىنەكانەۋە، لەوانەيە بىتوانىن بىرى زىاتىر لە وروژىنەر ژىنەيەكان وەربىگىن. لەئەنجامىشدا شتى زىاتىر لەسەر جىھانەكەمان فىربىن. كاتىك مىندال ھەنگاۋ بۇ نىۋ ئەم جىھانە دەنىت گەشەى ئەۋ لە ئەنجامى كارلىكى ئالۇز و تارادەيەك يەكسانى ھەردوۋ ھاكتەر جىنى و ژىنگە يان سىروشت و بەرۋەردە دروست دەبىت.

سەرەتاي مىندالى

لە تەمەنى دوسالدا مىشكى مىندال لەپىۋى قەبارەۋ ژمارەى خانە دەمارىيەكانەۋە نىزىك دەبىتەۋە لە مىشكى كەسىكى پىگەپىشتوۋ. زۇربەى نىرۇنەكان تا سالى دۋەمى تەمەنى لە زىادىۋىنى خۇيان بەردەۋامىن. لە ھەندىك شۋىنى مىشكىدا ۋەكو مىشكۇكە، خانە دەمارىيەكان ھەر لە دابەشۋوبون و زۇربۋىنى خۇيان ناۋەستىن، ۋادىتە بەرچاۋ كە تۋىكىلى مىشك لە تەمەنى دوسالدا زۇرتىن ژمارەى سىناپسى ھەبىت، لەم تەمەنەدا رىپرەۋە دەمارىيەكانى بەشى پىشەۋەى مىشك (فىرونتال) دەست بەدروست بون

دەكەن. دياره كه بهرنامهى جينى مروّف تا تەمەنى بيست و چەند سالى بهردەوام دەبىت له دروستكردنى بهشى پيشەوهى مېشك(فرونتال)، نىستا(پاكسازى) ھەرسى سيناپسى كه پيش دوسالى دەستى پيكردبوو، مېشك زياتر دەگۆرپت. ئەمجارە زۆرترين گۆرانكارى له ئەنجامى دوبارەبونەوهى ئەزمونەكان لەگەڵ كاريگەرى بهرنامهى جينى دروست دەبىت.تا تەمەنى سى سالى مېشكى منداڵ ۱۰۰۰ تريليۆن پەپوھەندى سيناپسى دروست كردوو ئەم ژمارەپە دوھيندەى مېشكى كەسيكى پيگەپشتو.

قۇناغى سەرەتاي ھەرزەكارى تا بىستسالى و بەرھەو ژوور

له كاتى باقى بوندا، يەك تەقینەوهى تر له گەشەى شانە دەمارپەكاندا دەست پيگەكات و مېشكيش ھەولتى خۆى دەدات پى بەپى ئەو خيراىي گەشەكردنەى له ھەمو لايەنىكى جەستەوه رودەدات، بەرھەو پيشەوه بروت. ئەو گۆرانكارپە كيميایى و ھۆرمۇنيانەى، كه سەرپەخۆ له ژينگە دروست دەبىت ھۆكارە بۆ دەرکەوتنى گۆرانكارى له (ھەيكەلى) سترەكچەرى مېشكدا. بۆ نمونە له كاتى بالقبوندا، خانە دەمارپەكانى پەپوھەست بە سەنتەرى ھەستەكانى مېشكى ناوھراستەوه (بەتايبەت ئەمىگداڵ) دروست دەبىت لەگەلشدا چالاك دەبىت. ئەم قۇناغى گۆرانكارپە له كوراندە له دوانزە سالىداو له كچاندا له يانزە سالىداپە. قەبارەى توپكىلى مېشك گەورە دەبىت، بەھەمان شيۆە لەتەمەن يانزە سالىدا، مېشك جاريكى تر ئەو پيرەوه دەمارپانەى بەكار ناھينرپت ئەمجارەيان خيرا تر لەناوپان دەبات.

دواى ئەوهى ئەم تەقینەوه گەورەپەى لەگەشەى تاكەكەسدا رودەدات، پرۆسەى پاكسازى له پەپوھەندى دەمارپەكاندا تا تەمەنى بيست و چەند سالى

بەردەوام دەيىت. پېئويستە ئەوھەمان لەبەرچاۋ بېت كە ھەرجارىك مېشك گۇرپانكارى بەسەردا دېت، ئەو كاتە وشيارىو بەئىگايى، واتا توانى فېربوون، يادگاۋ خۇ دروستكردن زياتر دەبن، بە ھەمان ھۇكار لەم قۇئاغى دروستبونى مېشكدا، زۇربەى ھەرزەكاران زۇر بەتوندى بۇ شوناسو باۋەرپەكانيان دەجەنگنو لەسەريان سوردەبن.

يەكەمىن بەشى مېشك كە پېكھاتەو گەشەيان تەواۋ دەيىت توپكىلى ھەستىو جولەيپە، واتا ئەو بەشانەى كە پەيوەستىن بە بىنين، بىستىن، دەستلىدانو جولەكردن. دواترىش بەشى پارانتال (The parietal lobe) پېكھاتەى خۇى تەواۋ دەكاتو ھەندىك شىۋەى كۇتايى زمان ناسىن، شوپىن ناسىن تىادا دروست دەيىت. دوا بەش كە گەشەى تەواۋ دەيىت بەشى فرۇنتالە، واته ئەو بەشەپە كە لە تەواۋى كارە كىدارپەكانمان بەرپرسە ۋەك ؛ تەركىزكردن، بەئىگايى، پلان دانان بۇ ئايىندە، رېكخستىن رەفتار، ئەم بەشەى مېشك زياتر نەرمىتى تىاداپە دەتوانىت لەھەمو بەشەكانى ترى مېشك زياتر پەيوەندى دەمارى تازە دروستبكاتو پەيوەندىە كۇنەكان لەناۋ بەرپىت، ئىمە لە گۇرپانكارى كىردنى خودى خۇمان لەم تاپەتمەندىە سود ۋەردەگرىن.

تەواۋ كامىل بونى بەشى فرۇنتال دوا ناستى گەشەسەندە، كە لە بىستو چەند سالىدا مېشك بۇ گەپشتىن بە تەواۋى گەشەى خۇى پېئويستى پېيەتى. ئەم قۇئاغى پىسپۇرى ۋەرگرتەى مېشك دەمانباتە ناۋ قۇئاغى پېگەشتوپيەۋە، ئەۋپەرى بەھىزى غەرىزەى سىكىسو بەھىزبونى ھەستەكانمان رەفتاى ھەئەشەپى (adult fixation) ۋە زىاد بونى ناستى ۋوزە لەم قۇئاغەدا ئەزمون دەكەپن، بەلام ۋەك باۋە تا بىستو چەند سالى ۋەتا دورترىش ناتوانىن كۇنرۇلى ئەم لاپەنانە بەدەست بەئىنين، چونكە

كۆنرۇل سۇردانان بۇ ھەلەشەيەكان بەرپرسيارىتى بەشى پېشى پېشەۋى
مېشكە(فرۇنتال)، بە شىۋەيەكى سادەتر ئىمە لە بېست و پېنج سالىەۋە تا
سى سالى دەتوانىن باشترو رۇنتر لەسالىنى پېشوتتر بېرېكەينەۋە(جو دېسبونزا،
۲۰۲۱، ۲۱۰۹)

پېشكەۋتنى مېشك لىرەدا ناۋەستىت. تا ماۋەيەك لەمەۋبەر زاناكان واى بۇ
دەچون كە گەشەى مېشك لە قۇناغى تەمەنى بېستو چەند سالىەدا
دەۋەستىت ئەمە بە دواقۇناغى گەشەسەندى مېشكىان دەزانى. بەلام
راستىيەكە ئەۋەيە كە مېشكىمان ئەۋەندە رەقۇ رايەلە نەكراۋە، مېشكى مۇۋ
نەرمىتى(neuroplasticity)و تواناى خۇسازاندنى زۇر بەرزى تىيادايە.
ۋاتە ئىمە دەتوانىن لە رېگەى فېربونى بەردەۋامەۋە، ئەزمونى تازەۋە
چاكسازى لە رەفتارەكانماندا بەدرىزاىى تەمەن ئەنجام بدەين. شىۋەى مېشك
بگۇرېن.

لىرەدا نۇرەى ئەۋەيە كە ۋەلامى ئەۋ پىرسىارە بدەينەۋە: مېشكى من
لەگەل مېشكى كەسانى تردا لە چىدا ھاۋبەشە؟ لە ھالىكدا كە مېشكىم مىراتى
چىنەكانى دايك و باۋكم دەرەخات، ئەى چۇن بىتوانم تاكايەتى خۇم بېارنزم
ۋەكو خۇم بىمىنەۋە؟

ئەۋ تاييە تەندىيەنى كە ئىمە دەباتەۋە بۇ ناۋ سىروشتى مۇۋاپىيەتى
ئەندامى ھەريەك جۇر لە بونەۋەران، بەھۋى بارى كىمىيىۋ بونىيادى
ئەناتۇمىكىان ھاۋشۋەى سىستەمەكانى مېشكىيەنە، تاييەتەندى جەستەيى،
رەفتارى عەقلى ۋەكو يەكىان ھەيە. بۇ نمونە پىشيلە ئىتر پىشيلە مالى بىت
يان كىۋى، ھەمويان سىفەتى بىنەرەتىۋ تاييەتيان ھەيە، ئەم راستىيە بۇ
جۇرى خۇشمان ۋەكو ھۇمۇ ساپىنس و ساپىنس ھەر راستە. ھەمو مۇۋە

ئاسايىپەكان دوقاچيان ھەيە بەرپىكى دەرپۇن، پەنچە گەورەپان توناي جۆلەپەكى زۆرى ھەيە. زۆرىك لە گياندارەكان جىهان بەرەش و سېى دەبىنن. بەلام ئىمە جىهان پەنگاۋ پەنگ دەبىنن. چونكە ھەمومان توناي دەمارى يەكسانمان ھەيە لەرپى وەرگرتنى وروژنەرى بىننەو. ھەمومان وەك يەك خواردن دەخۇين و ھەرسى دەكەين. خولى خەوتنى ھاوشىۋەمان ھەيە، بە زمانى قسەكردن پەيوەندى بەيەكەو دەكەين، ھەمومان ئەزمونى ھەستەكانمان ھەيە، لەكاتى ھەراسانى و ترسو خوشچاليدا ھەمان سىماو ئاماژەى پوخسارمان ھەيە. ئىمە بەو ناوەى كە ئەندامى جۆرى مەرفۇق، توناي ھەلەتجان و ئىستىلالى ئالۆز بە مىراتى وەردەگرين، ھەمومان سىقاتى جەستەپى و پەفتارى و زەنى ھاوشىۋە نىشان دەدەين كە لە جۆرەكەماندا ھەيە. سەروشت لەو رېنگەيەو ئەو تونايەمان دەداتى وەكو مەرفۇق بالادەستى ھاوبەشمان ھەبىت، ئەم سىقاتانەو ھەندىك سىقاتى تر، ئەمانە سىقاتى جىنى درىژ ماوەى ئىمەن. بەئاماژەيەكى تر، بونىاد (ستراكچەر) و كردار لە ھەمو جۆرەكاندا بەيەكەو پەيوەستن.

ئەو سىفەتانەى درىژماوەن و لە بۆماوەى مەرفۇقەو دەرست بوو، ھۆكارە بۇ ئەوەى تەواۋى تاكەكانى كە تەندەرست و ئاساپىن بە سىستىمى كىمىيەى و كردارى مېشكىكى يەكسان لەدايك بىن. ئەم بابەتە دىسانەو دىپاتكردنەو ئەو چەمكەيە كە دەلەت ستراكچەر و كردار ھاوشىۋەى يەكترن. لىرەو كە ھەمومان ستراكچەرى مېشكان يەكسانە. لە ئەنجامدا كردارى ھەموشمان ھەر يەكسان دەبىت. لەو وە كە جەستەى ھەمومان بونىادى گشتى يەكسانى ھەيە، پاشان جەستەى مەرفۇق بەدرىژاى ئەزمونە جۆراو جۆرەكان كە لەگەل گەشەكردنى جۆرى مەرفۇق لە ژىنگەو بەدەستى ھىناو. بەوەش ستراكچەى گشتى مېشكى دەرست كەدو. لەوەشەو كە ئىمە ئەندامى ھەستى ھاوبەشمان

ههیه (چاو، گوئ، لوت، دم، پیتست). ئەم دەرگای هەستانە یەكسانن بۆ نمونه نازار و چیژ وەكو یەك هەستی پێ دەكەین (نیمە هەمومان ناگر بە گەرم دەزانین)، بە بەكارهێنانی ئەندامی یەكسان و توانای جولێیی نیرادی هاوشیۆوه لەگەڵ ژینگەكەماندا مامەڵە دەكەین، هەمومان وەكو یەكتر دار بەدەستهوه دەگیرین، چونكە پەنجە گەورەمان بەرامبەر پەنجەكانی ترمە، بەتەواوی مەنتقیە ئەزمونی جەستە بەپێی قوناغە جیاوازهكان شیۆوه داپشتنی مێشك لە ناستی ماكروسكرۆبی و میکروسكرۆبی دیاریكردووه. هەمو مروفهكان نەخشەی جەستەیی هەستی و زهنی بنه‌رەتی یەكسانیان بە بۆماوه وەرگرتوه هەر ئەمانەشە نیمەیی كردوه بە مروف.

ئىمە چۈن نە خىشەى مرقۇقايە تيمان ومىرگرتوھ؟

مىشك لى پاستىدا يادگاي رابردووھ لى ئىنجامى خۇگۇنجاندىنى جۇرى مرقۇق لىگەل ژىنگەگەى بىە مىليۇنان سال شىوھى ومىرگرتوھ، ھەر يەك لىو سى مىشكەمان گروپكى تايىبەتى لى سىفەتە جىنيە درىژماوھىكانى بىە دىيارى پىداووين گە لى ئىنجامى وەلامى فشارەكانى ژىنگەوھ دروست بووھ. بۇ نىمونە سىستىمى نائىرادى و پەرچەكردارى (لىبخە و راکە) لى سىستىمى مىشكى تەواوى شىردەرەكان و مرقۇقا ھەيە، گە نامانچ لىيى مانەوھى مرقۇقە بىە زىندوىى، ستراكچەر و كىدارىشى وەكو ھەمو شىردەرەكانى تر وايە، ئىم سىستىمى پەرچەكردارە وەكو يەك سىفەتى جىنيى درىژ ماوھ لى شىردەرەكان گەشەى كىردوھ. چۈنكە ئىم سىفەتە بىەدرىژايى نەوھكان بۇتە ھوى زىادىبونى تواناي مانەوھى ئىم جۇرانە بىەرامبەر مەترسى و ھەرەشەى راوچىيەكان.

لىگەل بىەردەوامى گەشەى جۇرى مرقۇق، توپكىلى مىشك تەواوى ئىزمونەكانمانى لى چوارچىوھى روداوھكاندا لى سنورى دەمارى خۇيدا ھىمابەندى كىردوھ جىگىرى كىردوھ. ئىمە وتمان لى مىشكدا نىرۇنەكان بونيان ھەيە، گە تايىبەتن بىە تواناي بىەكارھىنانى زمانى قسەكردنەوھ. ئىم سىفەتە جىنيە درىژماوھىيە، لى نىو ھەمو مرقۇقەكاندا ھاوبەشە. ھەمو ئىو شتانەى كە فىرى بوپى و سودى ھەبوھ بۇ زىندو مانەوھو زۇر بونى جۇرى مرقۇق، لى شىوھ پىدان و پىكھاتە و كاركىردى مىشكى ئىمىرۇماندا بىەشارن، ھەمو مرقۇقەكان يادەومرى جىنيى درىژ ماوھى بىە مىراتى بۇ ماوھتەوھ گە لىناو سىستىمى دەمارىدا ھىماگوزارى بۇ كىراوھ، ئىم يادەومرى جىنيە وەكو

سەكۆيەكە بۇ ھېربونمان. ئىمەى مرۇقى ئەم سەردەمە لەو سەكۆيانە سود
ۋەردەگرين.

لە توپۇزىنەۋەيەكدا كە دكتور جو سىنوزا لەسەر سىفاتە جىنيە
درېزماۋەكان ئەنجامىداۋە، لەسەر بونىادو تايبەتمەندىك تەركىزى كرد كە
ھەمو مرۇقەكان ھەيانە، بۇ نمونە لەبەرئەۋەى ھەمو مرۇقەكان دەستيان
ھەيە، ئەزمون و تواناى تايبەتيان ھەيە كە ھەمومان لەو توانايەمان ھەيە.
ئەگەر دەست ۋەكو سىمبولى سىقاتى جىنى درېزماۋە بزائين كە ئەندامبونمان
لە يەكجۇردا (مرۇقە)بەنیمەى بەخشیۋە. ئەو كاتە كاریگەرى پەنجەمان
ھېمايە بۇ تايبەتمەندى جىنى كورت ماۋە كە يەكتایى و بېۋىنەيمان پى
دەبەخشیت.(جو دیسیونزا، ۲۰۲۱، ۲۱۵)

ئەو سىفاتانەى كە تاكايەتیمان (فەردانىەتت) پى دەبەخشیت

ئیمە وتمان كە ژینگەو جىنەكان شىۋەمان پىدەدەن ۋەكو مرۇقە، لەو
روانگەيەۋە كە تەۋاۋى مرۇقەكان ستراكچەرى مېشكىان يەكسانەو
تايبەتمەندى جەستەيىو رەفتارى و زەنى بنەرەتيان (كە ھەمان سىقاتى
جىنى درېزماۋەن) ھاۋشىۋەن. بەلام ئەۋە چ شتىكە كە دەبیتە ھۋى ئەۋەى
كە مرۇقە ھەر لەسەرەتای ژيانەۋە بە شىۋمەكى جىاۋاز لەۋانى تر رەفتار
بكاتو بېرىكاتەۋە؟

ئەۋە(تۆ)چۆن دروست بویت؟ بۆجى تايبەتمەندى كەسىك وا دەخۋازیت
زۆر بېرواتە دەرەۋەو توندوتیز بېت، بەلام كەسىكى تر شەرمەن و دودلە؟
بۆجى ھەندىك كەس لىھاتويى زمانيان زۆر باشە، كەسانى تر لە بېركارىدا
زىرەك و لىھاتون، ھەندىكى تر لىھاتويى ۋەرزىيان ھەيە؟ بۆجى دركمان بۇ
جىهان، باۋەرەكانمان، ئەو بابەتانەى ھەزمان لىيەتى، نامانچو خواستەكانمان

بارى سۆزدارى و پەرچەگىردارمان بۆستىس لىيەكتىر جىاوازه؟ ئەو ە كام
ھۆكارمىيە كە جىاوازى تاكايەتى پان سىقاتى جىنى كورت ماو ە لىيەك جۇردا
دروست دىكات؟

ئەگەر واز لە ئەزمونى تاكەكەسى و ژىنگە بىيىن، دىوانىن بلىن كە ئەم
جىاوازيانە تا سنورىك بەو پاساو ە دروست دىن بۇ ئەو ە كەسىك لىدايك
بىت بىيوىستە ژن و بىاويك ناويىتى جىنى (DNA) خۇيان تىكەل بىكەن، ئەم
ناويىتى جىنىيە ھۆكارى دروست بونى كەسىكە كە سىقاتى جىنى كورت
ماو ە لە رپىگە بىاوانىيەو بە مىراتى وەردەگىرت، ئىمە لە كۇتايىدا لىدايك و
باوكى خۇمان دىچىن.

لە راستىدا ئىمە بە ىچ شىيەك لىسەدا سەد ھاوشىو ە ىچ كامىك لە
دايك و باوكى خۇمان نابىن، چونكە ەرىەكىك لە ئىمە ناويىتىيەكى بىيوىنى
جىنى بىاوانى خۇى بە مىراتى بەركەوتوو ەم بارەشدا بە ئەگەرپكى زۇرەو
تايىبەتمەندى باپىرى باپىرمان پان ەتا دورترىشمان وەرگىرتىت، لىبەر
ئەو ە نامازى جىنە كورت ماو ەكان وا دىكات ەرىەكەمان ناوازه و بىيوىنى
بىن، ئەگەر سەرنج بدەينە ئالۆزى گۇراوى جىنەكان، ئەگەرى ئەو ە كە ژن و
مىردىك بتوان كۇپى يەكىك لە مىدالەكانىان دروست بىكەنەو ە (لەدەرەو ە
ئەو دوانانەى كەلەيەك ەلىكەو ە دروست بوون) مەالە واتە بەنزىكى سىفرە.

ئەگەر بەسادەتر ئەمانە رونبىكەينەو ە ئەو ە دىيىن: ئىمە جىنى تايىبەت
لە ەرىەك لە بىاوانى خۇمان بەمىراتى وەردەگىرن، جىنەكان لىناو خانەكانى
جەستەماندا پىرۇتىن بەرەم دەيىن، خانەكانى ئىسك پىرۇتىن ئىسك
بەرەم دەيىن، خانەكانى جگەر پىرۇتىن جگەر بەرەم دەيىن، تەواوى
ماسولەكان، ئەندامەكانى ناو ەو، شانەو ئىسكەكان و ددانەكان ئەندامى
ەستەكان، خانەكانى خۇيان لىسەر بىنەماى رپكىخستى داتى جىنەكان زۇر

دەبن، كە ئىمە لەرپىگەى بۆماوۋە لە باوانمان وەرمانگرتوۋە، بۇ نمونە دىزانىن كە سىقاتى دىارى جەستەىى وەكو رەنگى قىز، بالاۋ بونىادى ئىسقان لە باوانەوۋە بۇ مىندالەكانى دەگوپىزىنەوۋە، ئەوئەندە بەسە كە بىزانىت كۆمەلە گۆراۋىكى ئالۋز ئەوۋە دىارىدەكەن كە كام سىقات وەكو مىراتى بگوپىزىتەوۋە بۇ تۆ لە جەستەندا دەرىكەوېت.

بەلام دەرگەوتنى تاپبەتمەندىيەكان تەنيا بە لەيكچونى پوخسارمان لە باوان سنوردار نىيە، بەلكو شىۋەى وردى خانە دەمارىيەكانىش دەگرېتەوۋە، شىۋازى مىشكى ھەر مرقۇفېك لەسەر بىنەماى پروگرامى جىنى دىارىدەكرېت كە لە نىزىكتىن باوابىرانى خۆمان بە مىراتى وەرمان گرتوۋە. ھەر يەكە لە باوك و دايكمان ئەزمونى خودى خۆيان ھەبوۋە، سىقاتى كەسىتى، لىھاتوۋى تاپبەت، قىربوون، ھەستى تاپبەتبان لا پەسەند بوۋە، ئەم زانىارى و داتايانە لە شىۋەى قالبى پەيوەندىيە سىناپسىيەكانەوۋە يان لە شىۋەى تۆرە دەمارىيەكاندا بارپىزراۋە. وا دەرەكەوېت كە باوانمان بەشىك لە ئاكارو ويستەكانى خۆيان لە قالبى ھىماى جىنى كورت ماۋەدا بۆمان گواستۆتەوۋە.

لەراستىدا لەوانەيە نامادەباشى و بۆچونى سۆزدارى كە باوانمان لە خۆياندا دروستيان كردوۋە، بەگشتى لەرپىگەى بۆماوۋە بۆمان بگوپىزىتەوۋە. بۇ نمونە، دايكتان ئەو ھەستى لا ھەبوۋە كە خۆى بەقوربانى بىيىنىت، ئەگەر بەردەوام بىرى لە نازارو ئىشى جەستەىى و زەنى كىردىتەوۋە ئەو بىرۋەكەنى ھىتابىتەوۋە يادى خۆى، بەردەوام بۆلەى ھاتىبىت و ھۆكارى كەموكورتىيەكانى خستىتە ئەستۆى كەسانى تر، و لەپاساۋ ھىناۋەدا لىھاتوۋو بوو بىت، بەو شىۋەيە بە ئەگەرپىكى زۆرەوۋە تۆرى سىناپسى ئەو بە دىوبارەتىن بىرۋەكەكانى كە لەسەرىدا ھىلانەيان كردوۋە، ھاوشىۋە بوۋە، بىر كىردنەوۋە دىوبارەكانى و ھەستى بەردەوامى كە ئەو قوربانىيە، ھۆكار بوۋە بۇ بەھىزبونى بەرنامەى

نېروكىماۋى(كىمىيائى مىشك). ئىستادەتوانىن تەخمىن بىكەپن كە تۆپى دەمارى قوربانى بونى دايكتان لە كەسىتى تۆپان خوشك پان براپەكتان كاريگەرى دروست كىردوو، ھەمان شت لەبارەى بابەتە ئەرپىنەكانەۋە ھەر راستە. بۇ نمونە ئەگەر كەسىك ئارەزۋى مۇسقى ھەبىت، تۆپى دەمارى ئەۋ ھۆكارە بۇ ئەۋەى مىندالەكانىشى بەشىۋىكى سىروشتى ھەزىان لە موسىقا بىت ھەزىكەن ھىرى ژەنىنى ئامىرپكى موبوزىك بىن. راھىنانو كارى كىردارى وپناكىردى زەنى لەپال بىركىردنەۋەى دىبارەۋ ئەزمونى چەند بارە شىۋە بە مىشك دەبەخشىت لەسەر ئاستى مىكرۇسكۇبى. ھەتتا ئەۋ زانىيارە پىشت راست كىراۋەتەۋە، كە بەشىك لە نىۋەگۋى لاي چەپى مىشك بەناۋى تىمپورالەۋە" لە مۇسىقازانەكاندا گەۋرەترە ۋەك لە كەسانى تر. دەستەپەك لە نىرۋنەكان بەپەكەۋە ۋابەستە دەبنو تۆرپكى دەمارى دروستدەكەن و شىۋازى بىركىردنەۋەۋ پەقتارو ھەست و پەرچەكىردارمان دىپارىدەكەن. ئىمە لە باۋانى خۇمان ھەردوكيان ئەۋ جىنانە بەمىراتى ۋەردەگىرەن كە رابەراپەتى دروستبونى خانەى دەمارى تاپبەت دەكەن لە مىشكەند، كاتىك ئەۋ خانە دەمارپانە دەست بەكارو بەرنامەكەنىان دەكەن، پىرۋتىنى تاپبەت بەرھەم دىپن كە سىراكىچەرى نىرۋنەكان دەستنىشان دەكەن.

پىش ئەۋەى ئىمە بىپىنە دىناۋە، ئەۋ جىنانە ھەرمانى خۇيان بۇ خانە دەمارپەكان دەرگىردووۋ شىۋەى سەرەتاپى پەپوۋەندىپەكانىان دىپارىكىردووۋ. مىشكى كۆرپەلە لەشەش مانگىدا(لەسكى دايكىدا) ھەرمانى جىنەكانى باۋانى جىبەجىكىردووۋ بۇ دروست كىردى پىش ۋەختەى شىۋەى پەپوۋەندى سىناپسىيەكانى. نىرۋنەكانى مىشك لەم پىرۋسەپەدا رېكخستىكى تاپبەت پەپىدا دەكات، كە ئەم رېكخستەنە پەنگدانەۋەى بەشىك لە پىرۋگرامى جىنەكانى

باۋانى مىندالەكەيە. خىشتە يان پىرۇگرامى جىنى مىندال، شىۋەيەكى تەۋاۋا
تايىبەت بە خۇي بۇ دروستدەكاتو ئەۋ تۈۋانايەي پىدەبەخىشيت كە كۆمەلە
سىفاتىتىكى كورت ماۋەي ديار و تايىبەت لە كەسەكە خۇيدا دەرگەۋىت.

لە ئەنجامدا لەۋانەيە ئىمە بەشېك لە ويستو ئارەزۈۋە ھەستو
رەقتارەكانى باۋانمان بە مىرات وەربىگرىن، ئەۋ بىرۈكەۋ كىدارانەي لە
ھەمۇشتىك زياتر دىبارە بونەتەۋە لايان، تۈندۈ رەقتىن تۇرى دەمارى
دروست دەكەن، ئەم تۇرانە لە ناپىندەدا دەينە بەكارھىنراۋىرتىن رېرەۋى
خولگەيى مىشكىمان، بەم شىۋەيەيە ئەۋ بەرنامانەي كە جىگىرىۋون
بەدرىزايى ژيانى كەسەكە سەرھەلدەداتەۋە واتە دەرەكەۋىتەۋە. ۋەكو
دەبىنرىت ئىمە بىرۈكەۋ رەقتارو ھەستەكانى ھاۋشىۋەي باۋانمان تىادا
دەردەكەۋىتەۋە، چۈنكە ئەۋانەي زۇرتىن دىبارەيان ھەيە لە بىرۈكەۋ
رەقتارو ھەستەكانمان ئەۋانەن كە بە بۇماۋە ۋەرمانگرتۈۋە.

كەۋاتە لىرەۋە بۇمان دەرەكەۋىت ئىمە تەنھا بەشېك لە تۇرپەندى
دەمارى باۋانمان بە مىراتى بۇ دەمىنىتەۋە. كۆمەلە پەيۋەندى سىناپسىەكان
تەنھا بەشېكى سىفاتى گىشتى كەسىتەۋە زانىارى ورد ناگىرتەۋە، چۈنكە
ھەمۇ كەسىك مىراتىكى جىنى ناۋازە ۋەردەگىرت. لە ئەنجامدا جىنەكانمان
مىشكىكىمان بۇ بەرھەم دىنىت كە تايىبەتمەندى و سىفاتەكانى لە ھەمۇۋ
كەسەكانى تر جىاۋاز دەبىت، شىۋەي دەستە دەماريەكانى ھەر كەسىك
ناۋازەۋ بىۋىنەيە ھەر ئەمەشە كە مۇلەت بە ھەمۇ كەسىك دەدات كە جىاۋاز
لە كەسانى تر بىرىكاتەۋە. لە بىنەرەتدا ئەۋە تۇرپەندى دەمارى مىشكىمانە كە
كەسىتىمان ۋەكو تاكە كەسىك دىارىدەكات. ئەگەر دەستتان نمونەيەكى
سىفاتى جىنى درىژماۋەتان بىت (لەۋ رۋانگەيەۋە كە پىكھاتەي دەستى ھەمۇ
كەسىك ۋەكو يەك پىنج پەنجەيەۋە پەنجە گەرە لە ھەمۇپەنجەكانى تر

زياتر تواناي جولەي ھەيە..ھتد) ئىنجا دەتوانىن بە دلىياپىيەوۈ بلىن كە
تۆرپەندى دەمارى تاكەكەسى ئىۋە ۋەكو مۆرى پەنجەكانە تەنھا تاپىبەتە
بەخۆت لە مۆرى پەنجەي ھىچ كەسك ناچىت. ئەوۋە تۆرپەندى دەمارى
مىشكتانە كە ۋاي كردوۋە كە بى ھاۋتا بنو لە ھىچ كەس نەچن (جو
دېسبونزا، ۲۰۲۱، ۲۱۷۶)

بەشى شەشەم

- چۆن لە دەروناسى جياوازى تاكايەتى نىوان خويندكاران تىبگەين؟
  - مېشك چۆن فېردەبىت
  - يەكەم تۆرى ناسينەو
  - دابەشکردنى پرۆسەى ناسينەو
  - جياوازى تاكايەتى لە تۆرى ناسينەو
  - دووهم. تۆرى ستراتيچى
  - دابەشکردنى تۆرى ستراتيچى
  - جياوازى تاكايەتى لە تۆرى ستراتيچىدا
  - سېھەم. تۆرى ھەلچونى
  - دابەشکردنى پرۆسەى ھەلچونى
-

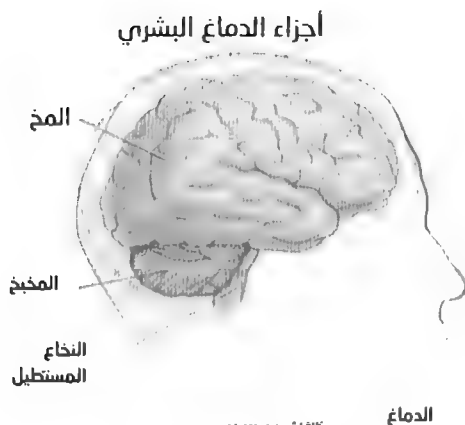
چۆن له دهرونناسى جياوازى تاكايهتى نيوان خويندكار تيبگهين

دامو دمزگا فيركاريهكانو پرؤگرامو شيوازهكانى وانهوتنهوه له ولاتانى تازهبېگهيشتودا كهموكورتى زورى ههيه لهبوارى رهچاوكردى جياوازى تاكايهتى نيوان خويندكاراندا، نهوهى ههيه له پرؤگرامو شيوازى وانهووتنهوهدا وا ديزانكراوه كه گونجاو بىت بؤ ههموان، بى رهچاوكردى جياوازى نيوان خويندكارهكان، ووتنهوهى وانه له خويندكاكاندا تا ئىستاش ههر ووتنهوهو لهبهركردنه(تلقين)، به دئنيابيهوه نهوه راست نيبه كه يهك شيواز بؤ ههمو خويندكارهكان گونجاو بىت، لهوانهيه شيوازيكى وانه ووتنهوه بؤ كۆمهله خويندكارىك باش بىت، بهلام بؤ نهوانى تر گونجاو نهبىت، چونكه خويندكارهكان جياوازن بهو جوړهش شيوازى فيربونيشيان جياوازه لهيهكتر.

تيگهيشتن له ميشك نهو دهرگا سهرهكيهيه تا له جياوازى تاكايهتى نيوان خويندكارهكان تيبگهين. ميشك تا ئىستاش نهينيهكهى بهتهواوى نه دؤزراوهتهوه. زاناکان نهوهى پى گهيشتون له زانيارى لهسهه چۆنيهتى كارکردنى ميشك هيشتا شتيكى كهمه، بهلام زانا پهرومردهىو دهرونناسيهكان به پشتبهستن بهو كهمه زانيارىهش ههوليان داوه نهو زانيارىانه له پيناو تيگهيشتنو پيشخستنى پرؤسهى فيربونو فيركاريدا بهكار بهينن. بتوانن وهلامى چهند پرسيارىكى گرنگ بدهنهوه ومكو:

میشك چۇن كار دەكات لەكاتى پرۇسەى فېربوندا؟
 كەى باشتەر فېردەبېن؟ لەكام ھەلومەرجدا؟
 بۇچ ھەندىك كەس جىاواز لە ھەندىك كەسى تر فېردەبېن؟
 ئاىا مىشك و پىكخستى مىشك لە كەسەكاندا جىاوازه؟
 لىردا رۇشناى دەخەپنە سەر ئەو توپزېنەوانەى كە لەسەر مىشك ئەنجام
 دراوون و پەيوەندى بە خویندن و شىكردنەوہى بەشىوہىەكى پەروردهى
 ھەپە، لەگەل نامازەدان بە جىاوازی نىوان خویندكاران. بۇ ئەوہى لە پرۇسەى
 فېربون باشتەر تىبگەپن و بۇ پەرەپىدانى بوارى باشتەر بۇ فېربونى
 خویندكاران.

میشك چۇن فېردەبىت

نالۇزى پىكخستن و پىكھاتەى مىشك واى كردوہ كە پۇلى سەنتەرى ھەبىت
 لەپرۇسەى فېربوندا، بەتاپەت بەشى توپكىلى دەرەوہى مىشك، توپكىلى مىشك

پەيوەندى و وابەستەيى سەرنجراگىشى تىادايە: زياتر لە ترليۇنىك خانەى دەمارى بەيەكەوۋە وابەستەن، كە نزيكەى دە ترليۇن پەيوەندىيە تۇرپكى چۆر ئالۆزى دروستكردو، ئەم تۆرە چۆر ھاوکارە بۇ بەيەكگەيشتنى بەشەجىاوازەكانى مېشك بە ناسانى (Rose&Mary,2002).

لەنيو ئەم تۆرە دەماريە چۆرەدا تۆرى ووردتر ھەن كە پىسپۇرى ئەنجامدىنى كارى تايبەتى پىرۆسەى ھىربوونن. سى جۆر تۆرى سەرەكى و ديار ھەيە، كە لە پىككەتەو ئەرك و پىكخستندا لەيەك جىاوازن، بەلام ھاوشان و بەيەكەوۋە گرېندراون وەك يەك گرنگن لە پىرۆسەى ھىربووندا ئەم تۆرەنە بەپىي كارو ئەركيان ناو نراون: تۆرى ناسينەوۋە تۆرى ستراتىجى و تۆرى ھەلچونى، چالاكى ئەم تۆرەنە ھاوشانى پىويستى ھىربوونن:

۱. تۆرى ناسينەوۋە تايبەتە بە دۆزىنەوۋە ديارىكردىنى واتاى نمونە بىنراوۋەكانە واتە، كار بۇ تىگەيشتن و ديارىكردىنى زانىارى و بىرۆكەو چەمكەكان دەكات.

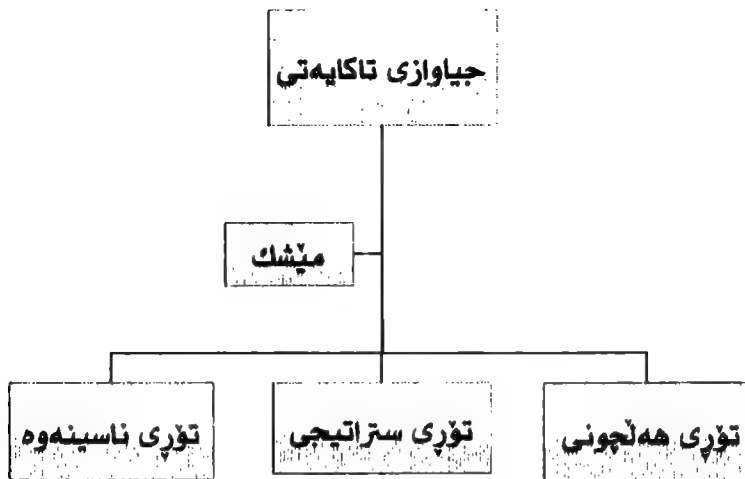
۲. تۆرى ستراتىجى تايبەتە بە داھىنان و چاودپىكردىنى شىوازى بىركردنەوۋە جولەكردنەوۋە، واتە كار بۇ پلاندان و جىبەجىكردن و سەرنجدانى لىھاتويى و كردارەكان دەكات.

۳. تۆرى ھەلچونى تايبەتە بە ھەلسەنگاندىنى نمونەو شىوازەكان لەپروى ھەلچونىيەوۋە گرنگيان پىدەدات، واتە كار بۇ كارلىككردن لەگەل لىھاتويى و ئەركەكان و ھەروەھا لەگەل جىھانى چواردەرومان دەكات (Vygotsky,1962).

ئەم سى جۆرە لە تۆرە دەماريەكان ھەتا بۇ ئەركىكى بچوكيش بەپەكەوہ
 كاردەكەن. لە دوو تايبەتمەندى زۆر گرنگيشدا ھاوبەشن:

- جىبەجىكردى ئەركەكان دابەشدمەكەن بەسەر ناوچە جياوازمەكانى
 مېشكدا بە ھاوتەرىبى كار دەكەن (جىبەجىكردى شىوہ و رەنگ
 بەپەكەوہ).

- جىبەجىكردىن بە شىوہيەكى (قوچەكى) ھەرمى ئەنجامدەدن،
 يارمەتى جىبەجىكردىن وەرگرتن و چوئە ژورەوہى ھىواشى زانىيارىە
 ھەستىەكان بەپەكەوہ بۇ ھەرمەكە (لەخوارەوہ بۇ سەرەوہ)، و لەگەن
 چوئە ژورەوہى خىراى وروژىنەرەكانى تر بۇ ھەرمەكە (لە سەرەوہ
 بۇ خوارەوہ) (سەپرى شىوہى (۱) بكە).

شىوہى (۱)

پەيوەندى جياوازی تاكايەتى بە مېشكەوہ

لەگەڵ ئەوەی هەموو مێشکێک هاوبەشە لەم تاییبەتمەندییە گشتییەدا، بەلام هەر مێشکێک لەوەی تر زۆر جیاوازه ئەوەی ئەم جیاوازییە دروست دەکات ناسەواری پرۆسەی فێربون و فێرکردنە. تیگەشتن لە ئەرگی ناسینەووە پلاندانان و هەلچۆنەکان ئەو توانایەمان پێ دەبەخشێت تا خاڵی لاوازو بەهێزی خوێندکاران دیاریبکەین. نیستاش پونکردنەوێ تەواو لەسەر هەر یەک لەو تۆرانی دەدەین:

یەکەم. تۆری ناسینەووە

لەبەر ئەوەی دەکەوێتە پشتهوێ مێشک بۆیە هاوکارە بۆ شیکردنەووە دیاریکردنی نمونە وروژێنەرەکان وەکۆ؛ شیوێ دەنگ، پوناکی، چێژ، بەرکەوتن و بۆنکردن، هەروەها هاوکارە بۆ ناسینەووەی پوخسار، دەنگ، وشەو پیتهکان، لەگەڵ نمونە نالۆزتری وەکۆ؛ شیوازی نوسەر و مانای شاراوێ وشەکان و چەمکە موحەرەدەکان وەکۆ دادپەرورێ.

بۆ نمونە کەسێک دەتوانێت کەلوپەل و نەسası ناو ژورەکە بناسێتەووە وەکۆ کورسی... هتد، ئەگەر لەسەر ئەو شتانه پرسیاری لێبکەین دەتوانێت دیاریان بکات وەکۆ دەسکی دەرگا، لەوانەشە هەندێک لەشتەکان زۆر بەرچاویش نەبن، بەلام ئەم تۆر ئەوەندە بەهێزە کە دەتوانێت بەناسانی ئەم شتانه بناسێتەووە. دەتوانێت شتی زیاتر بکات لەوەی تەنیا ناسینەووە چەندین شت بێت لەیەک کاتدا، دەتوانێت ئەو شتە لە چەندین شتی تر جیا بکاتەووە، بۆ نمونە کورسی دەتوانێت ئەو کورسیە لەکورسیەکانی کە لە کۆندا بینوییەتی جیا بکاتەووە، دەتوانێت بزانێت کە ئەو کورسیە بەشیکیە لەنەسası ژورەکەو قەنەفەکان. ناسینەووە ئاسان دێتە بەرچا، بەلام لەپراستیدا خۆی پرۆسەییەکی نالۆزە وەکۆ لە خوارەووە تاییبەتمەندیەکانی دەخەینە روو.

دابه شکردنى پړۈسەى ناسينەوہ

ئەركى ناسينەنەوہ بەگشتى دابەش دەبىت بەسەر ناوچە جياوازەكانى مېشكدا كە ھەر يەكەيان لەگەڵ يەكئەك لە تايبەتمەندى يان پېكەتەى ئەو شتەدا مامەلە دەكات، ئەو دابەشكارىيە تەنيا سنورداد نىيە بەسەر بەشى بىستەن يان بىنىدا بەلكو ھەر بەشئەك لەمانە بۇخۇيان دابەش دەبنەوہ بۇ لقى زۆر وورد، بۇ نمونە ناسينەوہى وروژنەرە بىنراوہكان دابەش دەبىت بۇ سى رەگەزى جياواز وەكو بىنىنى ئاسۆيى، ستونى، رەنگەكان و جولە. كە ھەمويان لەناوچەى لەيەگتر جياى مېشكدا ئەنجام دەدرېن.

(Gazzaniga, 1995; Mountcastle, 1998; Roland)

مېشك بەم جوړە باشترو كارا تر كاردەكات وەكو ئەوہى كە ناوچەيەك لە مېشك بەيەكجار ھەموو ئەركەكانى ئەنجامبەدا، ئەگەر بەم شۆوہە بوايە دەبوو لەگەڵ ھەر ئەركئەكى نويدا سەرلەنوئ خۆى بگوجاندايەتەوہ.

ناسينەوہ زۆر خيراو كارايە، چونكە ھەموى بەھاوتەريبى بەيەكەوہ كارەكە ئەنجام دەدەن. مېشكمان وا كاردەكات و زانيارىيەكان كۆدەكاتەوہ كەلە رېگەى تۆرى ناسينەنەوہ دابەشكاروہ لە كەمتر لە نيوچرەدا، يەكە بەيەكە بەستراوہكانى مېشك پەيوەنديان بەيەكەوہ ھەيە بەھۆى پارەوى زۆرەوہ كە پارمەتى ناسينەوہى وروژنەرەكانى بۆن و بىنين و بىستنى ھەستىەكان دەدا، كارىگەريان لەسەر يەكترىش ھەيە. سەرئەج بەدە جارى وا ھەيە وروژنەرەكى ھەستى يان بۆنكرەن وا دەكات كە درككردنمان بۇ نمونەيەكى بىنراو تېكېجىت (Mrartino, Marks, 2000).

سروشتى دابەشكردنى تۆرى ناسينەوہ ئاسەوارى درېژمەوداى ھەيە لەسەر جياوازی تاكايەتى، ئەگەر تواناى ناسينەوہ تەنيا بەيەك ناوچەى مېشكەوہ سنورداد بوايە ئەوا ئەو تواناى ناسينەوہيە لەيەكئەكەوہ بۆكەسىكى تر زۆر

جياواز دەبوو. جياوازی له ناسینهوهدا لهوانهیه بېټه هوی کاریگه‌ری فراوان و گشتگیر. بۇ نمونه نه‌گەر هه‌ستی بینین نه‌نجامی یه‌ك لقى تۆرپكى ده‌مارى بوايه نه‌وا گۆرانکاریه‌كى كه‌میش کاریگه‌ری له‌سەر بینین به‌ته‌واوی ده‌کرد، به‌لام له‌بەر نه‌وهی ناسینه‌وه کاریكى هه‌ماهه‌نگی یه جياوازه‌كانه، نه‌وا هەر ر‌ه‌گه‌زیكى بچوکی ناسینه‌وه ده‌توانیت جياوازی له‌یه‌گیكه‌وه بۇ یه‌گیكى تر په‌یدا بکات.

ناسینه‌وه به‌نده به جیبه‌جی‌کردنى جینه‌كانه‌وه له‌سهره‌وه بۇ‌خواره‌وه له‌خواره‌وه بۆ‌سهره‌وه. ئیمه نه‌وه‌مان زانی كه هەر نمونه‌یه‌كى وه‌كو؛ ر‌ه‌نگ، شیوه، جو‌له له ر‌یگه‌ی ر‌اره‌وی ناو تۆری ناسینه‌وه وه مامه‌له‌یان به‌شیوه‌یه‌كى هاوته‌ریب ده‌کریت. هەر یه‌گیك له‌م ر‌اره‌وانه به شیوه‌یه‌كى چین به‌چین ر‌ی‌خ‌راون. هه‌ندێکیان ئالۆزن و هه‌ندێکیان سادمو ساکارن هه‌یانه مامناوه‌ندیه.

کاتیك له ر‌یگه‌ی چاومانه‌وه زانیاری شته بینراوه‌كان وهرده‌گیرین ده‌گوێزریته‌وه بۇ شه‌به‌کیه و پاشان بۇ ژورتر له‌ر‌یگه‌ی تۆرپكى چینی ئالۆزتره‌وه ودره‌ورده ده‌گاته ناوچه‌ی بینین، به‌م جیبه‌جی‌کردنه ده‌وتریت له‌خواره‌وه بۇ سه‌ره‌وه، له‌م ر‌یگه‌یه‌دا ودره‌کاری بۇ نمونه ژوری دانیشته‌كه ده‌ناسینه‌وه، نه‌م جو‌ره له جیبه‌جی‌کردن به‌رپرسه له دیاریکردن و ته‌رکیز ده‌خاته سه‌ر هه‌ستکردنه تایبه‌ته‌كان. بۆیه جو‌ری نه‌و هه‌ستانه‌ی وهریده‌گیرین زۆر گرنگن. وه‌كو ر‌وناکی كه‌م، یان وینه‌یه‌کی خراپ، له‌وانه‌یه نه‌رکی ناسینه‌وه‌ی ر‌ۆژانه‌مان قورس بکات.

به‌ها‌مان ر‌یژه، نه‌و زانیاریانه‌ی ده‌چن بۇ سه‌ره‌وه‌ی بونیادی ناسینه‌وه‌ی چین به‌چین هه‌مان زانیاریه‌ كه ده‌جیت بۇ چینی ژیره‌وه، بۇ ئاسانکاری ناسینه‌وه‌ی ودره‌کاریه‌كان، می‌شک زانیاری زۆر ئالۆزتر وه‌ك زانیاری گشتی و

ناوەرۈك شىۋەي گىشتى. كاتىك چاۋىك بە ژورى دانىشتەكەدا دەگىرپىت (زانپارپەكان كۆكرامتەۋە بەھۋى ناسىنى شتەكانى ژورەكەۋە) (بەشىۋەي لە خوارەۋە بۇ سەرەۋە) بۇ ئەۋەي پارمەتتەت بىدات بۇ ناسىنى ئەۋە شتەنەي تر، كە قورسە لە رېگەي تەنھا وردەكارى بىنىيەۋە بناسرىنەۋە.

جىبەجىكردى ناسىنەۋە لەخوارەۋە بۇ سەرەۋە لەسەرەۋە بۇ خوارەۋە، ھەردوكان گرنگ بۇ پرۇسەي فېربون، بۇ نمونە فېربونى خويندەنەۋە، ۋا دانراۋە كە خويندەنەۋە چالاكەكى لە خوارەۋە بۇ سەرەۋە، پىتەكان دەناسرىنەۋە ۋاپاشان دەخوينرىنەۋە دەخرىنە ناۋە شەكانەۋە ۋاپاشان ۋاتاكەي شىدەكرىتەۋە. بەلام توپزىنەۋەكان ئەۋەيان سەلمانەۋە، كە ناسىنەۋەي پىتەكان لەناۋە شەكاندا ئاسانتر ۋووتر دەناسرىتەۋە ۋەك لەۋەي پىتەكان بەتەنيا بن. چونكە ناسىنەۋەي نمونە گەۋرەكە (ۋەكەپە) رېگر دەبىت لە ناسىنەۋەي لە خوارەۋە بۇسەرەۋە، بۇ ناسىنەۋەي پىتەك بە جىيا پىشت دەبەستىت بە پىشېبىنى خوينەر كە كام پىتەپە. كەمتر پىشت بە شىۋە بىنىنى پىتەكە خۇي دەبەستىت، بۇيە راستكردنەۋەي دەقېك لە رېگەي خويندەنەۋەي دەقەكەۋە زۇر قورسە، زۇرچار ھەلەكان نابىنن، چونكە پىشېبىنىمان بۇ شەكە بەھىزترە بەجۇرېك كارىگەرى دەكاتە سەر بىنىنىمان بۇ شەكە خۇي كە دەخوينىنەۋە ۋا راست دەبىبىنن. بەكارھىنانى ۋاتاۋ ناوەرۈك نمونەپەكى ترە بۇ جىبەجىكردىن لە سەرەۋە بۇ خوارەۋە كە لەكاتى خويندەنەۋەدا بەكاردىت.

لەبەر ئەۋەي تۆپەكانى ناسىنەۋە پىشت بە ھەردو پرۇسەكە دەبەستىت، لەسەرەۋە بۇ خوارەۋە لە خوارەۋە بۇ سەرەۋە، بۇيە دەبىت پرۇسەي فېربون تەركىز بىخاتە سەر ھەردو پرۇسەكە نەك يەكىكىيان. زۇرپەي پرۇگرامەكانى فېركردىنى خويندەنەۋە پىشت بە ھەردو پرۇسەكە دەبەستىت؛ رېگەي زمان كە

لهسهرهوه بۆ خوارهوهیه، ڕێگهی دهنگی که له خوارهوه بۆ سهرهوهیه. نهم
ڕێگه هاوسهنگه و گونجاوه لهگهڵ ڕێگای فیژیونی میشکدا.

جیاوازی تاکایهتی له تۆری ناسیهنهوهدا

بهشیویهکی گشتی میشکی تاکهکان ههمان پیکهاتهیان ههیه. بهنزیکی
شتهکانیش وهکو یهك دهناسنهوه، بهلام تۆرهکانی ناسینهوه بهشیوهوه قهباره
نمونهی جیاواز جیاوازن. توپکاری و وابهستهیه فیزیایی و کیمیاییهکان
دهریانخستوه که ههریهکهمان میشکیکی تارادهیهك جیاوازمان ههیه لهوانی
تر.

بۆ نمونه ههندیک کهس کاتیک شتیکی بینراو دهناسیتهوه چالاکی له
بهشی دواوهی میشکیاندا زیاتر دهبیّت. بهلام نهم چالاکیه زیادهیه لهپروی
چهندیتی و شوێن و دابهشبوئهوه لهیهکتر جیاوازن. لهوانهیه نهو ناوچهیهی
که چالاک دهبیّت گهورهتر بیّت، یان بچوکت، زیاتر له لای راست یان لای
چهپ بگریتهوه، یان لهوانهیه زۆر فراوان بیّت یان دابهشبوئهکهی لهیهك
نزیک بیّت. بیگومان نهم جیاوازیانه لهو شیوازهدا دهردهکهوێت که خهڵکی
شتهکانی پێدهناسنهوه لهم جیهانهدا.

سروشتی دابهشکردنی جیبهجیگردنی نهڕکهکه له میشکدا دهبیّت هوی
جیاوازی بیسنورو گران تیگهشتن و ناسینی خوێندکارهکان. نهمه وهکو
بیروکهی تواناکانی (IQ) زیهرکی ستاندهفۆرت بینیه نییه. توانای خوێندکار
فره رهههنده کاتیک دو خوێندکار نهڕکیکی نهکادیمی جیبهجی دهکهن نهو
ناوچانهی له میشکیاندا چالاک دهبیّت زۆر لهیهکتر جیاواز دهبیّت، ههروهکو
مۆری پهنجهیان. لهوانهیه نهم جیاوازیه دهرنهکهوێت له ناستی چالاکی
میشک به گشتی بهلکو له نمونهی چالاکیهکهدا دیار دهبیّت چالاکیهکه چۆن

بەسەر ناوچە جياوازەكانى مېشكىدا دابەش بوو، بۆيە تەنھا يەك پېۋەر نىيە بۇ پېۋانە كىردى چالاكى مېشك، كەۋاتە يەك نەمرى فېربوون ناتوانىت ۋەسفى خويندكارەكان بە پېگەيەكى راست بىكات.

بۇچونى كلاسكى بۇ بېتوانايى خويندكاران لەسەر بىنەماى تاكرەھەندى ۋەزىفى مېشك بېرپار دەدات كە فلانە خويندكار كەمتوانايە يان بەتوانايە. بەلام تېگەيشتى تازە بۇ سروشتى دابەشبوونى جېبەجىكردى نەركى دەمارى ئەۋە دەردەخات كە تواناي بوارە جياوازەكان بەندە بە ژمارەپەكى زۇرى پەيۋەندىيە دەماريەكان لە مېشكىدا. ئەمە ئەۋە رۈندەكاتەۋە بۇچى مىندالېك كە تواناي جياكردەنەۋەى دەنگى پېتەكانى ھەبىت، بەلام لاي گران بېت پېتەكان بىناسىتەۋە. ئەۋ كاتە ئەم مىندالە ۋەكو مىندالېكى خاۋەن پېداۋىستى تاپبەت كە زەحمەتىكانى فېربونى ھەيە دەناسرىت. بەلام مىندالېكى تر كە دەنگو ئاۋازەكان جياناكاتەۋە، بەلام دەتوانىت ۋەشەكان بە ئاسانى بخوينىتەۋە ئەۋ كاتە ئەم مىندالە ناچىتە ناۋ بۇلېنى زەحمەتەكانى فېربونەۋە. جياۋازى ديار لە تۇرى ناسىنەۋەى خويندكارەكاندا ھەيە لەنېۋان؛ ھەيانە بەزەحمەت دەناسنەۋە، ھەيانە زۇر بە زەحمەتى دەناسنەۋە. ھەيانە مامناۋەندىن ل ناسىنەۋەدا.

ۋەكو دەزانىن كاتېك مامۇستا ئەم وانانە دەلېتەۋە بەيەك شىۋاز بۇ ھەمو خويندكارەكان پېشكەشى دەكات. بەلام جياۋازى رۈنۈ ئاشكرا لە نېۋو خويندكارەكاندا ھەيە، بۆيە پېشنىيارى دروست ئەۋەيە كە تا چەند شىۋازى وانەۋتەنەۋەى جۇاروجۇر بېت ئەۋەندە زۇرتىرىن ژمارەى خويندكارلە وانەكە تېدەگەن. ناسىنى سروشتى دابەشكردى پىرۇسەى ناسىنەۋە (لەخوارەۋە بۇ سەرەۋە، لە سەرەۋە بۇ خوارەۋە) دەتوانىت كۆمەكى مامۇستا بىكات بۇ باشتىر ناسىنى خويندكارەكانى. بۇ نمونە: كوېستان مامۇستايەكى بە ئەزمونى

قۇئاغى سېھمى بىنەپەتتە، جىياۋزى تاكايەتى خويندكارەكانى زۆر ئاشكرايە، ئامانجى ئەم مامۇستايە ئەۋەپ، كە ھەمو خويندكارەكانى لىتھاتويى زمانەۋانى پىئويستىيان فىربكات پىش ئەۋەپ بىچنە قۇئاغى چۈرەمى بىنەپەتتى. خويندكارىكى ھەپە بەناۋى(لانى) ئەگەرچى لە شىكرەنەۋەمۇ نوسىنى وشەكان بە تەنیا زۆر باشە، بەلام لە خويندەنەۋە تىناگات و لاۋازە لە واتا بەخشىن بە كۆى دەقە نوسراۋەكە. خويندەنەۋە ھىۋاشە ئەۋەش نىشانەپە كە زەحمەتى ھەپە لە پىشېبىنى وشەكان و بىرۆكەكان لەكاتى خويندەنەۋەدا. تاپەتەندى تىرى ئەم خويندكارە ئەۋەپە كە زۇرچار كەلۈپەلەكانى خۇى ون دەكات. قسەكان وشە بەۋشە لىك دەداتەۋە. ئەو ناتوانىت لەو نوكتانە تىبكات كە ھاۋرىكانى دەپكەن و پىي پىپكەنىت. بۆپە زۆرپەى ھاۋرىكانى ۋەكو كەسىكى نامۇ سەپرى دەكەن. لە رېگەى پارىكرەنەۋە لانى تۈانيۋەتى ھاۋرىپەتى لەگەن مندالەكاندا دروست بكات. سەربارى خالى لاۋازو بەھىزى ئەم خويندكارە. دىتۈانىن بىبىن كە ئەو لە ناستى يەكەمى جىبەجىكرەندا لىتھاتۋە، ئەۋىش ناسىنەۋەى وشەو دىنگەكانە بە تەنیا واتە لە خۋارەۋە بۇ سەرەۋە. بەلام ئەۋەى لای قورسە لەسەرەۋە بۇ خۋارەۋەپە. بەستەۋەى ئەۋەى فىرى دەپىت بە زانىارپەكانى ترەۋەمۇ ناسىنى ناۋەرۋكى بۇ ھەردو جۇرى زمانى نوسراۋو ۋوتراۋ.

پىئويستە لەسەر مامۇستاكەى ھاۋكارى بكات بۇ ئەۋەى پىشېبىنى بۇ ناۋەرۋكى ئەو دەقە نوسراۋە بكات كە دىخوئىتەۋە. ھەول بدات كە كۆپىرى لەسەر شىكرەنەۋەى وشەكان بەتەنیا كەمبكاتەۋە ئەو ھەنگاۋانەى فىربكات بۇ تىگەشتن لە ناۋەرۋكى ئەو نوسىنەى دىخوئىتەۋە.

دووم. تۆرى ستراتىجى:

لەپىڭگە ئىم تۆرۈمە پلان دادەنىيىن و جىبەجىي دەكەين و چاودىرى
نومۇنە بىرگىرەنەمە و جۈلەكانى ناومە دەبىن، زۆربەي ئەم كارانەي دەكەين
وەكو شتى قاپەكان، جل لەبەرگىرەن، رۇپىشتن، راکردن يان نوسىنى
راپۇرتىك، لەوانەيە بە تەوايى ناگامان لە ستراتىجىكى ديارىكراو بىت كە
پەپىرەمەي دەكەين. ئەم شتى كە ھەمومان نايزاين ئەومەيە، كە بۇ ھەمە
كارىكى دەكەين ستراتىژىكى ديارىكراو ھەيە جا ناگامان لى بىت يان لىي بى
ناگابىن.

رەگەزەكانى ستراتىجى ئەركەكانى رۇژانە مەركەزىيەتى ستراتىجى
فېرگىرەن و مەعرىفە شىدەكاتەمە. ئەگەر بگەپىنەمە بۇ ژورى دانىشتەكە
جارىكى تر ھەول بەدەين كە جۆرى ژورمە ديارى بگەين و بىناسىن لەوانەيە
بۇ ناسىنى كەل و پەلى ژورمە ھىچ ئاستەنگىكت نەبويىت، بى ئەومەي
بەناگابىت لەوانەيە پىشت بە تۆرى ستراتىجى بەستىيىت بۇ ئەومەي بىرپارى
ئەم بەدەيت. ھەمەمە نىش و كارىك پىويستى بە ستراتىژ و پلاننان ھەيە،
بۇ نمۇنە لە ئاسانترەن كاردا وەكو گەران بەدواي وپنەيەكدا دەبىت ھەندىك
ھەنگا دابىيىت وەكو:

ديارىكردنى نامانچ

دانانى پلاننىكى گونجاو

جىبەجىكردنى پلانەكە

چاودىرىكردن

راستكردنەمە يان چاكسازى كردارەكان

تۆرى ستراتىجى مىشكەم ئەم كارانە زۆر بە كارامەيى ئەنجام دەدات ھەر
وەكو تۆرى ناسىنەمە.

دابه شکردنى تۇرى ستراتىجى

ئەو تۈرە دەماريانەى بەرپەرسى دروستکردنى نمونەى عەقلى و جۈلەيپەكانن، ناوچەيەكى باش داگىردەكەن كە دەكەويپتە بەشى پېشەوہى تويكلى مېشك (فرۇنتان).

ئەو تويۇرەى دەكەويپتە پېش ناوچەى پېشەوہ (العبيہ) چاودېرى تۈانا ستراتىزىيە ئالۇزەكان دەكات زۇر گرنگىشە بۇ ديارىكردنى نامانچ و ھەلېزاردنى پلانى گونجاو. نمونەى چالاكيەكانى ئەم ناوچەيە بەشيۈەيەك دابەشبووہ كە يارمەتيمان بدات بۇ پلانندانان و جېبەجېكردنى كارەكان. ئەم ناوچانە بەشيۈەيەكى ھاوتا كاردەكەن، بۇيە دەتۈانين چالاكيە ئالۇزەكان بە ئاسانى نەنجام بدەين. بۇ نمونە ژەنننى پيانۇ؛ ئەگەر كارەكە ھاوتەريب نەنجام نەدرېت لە رېگەى تۈرە ستراتىزىيەكانەوہ ئەو كاتە ژەنيارەكە ناتوانيت ھەماھەنگى بكات لە نيوان دوگمەو بەشەكانى ترى نامېرەكەدا.

ئەگەرچى ئەم ناوچانە بە ھاوناھەنگى كارەكانيان دەكەن لە ھەمان كاتيشدا سەربەخۇن لەيەكتەر. پەيۈمەندى ئەم ناوچانە بەيەكەوہ ھۆكارە بۇ نەنجامدانى كارى جۇراوچۇر و كارىگەريان بۇ سەر يەكتەر دەبېت (Fowler, 1981).

ئەمەش ئەوہ شيدەكاتەوہ، بۇ نمونە تۆپ بەجۇرېك دەگريت ئەگەر بتەويپت يارى بكەيت، بەجۇرېكى تر دەيگريت ئەگەر ويستت ھەلېبەدەيت بۇ ھاورېكەت. ھەر وەكو قسەكردن كاتېك تۇ قسەدەكەيت ناوچەى بەيەكەوہ پەيۈەست و سەربەخۇ ھەلدەستېت بە نەنجامدانى ووتنى بېرگەو وشەكان لە ھەمانكاتدا. چۈنكە جۇرى گۇكردنى وشەيەك بە وشەى دواترى كارىگەر دەبېت. ھەر بۇيە ئەو رېكلامە دەنگيانەى كە لە ئامېرەكانەوہ بىلاو

دەكرېنەۋە كەمىك بۆمان نامۇز ناخۇش. يان كاتىك تەلەفون دەكەيت بۇ
ئاسىياسىل تا كىشەيەكى مۇبايلەكەت بۇ چارەسەر بىكات ئامىرەكە ۋەلام
دەداتەۋە. دەنگى ووتنى وشەكانى ئەۋ ۋەلامدەرەۋە ئامىرىيە ۋەك يەك ۋاپە
ئەگەر ناۋمىرۇكى پەيامەكەى ھەرجىيەك بىت. بۇ نوسىنىش كاتىك دەنوسىن
پىتەكان بە جۇرىك دەنوسىن بەپىي ئەۋ پىتەى كە لە دواۋەى دىت
دەيگۈنجىن.

ئەگەر مامۇستا ئاگای لە سروسى دابەشكردى كاری ستراتىجى بىت
يارمەتى دەدات بۇ تىگەيشتنى باشرى خويندكاران، دەتوانىت پلانى كارەكان
بەجۇرىك دابىت كە يارمەتى خويندكاران بدات. بۇ نمونە مامۇستا داۋا لە
خويندكارەكانى بىكات كە فىرى لىھاتوى: گوى گرتن، كورت كردنەۋەى
زانىارى پەيۋەندىدار، نوسىنى زانىارىيەكان، ۋەرگرتن و نوسىنى تىبىنىيەكان
لەكاتى ۋانەكەدا.

فىركردنى لىھاتوىيەك بەپەكەۋە باشرە ۋەك لە جياكردنەۋەى ھەنگاۋ بە
ھەگاۋى بەشەكانى لىھاتوىيەكەۋ فىركردنى جىبابەجىا. ۋەكو راھىنەرى تۇپى
تىنس كە لە تۇپەكە دەدات ھانى يارىزانەكەى دەدات. لىدان لە تۇپەكە،
پاشان ھاتنە دواۋە، پاشان ھەنگاۋىك بۇ پىشەۋە، پاشان چاۋدىرى تۇپەكە
بەكە. ۋەك نوسىن راپۇرتىك دەبىت بەشو وردەكارى نوسىنى راپۇرتەكە
بەھۋى نوسىنى ھەمو بەشەكانى راپۇرتەكەۋە بەپەكەۋە فىر دەبىت، ئەۋ كاتە
دەتوانىت بەشە وردەكانى بۇ راستبەكەيتەۋە.

سراتجى پىۋىستى بە جىبەجىكردە لە خوارەۋە بۇ سەرەۋە لەسەرەۋە
بۇ خوارەۋە ھەپە. يەكەكانى ستراتىجى راپەۋىكى ھەرەمى دو سەرە
پىكدەھىنىت، ئاماژە دەماربەكان لەۋ ناۋچانەى كە ئەركى بەرزيان ھەپە لە
مىشكدا دەگويزرتەۋە بۇ ئەۋ ناۋچانەى خوارەۋە ۋەكو دىرەپەتك كە خانە

دەماريەكانى لىيە بۇ ھاندان و جۇلاندنى ماسولكەكان كە يارمەتى ئەو ستراتىيە دەدات كە لە ناوۋە دەجولتېرېت وەكو (ئەم پېنوسە ھەلدەگرم) كاريگەرى دەكاتە سەر ئەۋەى كە نىمە جۇن لە زىنگەدا مامەلە دەكەين (ھەلگرتنى پېنوسەكەيە). ئەو يەكانەى پىسپۇرن لە جىبەجىكردىنى ھەنگاۋى جۇراو جۇردا لە رېگەى زنجىرېك لىھاتويى دەكەۋېتە ئاستى جىاۋازى ئەو پارەۋەۋە.

چىنە بەرزەكان ھەنگاۋەكان رېكدەخەن، ھەرمان بە ماسولكەكان دەدەن تا بىجولتېرېت و ئارپاستەكەى بىبارېزېت نىتر ئايا گەشىتۋە بە ئامانجەكە پان نا گۇرېنكارى لە پلانەكەدا دەكات كە دەيەۋېت. لە كاتېكدا كىردارەكان پىادە دەكرېن و تەۋاۋ ھىردەبېت نىتر چاۋدېرى كىردىنى لەسەرەۋە زۇر پېۋىستى نابېت. ژەنيارى پىيانۇكە دۋاى چەند سال لە ژەنېن ئىدى پېۋىستى بە چاۋدېرى كەمى خۇدى خۇى و بە ئاگابون ھەيە (دەبېت بە خوو).

پىرۇسەى لەسەرەۋە بۇ خوارەۋە ھاۋكارىمان دەكات لە جىبەجىكردىنى پلانېكدا كە لە چىنە دەماريە بالاكەندا دانرابېت. كاتېك وەكو مامۇستا ئامانجەكانمان دىردەبېرېن و رېنمايى زارەكى دەدەين بە خۇيىندكارەكان بەمەش پالېشتى پىرۇسەى لەسەرەۋە بۇ خوارەۋە دەكەين لاي خۇيىندكاران و بەدوپاتكردەنەۋەى لىھاتويىە ستراتىجىيەكان خۇيىندكاران ھاندەدەن لە رېگەى ئامانج و پلانى رۈن و ئاشكراۋە. لە تۇرى ستراتىجىدا تەنيا زانىيارىەكان لەسەرەۋە ناچن بۇ خوارەۋە بۇ ماسولكەكان بگرە لە خوارىشەۋە واتە لە ماسولكەكانەۋە دېن بۇ سەرەۋە بۇ مېشك لە يەك سەرچاۋەى پارەۋەى ستراتىجىيەۋە ئەۋىش مېشكۇكەيە. كە دەكەۋېتە كۇتايى بىنكەى مېشكەۋە كە(Brainstem) كۇتايى سەرەۋەى دىركە پەتكى داپۇشىۋە. ئەو پارەۋە دەمارانەى لە مېشكۇكەۋە دەچن بۇ يەكەى ستراتىجى ناو مېشكۇكە رۇلى

گرنگيان ھەيە لە پرۆسەى فېربون و ستراتىجىدا. مېشكۆكە فېدباكى ھەستى و مردەگرىتەو. ئىنجا دەيخاتە بوارى جىيەجىكرەنەو و اتە دەيكات بە کردارو مامەلەكان و بەراوردى دەكات بە سىگنال و ئامازەكانى ترو مامەلەى مەبەستدار دەنېرېت. كەواتە لە رېگەى ئەم پرۆسانەو مېشكۆكە ھەوال دەداتە تۆرە ستراتىجەكانمان ئايا كارو كردهوكانمان بە پېى پېويستە يان نا (وەكو فېدباكە بۆ كارەكان)؟ ئەمە وەكو گەرمى پېو وايە بەئام کردارەكانمان دەپېوئيت.

خوئندكار بۆ فېربونى لىھاتوى پېويستى بەھەردو ستراتىجىكە ھەيە: لەخوارەو بۆ سەرەو، ھەرەھا لە سەرەو بۆ خوارەو. بۆيە تەنھا دابىنکردنى فېربونى باش بەس نىيە، بگرە كاتىك نمونەى باشيان لەبەردەمدا بېت وەكو (چىرۆكى كەسە سەرگەوتەكان بىكرېتە بابەتى خوئندەنەو و راپۆرتى لەسەر بکەن) زۆر باشتر فېردەبىن سەربارى ئەوەى كە دەبېت بوارى راھىنانيان ھەبېت لەگەل وەرگرتنى فېدباكى تايبەت بە بابەتەكە بە بەردەوامى. واتە ئامانجى دورمەودايان لا دروست بکەين تا تموح و جۆش و خرۆشيان بەرامبەر ئەرك و كارەكان بۆ دروست بېيت، ئەو كاتە ئەركى خوئندىن بەناچارى ئەنجام نادەن، بەلكو پالئەرى ناوەكيان بۆ دروست دەبېت تا بە جۆشەو ئەنجامى بدەن.

جىاوازى تاكايەتى لە تۆرە ستراتىجىكەكاندا

رېكخستى و دابەشکردنى تۆرە ستراتىجىكەكان زۆر ئالۆزە، چونكە يەك تۆرى گونجاو نىيە كە وەك يەك مامەلە بکات. بېتوانايى لەبەشىكى تۆرەكەدا بەشەكانى ترىش بېتوانا دەكات. رەگەزى بەھىزى و بېھىزى وەكو يەك

لەوانەيە کاریگەری بکاتە سەر ڕەگەزی زۆر دیاریکراو لە لیھاتویی ستراتیجیدا.

بۆ نمونە خۆیەندکاریک لەوانەيە لیھاتوو بیّت لە دانانی پلاند، بەلام لە خۆکۆنترۆلکردندا بۆ جێبەجێکردنی پلاندەکانەکانە لاواز بیّت. خۆیەندکاریکی تر لەوانەيە لیھاتوو بیّت لە پەیداکردنی زانیاریدا، بەلام لەوانەيە ڕێکخستنی زانیاریەکانی لا قورس بیّت.

جیاوازی لە ناستی جێبەجێکردنی لە خوارەووە بۆ سەرەووە و لەسەرەووە بۆ خوارەووە ئەمانە کاریگەری دەکاتە سەر وەرگرتنی لیھاتویی لەلایەن خۆیەندکارەووە. هەموومان کەسیکمان بینیوە کە زۆر لیھاتوو بوو لە چاودێری کردنی کارکردنی کەسیکی تر، دواتر توانیویەتی ئەم کارە زۆر بە باشی ئەنجام بداتەووە. ئەمە نامازەيە بۆ جێبەجێکردنی ستراتیجی زۆر بەهێزی لە سەرەووە بۆ خوارەووە. خۆیەندکاری تریش هەیە ئەگەر کارەکان بەدەستی خۆی ئەنجام نەدات فێر نابێت. خۆیەندکاری تر هەیە لەدوای دوبارەکردنەووەیەکی زۆری کارەکانە و وەرگرتنی هیدباک ئینجا فێردەبیّت. ئەمەش نامازەيە بۆ ئەوێ کە ستراتیجی لە خوارەووە بۆ سەرەووە لای ئەمان بەهێزە. ناسینی ئەم جیاوازیانە هاوکاری مامۆستایە بۆ داپۆشتنی ستراتیجی فێربوونی جۆراو جۆر کە گونجاو بیّت بۆ خۆیەندکارەکانی.

بەسەیری ئەم نمونەيە بکەین

سامان چەند سالە مامۆستای قونای شەشەمە، نامانجی بۆ خۆیەندنی ئەمسال ئەوێ کە پلانیکی وانهوتنەووە داپۆزێت بۆ بابەتەکانی تا هەموو خۆیەندکارەکانی لێی تێبگەن و فێربن سەرباری جیاوازی تواناگانیان. سامان باسی خۆیەندکاریکی دەکات (لەلایە) ووزەيەکی زۆری هەیە و زۆریش

چالاکه، ھەمیشە لە جینگای خۆی بەرز دەبیتهوه تا وەلامی پرسیارەگان بداتەوه. زۆربەدوای زانیاری تازەشدا دەگەرپێت دەیهوێت کاری تازە بکات و لەگەڵ ئەوانی تریشدا کار دەکات. بەلام زۆر کەم کارەگانی تەواو دەکات. ھەر ئەوەندە بێزار بو لەکارەکە بەردەستی یەکسەر دەستی لێبەر دەدات و تەواوی ناکات. وەکو نوسنی راپۆرت یان تاقیکردنەوهی فیزیای. بۆ کارە کورتخایەنەکانیش ھەر وایە وەکو دۆزینەوهی واتای وشەیەک لە ھەرھەنگدا. زۆر کەم لالۆ نەرکی خویندنگە تەواو کردبێت زۆرجار ھەر لەبیریشی نامینێت نەرکەگانی مالهۆی ئەنجامبدات. ھەتا ھەندێ جار کتیبەکانیشی لە قوتابخانە بێر دەچێت.

لەوانەیە لەیەکەم سەیرکردنی کێشەکە لالۆیە بلێن پێویستە ئەو شتانەی کە مێشکی ئەو بلأودەکەنەوه لە چواردەوری لابریت، دوای ئەوهی کە ئەو شتانەی چواردەوری لایراو ھەر بەو شیوەیە تەرکیزی بە سادەترین شت بلأو دەبیتهوه، مامۆستاکی سەرنجی داوہ لەسەر ئەو چالاکیانەی کە خۆی حەزی لێیەتی دەمینێتەوێ تەرکیزشی بەردەوام دەبێت. کەواتە کێشەی لالۆ ئەوەیە کە دەبێت لێھاتویی ستراتیجی ھێر ببێت بەتایبەت تونای پلان دانانو خۆ کۆنترۆل کردن و تەواو کردنی نەرک و کارەگان.

سێھەم تۆری ھەلچونی

فێربوون، مامەڵەکردنی ژینگەی دەرەکی و دەخواییت، بابەتی پەنگاو پەنگ کە ناوھەڵکێژی جیاوازیان ھەبێت بەکاربھێنرێت. بەلام خویندکارەگان لە ھەمان ھەلۆیستدا ھەر بەشیوەی جیاواز فێردەبن. بەگەرپێنەوه بۆ زوری دانێشتنەکە، دەتوانین بلێن یادەوێ، کەسیتی، پائێنەرەکان، باری دەرونی، گرنگیپێدانەکان، باری جەستەیی ھەمو ئەوانە ئەو شێدەکەنەوه کە تۆ چۆن

مامەلەي شوپىن و ھەلۋىستەكان دەكەيت. بېگومان ئەم ھەمو سىفات و بارە دەرونيانە بە پېي جياوازي كەسەكان زۆر دەگۆرپن، دەروناسىك دەتوانىت سەرنجى دەربېرىنى روخسارى كەسەكان بدات، ئەندازىارى دىكۆر لەوانەيە دىكۆرى زورەكە سەرنجى راپىكىشيت، مۇسىقاژەنىك سەرنجى پيانۇكە بدات، ئەگەر پىرسىار لە ھەر يەكەيان بىكەين ھەر يەكەيان چ بۆجونيكيان ھەيە لەسەر ديمەنى ئەم زورە، ئەوا وەلامى جياوازمان دەست دەكەوئت.

ھەلچونەكانىش وەكو ناسينەو و ستراتىجى دەكەرپتەو ھە بۆ تۆرە پلان بۆ دانراوەكان كە لە مېشكدا ھەن، تۆرى ناسينەو يارمەتى ديارىكردىنى شتەكان دەدات وەكو ئەوئى بزانين كە ئەو ھۆرى چايە، تۆرى ستراتىجى يارمەتى ناسين و چۆنيەتى بەكارھىنانى دەدات وەكو ئەوئى چۆن چاي تىبىكەين، تۆرى ھەلچونىش گىرنكى شتەكە دەبەستتەو بە كارىگەرى لەسەر ئەوئى دەيكەين و دەيبىنين. ئەو شتە تا چەند لامان گىرنگە ئىتر ئەوئە چاخواردنەومان ھەز لىيە بۆيە قۆرىەكەشمان لا خۆشەويست دەبىت.

مىرفى و زاجۇن، ۱۹۹۲ ئەوئەيان ديارىكردو كە مېشكمان تواناي ھەلئەنگاندنى گىرنكى ھەر شتىكى ھەيە لە ماوئى كەمتر لە چارەكە چىركەيەكدا. لەگەل ئەوئى ئەم پىرۇسەيە ئالۆزە كەچى زۆر بەخىرايى ئەنجام دەدرىت؟ ئەمە چۆن رودەدات؟

دابەشكردىنى پىرۇسە ھەلچونىەكان

وەكو دەزانين دياردەي ھەلچونى زۆر ئالۆزترو ھەلخەلتيئەر ترە لە ستراتىجى و ناسينەو. بەلام جىيەجىكردىنى دەمارى ھەلچونى بەھەمان پىگا رودەدات. ئەم تۆرە ھەلچونىانە لە يەكەي زۆر پىسپۆر دروستبوون كە پىشتر

كۆنترۆلى زۆر ناوچەى مېشك دەكەن وابەستەن بە سىستىمى لىمبىكەوۋە (Damasio,1994) ھەندىك لەو يەكانە دەبىرنىن.

لەبەر ئەۋەى تۇرى ھەلچونى لە رېگەى زۆر يەكەۋە دابەش بوۋە، بەشپەيەك كارىگەرى زۆر جىاۋاز دەكاتە سەر پروسەى فېربون دواترىش پەيۋەندى بەردەۋامى بە ئەرگى فېربونەۋە ھەر ھەيە.

ئەۋ بەلگانەى كە دەستكەۋتون ئامازەن بۇ دابەشبونى تۇرى ھەلچونى لەو كەسانەدا كە بەشېك لە مېشكىيان لەناۋچۈە يان پوكاۋەتەۋە. ھەندىك لەو نەخۇشانە دەتوانن ھەلچونەكانىيان دەرېپن، بەلام ناتوانن ھەلچونەكانى كەسانى تر لە روخسارىاندا يان لە دەنگياندا بناسنەۋە. ھەندىكىيان بە پىچەۋانەۋە دەتوانن ھەلچونەكانى روخسارى كەسانى تر بخوئىنئىتەۋە، بەلام خۇى ناتوانئىت ھەلچونەكانى دەرېپئىت. ئەم دو حالەتە پەيۋەندى بە لەناۋچونى بەشېكى تاپبەتى مېشكەۋە ھەيە.

ئەۋەى توپزىنەۋەكان پىمان دەلئىن ئەۋەيە كە ئىمە بۇ ناسىنەۋەى ھەلچونەكان بەشېكى تۇرى ھەلچونەكانى مېشكىمان بەكاردەھىتىنن و بەشېكى ترىش بۇ دەرېپنى ھەلچونەكانە لەگەل تواناى شىكردنەۋەى دەرېپنى روخسارەكان و ناۋەپۇكى قسەكان.

تۇرى ھەلچونەكان بە ھاۋتەرىپ بەيەكەۋە كاردەكەن جۇرى جىاۋازى داتاى ھەلچونى تاۋتوئ دەكەن ھاۋكات لەپەكەۋە زۆر نىزىك و پەيۋەندى زۇرىشيان بەيەكەۋە ھەيە تا سروشتى ھەلچونى تەۋاۋەتىمان بداتى.

كاتىك خوئىندكاران سەرنجى مامۇستاكەپان دەدەن لە ناۋ وانە ووتنەۋەدا، ئەۋا دەرېپنى روخسارى و ناسىنەۋەى ھەلچونەكان لە دەنگىدا ھەست پىدەكەن و دەپناسنەۋە. لەۋەش زىاتر لەبەر ئەۋەى يەكەكانى مېشك بەيەكەۋە گرئىراون، ئەۋا ئامازەۋە دەرېپنى روخسارى مامۇستاكە كارىگەرى

دەگاتە سەر جۆرى شىگردنەوەيان بۇ دەنگى مامۇستاگەيان(Vroomen, 1999).

ھەلچون پەيوەستە بە جىبەجىکردن لەسەرەو ەبۇ خوارەو ەلە خوارەو ەبۇ سەرەو، تۆرى ھەلچونى بەجۆرىكى چىن بە چىن رىكخراو ەزانىارى بۇ ھەردو ئاراستەگە دەگويزىتەو ەلەسەرەو ەبۇ خوارەو ەلە خوارەو ەبۇ سەرەو، گەيانندى داتاكان لە خوارەو ەبۇ سەرەو ەئو ەگەرەنتى دەگات، كە ئىمە وەلامى ھەلچونىمان بۇ جىھانى دەرەو ەمان ھەيە. زانىارىەكان لە ئەندامى ھەستىەكانەو ەو ەكو چاو، گوئ دەگويزىتەو ەبۇ بالاترىن سىستىمى چىنەكان. كاتىك دەگاتە كۆتايى رارەو ەكە كە (اللحاء الطريف) ھەست بە بەرچەگردارى ھەلچونىەكە دەكەين.

زۆرچار ھەست بە دەموچاوپكى ترسناك دەكەين ھەتا ئەگەر زۆرىش بۇى بەناگا نەبين. ھەتا پىش ئەو ەي دەنگ يان شىو ەي بناسىنەو ەئو ەئەندامى

دەمارى خۇي پەرچەگىردارى جەستەيى ھەيە وەكو: دەرھاويشتىنى ئەدرىنالىن، چۈنەۋەيەكى ماسولكەكان و زىادىبۇنى فشارى خوڧن. ئەم ھەلچۈنە نەستىيە رەنگدانەۋەى جۇرئك لە جئبەجئكردنە لە خوارەۋە بۇ سەرەۋە. زانىيارىەكان بەشئۋەيەكى كەمتر دەجئت بۇ بەرزترىن چىن كە كەمئك پئش (اللحاء الطرئف) دەۋەستئت. (LeDoux, 1998). ئەم جۇرە جئبەجئكردنە گىرنگى دەدات بە ۋەلامدانەۋەى ھەلچۈنى توند كە لەۋانەيە گونجاۋ بئت يان نەگونجاۋ بئت بۇ ھەلئۋىستەكە.

ئەمەش نمونەيەكە بۇ جئبەجئكردىنى ھەلچۈنى لە خوارەۋە بۇ سەرەۋە: ۋاى دابئى لە دارستانئكى نەناسراۋا دىياسە دەكەيت، لەپر ھەستت بە جۈلەيەكى نامۇ كرد، زۇرجار پئش ئەۋەى بەئاگابئت بۇ ئەۋ شتەى ھەراسانكارە، چاوت يەكسەر دەجئت بۇ سەرچاۋەى دەنگەكەۋ جەستەت ئامادە دەبئت بۇ ھەلئاتن يان بەرگىركىردن. دۋاى چەند چركەيەك دەزانئت كە سەرچاۋەى دەنگەكە جۇلەكەيەك بوۋە. ۋەلامدانەۋە سەرەتاييەكە كە ئامادەكردنى جەستەتە بۇ راكردن و دەستگرتن بەسەرتەۋەۋ خۇپاراستنت ئەۋانە ھەمۋى بەشئكە لە غەرىزەى خۇپاراستنى خئرا كە لەرپگەى جئبەجئكردىنى لە خوارەۋە بۇسەرەۋە ۋەك مىراتى بۇمان ماۋەتەۋە. لەۋانەيە چركەيەكى تەۋاۋ تئبەر ببئت ھۇشيار بئت و تەۋاۋ بەئاگا بئتەۋە بۇ سەرچاۋەى ترسەكە كە ھاۋكاتە بۇ شىكردنەۋەى سەرچاۋەى دەنگەكە تا بپرار بدەئت كە دەتۋانئت چى بكەيت. لەم كاتەدا لەۋانەيە بە خۇت پئ بكنەئت و پاشان لە رۇئشتن بەردەۋام بئت.

بەلام جئبەجئكردىنى لەسەرەۋە بۇ خوارەۋە يارمەتيمان دەدات تا خۇمان ھئمن بكەينەۋە بە جۇرەھا شئۋە: ۋەكو ھەناسەدان و بەئاگائى و بئنىن سەرگەۋتن، بئى پرۇسەى ھەلچۈنى لەسەرەۋە بۇ خوارەۋە لەۋانەيە لەبەردەم

هەلچونە توندەكاندا بەھەموو جۆرەكانیەو لەوازاو بېین نەتوانین خۇمان كۆنترۆل بكەین تا بەردەوام بېین لەكارەكەمان. لەوانەییە مامۇستایان بتوانن سود لە پڕۆسەیی لەسەرەو بە خوارەو وەرېگرن بۆ كەمكردنەو هی هەلچونە نەرینیەكان كە لەوانەییە خویندكار گرییی بدات بە كاری قوتابخانەو.

جیاوازی تاكایەتی لە تۆری هەلچونیەكاندا

چۆنیەتی وەلامدانەو هی كەسەكان لە هەندێك هەلۆیستدا وەكو یەكە. بۆ نمونە زۆربەمان دواي لەدەستدانی كەسیكی نازیزمان زۆر غەمبار دەبېین. لە دەنگیكی بەرز دادەچلەكین، بەلام هەموو كەسەكان هەلچونەكانیان وەك یەك نییە كاتیك بەیەكەو توشی هەمان روداو دەبېین، كەسەكان لە دەربرپینی جۆری هەلچونەكان ناستەكەشی جیاوازان. نەنجامی زۆریك لە توپزینیەو هەكان دەرخیستو دەتوانین خەلك بكەین بەدو پۆلینەو ئەوانەي كە بە توندی هەلچونەكانیان دەرەبېن ئەوانەش كە بەهێواشی دەریدەبېن. بە گۆرانكاری لە دەربرپینی روخساریاندا یان پەرچەكرداری خۆبەخۆیی (Cole. 1996).

ئەگەر بىتەۋىت پەرچە كىردارى ھەلچونى كەسەكان بىينىت بۇ ھەلۋىستىك، ئەمجارە كە چۈپتە كلىنىكى پزىشكەۋە سەرنج بدە لەۋانەى كە دانىشتون و چاۋەروانن بچنە لای پزىشكەكە، ھەرىەكەيان چۆن لەو چاۋەروانىيەدا دەمىنىتەۋە، ھەپە زۆر بەپەلەپەۋ ھىچ سەبرى نىيە، ھەپە كەمتر بەپەلەپەۋ كەسانىكىش ھەن كە زۆر بە بىباكىيەۋە چاۋەروانن چەندىش دوا بىكەون ھەر نارامن.

ئەو كەسانەى كە ھەست بە شىكست دەكەن ئەۋا چالاكىيەكى كەم و ناتەندىروست دەبىنرئىت لە تۆرە ھەلچونەپەكانى بەشى لای راستى مىشكىاندا. ھەرۋەھا ئەو كەسانەش كە توشى شلەزانى تۆقىن بون چالاكى بەشى راستى مىشكى زۆر سىست و بىچۈلەپە.

جىاۋازى ھەلچونى كارىگەرى زۆرى ھەپە لەسەر پەپەۋەندى خويندكار بە خويندەنەكەى و پىشكەۋتن تىايدا. لە زۆر راھىناندا دەرگەۋتەۋە كە ھەلچونى ئەرىنى بەھىز كارىگەرى ھەپە لەسەر ئەۋانەى توشى كەمتوانى خويندەن بونەتەۋە. ھاۋكارى كردون تا لىھاتۋى ناسىن و ستراتىجى فىربىن و زال بن

بەسەر بېتوانايىيەگە ياندا. كىشە ھەلچونىيەكان كارىگەرى لەسەر پىرۇسەى
فىربون دەكات بە زۆر شىۋە. ئەو خويندكارانەى توشى شلەزانى ھەلچونى
توند بونەتەۋە، گە پەيۋەست بېت بە نوشتى سەردەمى مىندالى يان خراب
مامەلەكەردىيان كارى تۇرى ناسىنەۋە ستراتىجى كەم دەكاتەۋە
(Kenard.2001).

ئەو مىندالانەى كىشەى ھەلچونىيان ھەيە ئەۋا بەناگايان زياتر بۇ ئەو
كىشانەيە بە ناگايى و سەرنجيان بۇ وانەكانيان كەم دەبېتەۋە. لە لايەكى
ترەۋە ئەو مىندالانەى كە پىشتىر كىشەيان لە فىربوندا ھەبۋە ئەۋا زۆر كۆشش
ناكەن بۇ ئەركى وانەكانيان، ھەستە نەرىنيەكان دەبەستەۋە بە بابەتى
ديارىكراۋەۋە.

تىگەيشتن لە كىشە ھەلچونىيەكان لەۋانەيە يارمەتى مامۇستاگان بدات بۇ
يارمەتىدانى خويندكارەكانيان زياترو زياتر، لە نىۋ ئەۋ سى تۆرەدا تۇرى
ھەلچونى لە ھەمويان گىرنگىرە زياتر بنەپەتەيە بۇ فىربون، بەلام گىرنگى
تەۋاۋەتى بى نادرېت لەپۇى پىرۇگرامەكانەۋە. ھەمو مامۇستايەك ھەست
بەۋە دەكات كە چەندە گىرنگە خويندكار بە پىرۇسەى خويندەۋە پەيۋەست
بىكرېتەۋە، يارمەتيان بدىرت تا فىربونيان خۇش بوۋىت، چىز لە
پوبەروبوئەۋەى زەحمەتەيەكانى فىربون بىينو چۆن زياتر سور بن
لەسەرى تا زەحمەتەيەكان زياترو زياتر دەبېت. (لە كوردستاندا لەبەر
ھەندىك بارودۇخى ئابورى نەمانى دامەزراندىنى حكومەت بۇ گەنجەكانو
زۆربونى بىيىشى، ئەمانە تەۋا كارىگەريان لەسەر بۇچونى خويندكارەكان
كردۋە ھەر لەقۇئاغە بنەپەتەيەكانەۋە، لە مامۇستايەكى قۇئاغى ھەۋتى
بنەپەتەيم بىست دەپوت خويندكارەكان ھىچ پائەرو ويستو ھەزيان بۇ
وانەكان نىيەۋ دەلئىن خويندەن بەكەلكى چى دىت مامۇستا؟ خۇ ھەمو

گەنجەکان زانکۆشیان تەواو کردووە بەلام لەمالەووە بێکارن. واتە هیچ شتێک لایان خۆیئەند خۆشەوێست ناکات بگرە بەناچاری دەوام دەکەن).

کاتیەک سوربون و عەزمیان نامیئێت پەپوهندیان دەپچرێت بە خۆیئەندەو، زۆر باشتەر ئەگەر ئەم کێشەپە لە دەرەوێ وانە ووتنەووە خۆیئەند چارەسەر بکریئ. کاتیەک باس لە پێداویستی خۆیئەندکار دەکریئەووە لایەنە ھەلچونیەکانی لەبەرچاو بگریئ وەکو پەگەزێکی گرنکی پەپووەست بە خۆیئەندەو، لەوانەپە زۆر کاریگەری لەسەر کاراکردنی پڕۆسە خۆیئەند و فیربون بکات. سەیری ئەم جیاوازیانە بکە: ھەندیک خۆیئەندکار ھەزیان لەوێ کە لەشویئێ ئارام و ھیئندا بخۆیئەنەو. ھەندیکێ تر تا دەنگە دەنگ ھەبێت لای خۆشەو زۆر ئاسایی دەخۆیئەنەو. ھەندیکێ تر پێی خۆشە چیرۆکیەک چەند جار بخۆیئەنەو، ھەندیکێ تر لە دوبارە خۆیئەندەوێ چیرۆکیەک بێزار دەبێت. ھەندیک خۆیئەندکار لای خۆشە پەکیک پێی بلی کە کام کتیب بخۆیئەنەو. ھەندیکیش لە سەربەخۆیی بپارداندا گەشە دەکات و پێشەدەکوێت. ئەمە جگە لەوێ کە ناوەرۆکی بابەتی خۆیئەندەو دەگۆرێت لای کەسەکان.

ھەلچونە ئەرێنیەکان یارمەتی ھاندان و پالپشتکردنی خۆیئەندکار دەکات لە فیربوندا ھەروەکو چۆن ھەلچونی نەرێنی دەبێتە پێگر بۆ فیربونی. لەوانەپە بنەمای زۆریک لە کێشەو زەحمەتیەکانی فیربون بابەتی ھەلچونەکان بێت و ھەر لە پێگە ئەویشەو چارەسەر بکریئ. سەیری ئەم نمونەپە بکەن:

مامۆستاپەکی پۆلی جوارەم خۆیئەندکاریکی ھەپە کە ناوی (سیروان)ە، زۆر کێشە ھەلچونی ھەپە. سیروان لەپۆلە سەرماپەکاندا کێشە ھەبوو لە بابەتی خۆیئەندەو بیکاریدا. بە پالپشتی خیزانەکە گۆرانکاری لە

نەرکهکانی مالهوهیدا توانراوه که زۆر بپیش بکهوێت. دواى ئەوه گۆرانکاری له دۆخی خێزانهکهیدا رویداوه و دایک و باوکی لهیهکتر جیا بونهتهوه، ئەوهش وای لى کردوه که تهرکیزی بئاو بێتهوه له پۆلداو ناستی فێربونی بهرهو دواوه بپروات. مامۆستاكان درکیان بهمه کردوه ئەوهشیان گهراووتهوه بۆ کێشهکانی خێزانهکهی.

مامۆستای هونەر سهرنجی ئەوهی داوه که سیروان ههمو تهریکزی خۆی خستۆته سهر بابەتی وێنه کێشان و زۆر به وردەکاریهوه وێنهکانی دهکێشێت. ههر لهمهوه ویستیان پلانیکی بۆ دابنێن چۆن له ڕێگهی وێنه کێشانهوه چهماس و جۆشی بۆ وانهکانی تریش بگهڕێننهوه.

تویژنهوهکانی میژیک دهریانخستوه که نهو پێومهری خوێندکارانی پێ بۆلێن دهکریت بۆ (زیرهک و دواکوئوو کهمتواناو به توانا ناسایی و نانااسایی..هتد)، ئەم پۆلینانه ههموو راستیهکان نییه ئەوه ساده کردنهوهیه،

رەنگدانەۋەى راستى نىيە، كاتىك ئەم پۇلىنە دەكەن زۇرىك لە وزەو تواناو سىفاتە باشەكانى خویندكار لەدەست دەدەين، چونكە تەنھا كۆبیرمان خستۆتە سەر يەك سىفەت.

پىكخستى تۆرەكانى فىربون لە يەكەو پرۇسەى پسپۇرى زۇر ورد لە رىگەى تۆرەكانەۋە، ئامازەيە بۇ ئەۋەى كە ھەر خویندكارىك دىت بۇ ھوتابخانە خاۋەنى خالى نەرىنىو بەھىزو خالى نەرىنىو لاۋازىشە، شتى تاپبەت بە خۇى ھەيە. خالى لاۋازىو بەھىزى ھەر سى تۆرەكە كارلىك لەگەل ژىنگەى فىربونو فىركارىدا دەكات بەجۇرىك يان دەبىتە ھۇى پىشكەۋتىنى يان دەبىتە ھۇى دواكەۋتىنى. زۇر جار يەك كىشە ھەموو سەرنجەكان بۇ لاى خۇى رادەكىشتو لەسەر حسابى پشگوپخستىنى كىشەكانى تر. بۇ نمونە ئەو خویندكارانەى زەحمەتىەكانى فىربونيان ھەيە تەنھا وا دەزانرپت كە كىشەيان لە ناسىنەۋەى پىتو وشەكاندا ھەيە. لە كاتىكدا زۇربەى زەحمەتىەكانى فىربون بەندە بە ھەر سى تۆرەكەۋە.

ئەو بىرۈككە تازانەي كە پەيۋەستە بە چۆنىەتى فېربونى مېشك يارمەتى
مامۇستا دەدات بۇ تېگەشتەن لە جياۋازى نيۋان خويندكارەكان. بىرۈككەي
ئەۋەشمان لا دروست دەكات كە خويندكارەكان چۆن دەتۋانن باشتر بەرەو
پېشەۋە بېرۆن لە فېربوندا. ۋەك لەم نەمۇنەيەدا رۈنى دەكەينەۋە:

شىركۆ خويندكارى پۇلى شەشەمى سەرەتايى و كورپكى زۆر بەنەدەبە.
تۆمارى خويندنگەكەي نامازە بەۋە دەكات كە پېشوتەر دايىسليسيى (زەحمەتى
لە خويندەنەۋەدا) ھەبۋە سەربارى ئەو راھىنان و وانە زىادانەي كە پېي
دەدرېت ھېشتا ئەو كېشەيەي چارەسەر نەبۋە.

مامۇستاكەي لە ھەفتەكانى سەرەتادا ھەۋلىدا كە خالى بەھىزو لاۋازى شىركۆ
بناسىت لە رېگەي ھەر سى تۆرەكەۋە. مامۇستاكەي ھەستى بەۋە كرد كە
كېشەكانى شىركۆ زۆر لەۋە ئالۆزترە كە لە پلانى چارەسەريەكەيدا نامازەي
بۇ كراۋە. سەربارى كېشەي ناسينەۋەي پېت و وشەكان، شىركۆ كېشەي ترى
ستراتىجى ھەيە ۋەكو ئەۋەي كە زۆر زوو ئاگايى بلأۋ دەبىتەۋەو زۆر لاي
قورسە خۇي كۆنترۆل بكات. ئەمەش ۋاي لىدەكات زوو لە نامانجەكەي دور
بكەۋىتەۋە لەنيۋەي چالاكەكدا كە ئەنجامى دەدا. لەگەل ئەۋەشدا
مامۇستاكەي ھەستى بەۋە دەكرد كە شىركۆ دلخۆشە بەشپەۋەيەكى گشتى، ئەو
لەسەر دەرئەچۈۋن و شىكست راھاتۋە. كەسپتەكەي لاۋاز دەرەكەۋىت.
جارناچارپك خۇي نوكتە لەسەر نەمرە نەمەكانى دەكات ۋەكو ئەۋەي شانازى
پېۋە بكات، ۋا ديارە ئەو ناپەۋىت ھەۋلىك بۇ گۆرپنى ئەو دۇخەي خۇي
بدات. ئەم كېشانە بە رۈنى نېشانەيە بۇ كېشەي ھەلچۈنى و سۆزدارى كە
دەبىت چارەسەر بىكرىت. مامۇستا دەزانىت باشترىن رېگاي چارەسەري
تېگەشتەن لە خالى لاۋازى و بەھىزى ئەۋ. سەرەتا لە كېشە ھەلچۈنەكەيەۋە
كە دەبىت بزانىت ئەو ھىچ بەجۆش نىيە بۇ خويندەن و گرنگى بە نەمرەو

دەرچون نادات. بۇيە پېشكەوتنى لەسەر ئاستەكانى تىرى وەكو ناسىنەوۈ لايەنى ستراتىجى پېشناكەوېت. مامۇستاكەى بىرپاى دا كە خالى بەھىزى شىركۇ وەكو ئەوۈى ھەزى لە وەرزشى تۇپى ۋالىبۇلە وىستى ئەو ھەزەى بەكاربەئىنېت بۇ ھەندىك لە نەركەكانى قوتابخانە بۇ نوسىن و بىركارى واى بۇى دارپۇزىت كە لەسەر ئەو وەرزشە بنوسىت و پىرسىارەكانى بىركاپش بىسەستىتەوۈ بەو وەرزشەوۈ بەجۇرىك كە خالە لاوازەكانى نەبنەوۈ رېگر لەبەردەمىداو بتوانىت نەركەكانى بەباشى ئەنجام بدات. بۇيە پىۋىستە مامۇستاىان زانىارى ورد لەسەر خوئىندكارەكانىان بەدەست بخەن و بگەرپنەوۈ بۇ ئەو كەرەستەو ئامپازانەى ھەيانە لەناو پۇلەكاندا.

بەشى جەتەم

- لىھاتويى مامەلەکردن لەگەڵ جياوازی تاکەيەتى لەلايەن مامۇستاوه
  - رېوشويىنى مامەلەکردن لەگەڵ جۆرى كەسيتى خویندکاراندا:
هەموو پۆلىك چوار جۆر خویندكارى تىدادايە:
-

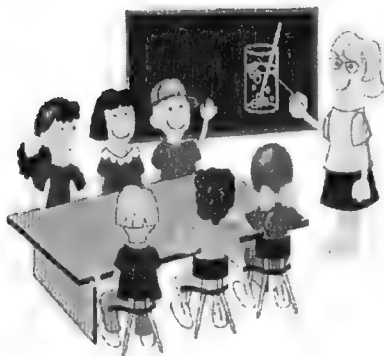

لېھاتویی مامەلەکردن لەگەل جیاوازی تاکەییەتی لەلایەن مامۆستاو

مامۆستا پەگەزێکی پێویستە بۆ جێبەجێکردنی ھەر پلانیك که پەچاوی جیاوازی تاکەییەتی نیوان خوێندکارەکان دەکات، لە پرۆسەی خوێندندا پێویستمان بەو مامۆستایانە ھەیە کە گرنگی جیاوازی تاکەییەتی ھەست پێدەکەن، دەتوانن پرۆگرامی خوێندن لەگەل ئەو جیاوازیانەدا بگونجێنن، نەمە جگە لەوێ زۆر زیاتر پێویستمان بەو مامۆستایانە ھەیە کە بونی جیاوازی تاکەییەتی نیوان خوێندکارەکان بەشتێکی سروشتی و پێویست دەزانن، چونکە نێمە نەگەر وای دابنێین کە خوێندکارەکان لە روی توانای عەقڵی و جەستەیی و ھەلچونیەو و ھکو پەك ھاوشیو و پەكسانن ئەو پەیدەکردنی پرنسیپی پەكسانی و دادەویری نییە، بگرە ئەو پێشیلکردنی پرنسیپی پەكسانیەو زولم کردنە لیان.

مامۆستا بە گشتی لەناو پۆلەکاندا رۆبەرۆی کێشە جیاوازی تاکەییەتی دەبنەو، لە زۆربەی قۆناغەکاندا. لەبەر ئەوێ خوێندکاران لە پەفتار و توانا ھەلچونی و عەقڵیاندا جیاوازیان ھەیە، کەواتە دەرکەوتنی کێشە لە قوناخەکاندا بەھۆی ئەم جیاوازیانەو شتێکی سروشتیە. دیارە دەروونناسی جیاوازی تاکەییەتی رێو شوێنی چۆنیەتی مامەلەکردنی ئەم جیاوازیانە پێشکەش دەکات نەك لابردنی و نەھێشتنی. چونکە بیرکردنەو لە لابردن و

نەھىشتىنى شىتېكى مەھالە. ھەولەكانى ئەم زانستە بۇ ئەۋەپە كە بۇشاپى
 نىۋان توپزە زۆر جىاۋازەكان كەم بىكەتەۋە، ئەۋىش بە پىنمايى و ھاۋكارى
 كىردى توپزە زۆر لاۋازەكان ئەۋىش بۇ ئەۋەپە نەگەر كەمىكىش بىت لە
 توپزەكەى تر نىزىكى بىكەتەۋە. ئەۋ پىگىرەنەى لە بەردەمى ئەم توپزە
 لاۋازەدا ھەپە كە ناھىلىت گەشە بىكەن و پىش بىكەن لەۋانەپە ھۆكارى
 ژىنگەپى بىت، كە دەكرىت كارى لەسەر بىكرىت و زال بىبىن بەسەرىدا پان
 لەكارىگەرەپەكەى كەم بىكەپنەۋە. دەرونناسان و پەرۋەردەكاران ھەندىك پىو
 شىۋازى ۋانە ۋوتنەۋەى جۇراۋ جۇريان داھىناۋە، چۈنكە بەكارھىتەنى تەنھا

پەك شىۋازى فىركارى بۇ
 خويندكاران مەھالە ئەنجامى باشى
 لىبىكەۋىتەۋە. ئەۋەپە پىۋىستە
 ھەمو مامۇستاپەك جىاۋازى
 تاكاپەتى خويندكارەكانى لە پىو
 دەرونى و ەققلى و ھەلچۈنەپە
 بناسىت و لە كاتى دانانى پلانى ۋانە
 ۋوتنەۋەدا لەبەرچاۋى بىكرىت.

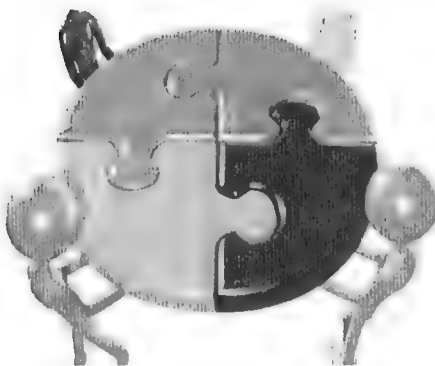
مامۇستا لەپەك ۋانەدا بەچەند ناستىكى جىاۋاز ۋانەكەى بلىتەۋە. لەۋانەپە
 ۋا پىۋىست بىكات كە پۇلەكەى دابەش بىكات بۇ گروپى ھاۋشپە و لەپەك
 نىزىك لە تۋاناۋ ئامادەباشىدا. ۋاتە بە ھەر يەككە لەۋ گروپانە بە پىى ناستى
 تۋاناۋ ئامادە باشىەكانيان ۋانە بلىتەۋە.

ئامادەكىردى مامۇستا بۇ ئەۋەپە بتۋانىت مامەلەى جىاۋازى تاكاپەتى
 خويندكارەكانى بىكات زۆر گرنگو پىۋىستە، چۈنكە لابرەدى جىاۋازپەكان
 شىتېكى مەھالە، بۇپە ئەۋەپە دەمىنپىتەۋە لەبەردەمى مامۇستادا ئەۋەپە كە

چۆن مامەلەى ھەر ئاستىك لىم ئاستانە بىكاتو بەو شىۋازە وانەى پى بىلەتەو
كە لەگەل تىواناۋ ئامادەباشىاندا گونجاۋ بىت. لە جىھانى ئىستادا يەككە
لەپرنسىپە مەۋفائەتتەكان ئەوئەيە كە خۇيىندىن مافىكى بىنەپەتى ھەموو
مەۋفائەت كە ھەمو ئاستو پەلەيەكى كۆمەلەيتىدا بىت. بۇچونە
پەروەردەيەكان بەو ئاراستەيەدا دەچن كە ئازادى بىدرىت بە فىرخواز چى
دەۋىت ئەوئە فىر بىتتو ئەو بىوارە ھەللىزىرت بۇ خۇيىندىن كە ھەزى
لىيەتى، چۈنكە لەو بىوارەدا پالئەرى زىاتەرەو زىاتىرىش فىربون بەدەست
دەخات، ئەمەش بۇتە يەككە لە پرنسىپەكانى پەروەردە تا ئامانجى فىربون
تەنھا لە لەبەركردن و بەيادەيئانەو سىنوردار نەكات، بۇ ئەمەش زۆرىك لە
خۇيىندىكارەكانمان بابەتەكانى دىواناۋەندى ھەتاكو زانكۆشيان بىر نامىنىت
دەۋى سى چىۋار سال لە دەرچونيان، چۈنكە يان مەيلىان لى نەبەو، ھىچ
كامىش لەو بابەتەنە لە ژيانى خۇياندا بەكارناھىتن. بۇيە ئىستادروشمى
پەروەردە بىو بە فىربونى بەردەۋامى تاكەكەس بەدرىزى ژيانى لەگەل
خۇفىركردن بۇ بەدەيەيئاننى زىاتىرىن داھىئان. ئىستادخۇيىندىكار ناتوانىت بەو
ھىندە زانىيارىيە كە لە قوتابخانەو زانكۆكاندا ۋەرىدەگرىت بەس بىت بۇ،
پىۋىستە ھەمىشە بەدۋادا چۈنى ھەبىت بۇ پىشكەۋتە تازەكانى زانستو
زنىارى(ئەبەدەيتى زانىيارىيەكانى بىكات). ئەم ئامانجەش بەچى بەدەست دىت؟
ئەگەر پەروەردە پىشت بە پرنسىپى خۇفىركردن و پىادەكردنى پرنسىپى
خۇيىندىكار مافى ئەوئە ھەبىت كە بەو شىۋەيە لەگەل تىواناكانىدا گونجاۋە
فىر بىرىت. ئەگەر بەو شىۋەيە نەبىت ناتوانىن ۋەبەروى ئەو تەۋمە لە
لافاۋى زانىيارىيەكانى ھەيە، بىيىنەو.

ئىستا ژمارى دانىشتوانى جيهان زور به خىرايى زياد دهبيت، بهو پييهش
ژمارى فيرخوازان هەر له زيادبوندايه، ژمارى زورى خويندكاران هوكارى
زياتر دهر كهوتن و فراوان بونى جياوازي تاكايه تيه له ناراسته و توانا
عه قليه كان و له شيوازي بير كرده وه و فيربون و هەر خويندكارىك پائنهرو
تواناي تايهت به خوى ههيه، به شيوازي تايهت به خوى فيردهبيت، كه
پيويسته لهكاتى فيركردنيدا له بهرچاو بگيريت.

له قوتابخانه كاندا ماموستا بهو شيوازه كلاسيكيه وانه و تنه وه نه پيتوانيوه
مامه لهى جياوازي تاكايه تى بكات نه و مش ماوهى نيوان توپىزى خويندكارانى
زياتر كردوه جياوازيه كانى فراوانتر و جوراوجورتتر كردوه. نه مهش
ليهاتوويى فيركارى نزم كردوته وه، له كونگره پهر و مرده يى له قاهره
له سالى (۲۰۰۰) دا نامازه بهو كراوه كه ناستى فيركارى له زوربهى ولاته
عه ربهيه كاندا هاتوته خواره وه، كواليتى خويندن زور دابه زيوه، نه مهش

دهگه رپته وه بو نه وهى
ناوه روكى خويندن زور دوره
له ژيانى فعلى خويندكارانه وه،
وانه ووتنه وهش هەر رپگا
كلاسيكيه كهيه و پشت به
ووتنه وه له بهر كردن
دهبه ستيت و دوره له داهيان و

مه عريفه وه. نه مه جگه له وهى له دواى هاتنى فايرۆسى كوڤيد نۆزده وه و
داخراوى دهرگاي قوتابخانه كان نه و كيشانهى زور زياتر كردوه و ناستى
خويندكارانى هيندهى تر هيناوته خواره وه.

لېرەوۋە گۆرپىنى شىۋازى وانه ووتنەوۋە پىۋىستىيەكى ھەنوكەيپە بۇ نامانجى گەشەى ھەمەلايەنەى خويندكار. پىشتەستىن بە ستراتىجى تازە وەكو شىۋازەكانى خۇڧىرگىردن و جۇراو جۇرى شىۋازى وانه ووتنەوۋە زۇر گىرنگە. كەواتە دروشمى پەرومەردە پىۋىستە لە ئىستادا ئەمە بىت "فىرخواز بىيىتە سەنتەرى پىرۇسەى فىرگارى و بەكارھىنانى جۇراو جۇرى لە وانه ووتنەوۋەدا لەگەل ھاندان و پالېشتىردىنى خۇڧىرگىردن و فىربونى بەردەوام".

بەلام كېشەكە لەوۋەدايە كە ئىمە لە قوتابخانەكانماندا وا نامادە نەكراوين، كە مامەلە لەگەل جىاوازى تاكايەتى بىكەين. مىندالانى پۇلى يەكەمى بىنەپەتى ھەمويان لە ھەمان تەمەندان و يەك پەراۋى پىرۇگراميان بۇ دانراوۋە بە ھەمان پلان و بەھەمان شىۋاز وانهيان پىدەلئىينەوۋە. زۇر پىۋىستە لە رېگەى شىۋازە جىاوازەكانى وانه ووتنەوۋە مامۇستا بتوانىت رەمچاۋى جىاوازى تاكەيەتى بىكات. ئەگەر ھەر رېگايەك بەكار دەھىنرېت گىرنگ ئەوۋەيە كەھەمو خويندكارەكان بەشدارى وانهكەيان پى بىكرېت نەك تەركىز مامۇستا بىچىتە سەر چەند خويندكارىكى زىرەك و ئەوانى تىرىش پىشت گوى بخرىن. پىرسىارى تاقىكىردنەوۋەكانىش پىۋىستە لە ئاسانەوۋە تا مام ناوەندى و تا قورسىشى تىا بىت. ھەرۋەھا زىياتر پاداشتى ئەو خويندكارانە بىكرېت كە نىرەكانيان كەمەو ھەولئىكى ئەگەر كەمىش بىدەن ئەگەر يەك نىرەش بەرز بىكەنەوۋە ئەوا زۇر دەستخۇشيان لىبىكرېت. جىي دانىشتىنيان بەھىنرېنە پىشەوۋە نىزىك مامۇستا. مامۇستا بە دەنگىكى پوون و ئاشكرا و بەرز وانه رونىكاتەوۋە لە پۇلدا. كاتىك لەسەر وايت بۇرد دەنوسىت با دەستوخەتى رون و ئاشكرا بىت بۇ خويندكارەكان. مامۇستا بەردەوام تىانوسى بۇ بەدواداچونى چالاكى و بەشدارى خويندكارەكان ھەبىت. ھەمىشە چالاكيان بۇ نامادە بىكات كە جۇرېك لە رۋبەرۋوبونوۋەى تىا بىت(واتە گىران و قورس بىت) بۇ ھاندان و

خۇبەرۇپېشەۋە بىردىن بەتاپبەت بۇ زىرمەكەكان. لە ھەمان كاتدا ئاگای لەو خۇپىندىكارانە بىت كە فېربونىيان ھېۋاشە دەبىت بەسۆزۈ بەسەبىر بىت لەگەلىئاندا ئەۋانە درەنگ تىدەگەن، بەلام ھېۋاش فېربوون نىشانە نىيە بۇئەۋەى كە تىنەگەن پان ئاستى زىرمەكىيان نزمە.

جۇرىك لە شىۋازانەى وانە ووتنەۋە بەكاربەئىت كە بگۇنجىت لەگەل جىۋازى تواناى خۇپىندىكارەكان. ئەمە جگە لە گۇنجاندنى ژېنگەى قوتابخانە لەگەل ئەو شىۋازى وانە ووتنەۋانەى كە گرنگى بە جىۋازى تاكاپەتى دەدات. ھەندىك لەو شىۋازى وانە ووتنەۋانەى كە تا ئىستا بەكار ھىئراون ئەمانەى لای خوارمۇن:

۱. شىۋازى ئەو گروپانەى كە خاۋمنى تواناى ۋەك يەك ھاۋشىۋمۇن: لە ئەمىرىكاۋ لە ھەندىك ۋلاتانى ئەۋروپا بەمەبەستەۋە خۇپىندىكاران لەسەر بنەماى ھاۋشىۋمى تواناى عەقلىيان دابەشكردۈە. لەم شىۋازەدا خۇپىندىكارە ھاۋشىۋەكان لە تواناى زەنىۋ عەقلىدا لەپەك گروپىدا پىكخستۋە. ئەم شىۋازە پوبەروى زۇر پەخنە بۇتەۋە لەو پوانگەيەۋە، كە ئەم شىۋازە دەبىتە ھۇكار بۇ ئەۋەى خۇپىندىكارەكانى تر ھەست بە كەموكورتى خۇيان بكنە كاتىك ئەم خۇپىندىكارە زىرەكانە جىادەكەنەۋە لىيان. بەمەش كارىگەرى لەسەر وىنايان بۇ خودى خۇيان بەنەرىنى دروست دەبىت، ھەروەھا ئەم پىگاپە خۇپىندىكارە ئاساپيەكان لە تواناۋ ئەزمۇنى خۇپىندىكارە زىرەكەكان بىبەش دەكات.

۲. شىۋازى ھەرمەكى: لەم شىۋازەدا گروپەكان بە شىۋەيەك پىكدەخەن كە خاۋمنى توانا عەقلىيە جىۋازەكان بەيەكەۋە لە گروپىكدا بن بەمەبەستى پوبەروبوئەۋەى جىۋازى تاكاپەتى، ئەۋىش بە ھەلبۇاردنى ئەو شىۋازانەى وانە ووتنەۋە، كە تىايدا پەچاۋى تواناۋ نامادەكارىيە جىۋازەكان بكات، ئەم

شیوازەش زۆر ڕەخنە کراوە، چونکە زۆرجار لەم شیوازەدا منداڵە بەتواناکان زەرەر دەکەن و ئەوان لەوانەیە توشی بیزاری ببن و نەتوانن تەواوی هەوڵی خۆیان بۆ ھێربون بدەن.

۲. شیوازی ھێرکردنی بە کۆمەڵ: لەم شیوازەدا پشت بە دو مامۆستا یان زیاتر دەبەستێت بۆ وێنەوی وانەکە، کە پلان و شیوازی وانەووتنەوێ لەلایەن ھەردوکیانەوێ ھەڵدەبژێرێت، ئەم شیوازە دەکێت لە قوئاغی بنەرەتی و دواناوەندیشدا بەکار ھێنرێت. ھەر مامۆستایەک بەرپرس دەبێت لە وێنەوی بەشیکی لە بەشەکانی بابەتی وانەکەو باشتێشە ئەگەر پێنمایکاریکی پەرورمەدیشیان لەگەڵدا بێت. ئەم شیوازە لەزۆر ولاتان پەڕپەرە کراوە، بەلام پێویستی بە مامۆستای نامادەکراو ھەیە لەگەڵ پرۆگرامی گونجاو بەو شیوازە وانە ووتنەوێ.

ئەو شیوازی وانە ووتنەوانەی کە لایەن زانایانی پەرورمەدەوێ پێشنیار کراوە تا بەھۆیەوێ بتوانن حیاوازی تاکایەتی خوێندکاران لەبەر چاو بگرن ئەمانەی لای خوارەوێ

پەکەم: نمونەی کلاسیکی کە دوو نمونە دەگرتەوێ:

ا. ھێرکردنی تاکەکەسی بۆ زیاتر قوڵبۆنەوێ دەوڵەمەند کردن.

ب. ھێرکردنی تاکەکەسی بۆ خێراکردن.

دوو: ھێرکردنی (بەوردەکاری و سەنجەوێ کار نەنجام بدات^{۱۳}) کە بەگشتی پشت بە تیۆری ڕەفتاریەکان دەبەستێت، بەتایبەتیش تیۆری بلوم.

سیھەم: نمونەی وانە وێنەوی بە پرۆگرام. ئەمەش پشت بە جێبەجێکردنی پرنسپی ھێربونی کرداری (سکەنەر) دەبەستێت لە وانە ووتنەوێدا. لەگەڵ سیستمی وانە وێنەوی تاکەکەسی (کیلەر Keeler). وەکو

۱۳ اتفاق

خویندکاره‌کان با نمونه له سەر ژیاڤی خوڤان بهێننه‌وه تا باشت
تیبگهن.

۳. زۆر شیواز به‌کاربهێنه که خزمه‌تی ناوازه‌یی و بیۆنه‌یی شیوازی
فیربوونی خویندکاره‌کان بکات وه‌کو (دروستکردنی رۆژنامه‌ی گاره‌کان،
به‌کارهێنانی کارتێ فیرکاری وه‌کو کارتێ دهربرپن و ناماژه‌کان، کارتێ
بیرکردنه‌وه، کارتێ رپنمایه‌یه‌کان، کارتێ راهێنان، کارتێ راستکردنه‌وه).

۴. جوڵه‌ی مامۆستا له پۆلدا به‌شیوه‌یه‌کی گونجاو بێت، ته‌نها له شوێنکدا
نه‌وه‌ستێت که نه‌وه‌ ده‌بێته هۆی بیزاری خویندکاران.

۵. مامۆستای لی‌هاتوو ههر سێ جوۆری کارلیک به‌کاده‌هێنیت له‌ناو پۆلدا
ئه‌ویش کارلیکی مامۆستاو خویندکارو کارلیکی خویندکارو مامۆستا،
کارلیکی خویندکارو خویندکاره.

۶. بێده‌نگی؛ له‌ کۆندا چه‌ند ساتیک بێده‌نگی له‌لایه‌ن وتارخویننه‌کانه‌وه
به‌کارده‌هات بۆ زیاتر سه‌رنجراکێشی نه‌و بابته‌وه، راکێشانی به‌ناگایی
بیسته‌رانی، به‌لام هێشتا له‌ وانه‌ ووتنه‌وه‌دا زۆر ته‌رکیزی نه‌خراوته
سه‌رو توێژینه‌وه‌ی له‌سه‌ر نه‌کراوه، زۆربه‌ی مامۆستاکانی‌ش به‌هیچ
شیوه‌یه‌ک له‌ هسه‌کردن ناوه‌ستن وا ده‌زانن به‌وه‌ ده‌توانن به‌رده‌وام
کۆنترۆڵی پۆلیان له‌ده‌ستدا بێت، به‌لام بۆ زیاتر به‌ده‌یهێنانی فیربوونی
کارا به‌کارهێنانی چه‌ند ساتیکی بێده‌نگی له‌ناو پۆلدا شتیکی باشه.

۷. هاندانی خویندکاران و به‌رزکردنه‌وه‌ی پالنه‌ری ناوه‌کیان بۆ خویندن و
خویندنه‌وه.

۸. یارمه‌تیان بدات بۆ داڕشتنی نامانجی گونجاو به‌ خوڤان و چۆنیه‌تی
به‌ده‌یهێنانی.

۱۰. لەكاتى وانه ووتنەویدا شیوازی سەرنجراگیش و وروژنەریان بۆ بەکاربەینیت ئەویش بەبەکارهینانی کەرەستەى وانه ووتنەوێ جۆراو جۆرى گە ھەمو ھەستەکان بوروژنیت وەگو ھەستى (بنینی و بیستنى و دەستلێدان...ھتد). توێژنەوێکان ئەوێیان دەرخستوو و کە (۷۰٪) کاتى وانهکان مامۆستا ھەر قسە دەکات. واته تەنیا ھەستى بیستن بەکار دیت لەلایەن خوێندکارانەو، بۆیە بەکارهینانى ھەستەکانى تر لە کاتى وانهکاندا سەرنجراگیش و بەناگای خوێندکاران باشتەر دەکات.

۱۱. مامۆستا رۆلى سەرەکی ھەيە لە دروست کردنى کەشیکى شیواى فێربون لە وانهکاندا، رەفتارى مامۆستا وا دەکات کە ببیتە راپەر بۆ خوێندکارەکانى، دەتوانیت بەشیوەیەك وەھا پاداشت و سزا بەکاربەینیت، کە بکەوێتە خزمەتى ئامانجى پرۆسەى فێربون و پەرورەدەو. بەکارهینانى پاداشتى جۆراو جۆر. یەكسەر دواى ئەنجامدانى کارەكە بیت. چونکە ئەو کەریگەرى تەنیا بۆ ئەو خوێندکارە نییە کە پاداشت کراو بەگەرە کەریگەرى لەسەر جەم خوێندکارەکانى تر دەکات.

۱۲. خۆى دور بخاتەو لە بەکارهینانى ناو ناتۆرەى نەشیوا ناشرین بۆ ئەوێ خۆشەوێستى فێربون و خوێندن لای خوێندکارەکان سارد نەکاتەو و لاوازی نەکات.

۱۳. رۆحى کێرکى شیوا لە نێوانیاندا دروست بکات و لەگەڵ ئەو خوێندکارانەى کە توانایان لاوازە زیاتر ھانیا ببات و بیخاتە ناو رۆبەر و بونەوێ گونجاو لەگەڵ توانا ئامادەیان. با وایان لێبکات کە خوێندکارى کەم توانا کێرکى لەگەڵ خوێندکارى بەتوانا بکات و پێ

بلى تۆ دەتوانىت ئەوۈ بىكەيت و سەرگەوتوبىت، بە خویندكار بهتواناكانيش بليت تۆ دەتوانىت لەوۈ باشر بىت كە ئىستا ھەيت با بىكەويتە كىركىتۈە لەگەل بەتواناترىن خویندكاردا. ئەمەش بە جورىك ئەنجام بدات كە گەشەى لاپەنى كەسىتيان باشر بىكات. نەك توشى خۇبەرستى ئەنانىتيان بىكات. پىويستە لەم كىركىكارىانەدا خویندكار چىزى لىۋەر بىگرىت نەك بىيتە مايەى غەم و خەفەت و دلەراوكى بۇى.

۱۴. چاودىرى ناستى دەستكەوتى خویندكارەكان بىكات (نمرەكانيان) لەكاتى تافىكىردنەوۈكاندا پرسىيارەكان گونجاو بىت بۆ خویندكارە بەتواناكان و پرسىيارىشى تىادا بىت بۆ خویندكارانى كەم توانا.

۱۵. چالاكى و ووزى خویندكارەكان بەكاربەيتىت بۆ پەرەپىدانى ناستى تىگەيشتن و فىربونيان لە رىگەى بە كىردارى كىردنى ئەو زانىيارىانەى كە فىرى بوون. جىبەجىكىردنى لە ھەلۋىستى جىياواز جىياوازدا.

۱۶. دابىن كىردنى كەشىكى سۆزدارى و كۆمەلەپەتى گونجاو لە نىۋان مامۇستا و خویندكارەكاندا، ھەروەھا لە نىۋان خویندكارەكان خۇشياندا، چونكە بەتۈيژىنەوۈ دەرگەوتۈە كە باشى ئەو پەيوەندىانە كارىگەرى دەكاتە سەر ناستى فىربون و دەستكەوتى خویندنى خویندكاركانىش.

۱۷. دەبىت پىرگىرامىكى وەھا بونىيات بىرىت تا پەچاۋى جىياۋى نىۋان خویندكارەكان بىكات. ئەوكاتە زىادە پەۋى ناكەين، ئەگەر لە ھەمو لاپەنىكەوۈ سەپرى خویندكارەكان بىكەين: چۆن بىردەكاتەوۈ، چۆن پەفتار دەنۋىنىت؟ چۆن فىردەبىت؟ ئەو بەھاۋا ناكارانەى پەپىروۋى دەكات چىيە؟ ئەو لىھاتۈپىيانە چىيە كە دەبىت وەرىبىگرىت؟ ھەمو

ئەم لايەنە دەبىت لە ناوەرۆكى پىرۇگراممەكەدا بونى ھەبىت، نابىت
 ناوەرۆكى بابەتەكان تەنبا ھەندىك راستى زانستى بىت و بەس، بەلكو
 كۆكراوئەك بىت لە ھەمو لايەنەكانى خويندكار؛ تواناكانى
 پائەنرەكانى وىست و خولياكانى.

۱۸. ھاندانى كاركردى بە گروپ بەتايبەت لەكاتى پشوى ھاويندا، ئەمەش
 ھاوكارە بۇ باشتىكردى پەيوەندى كۆمەلەيتى نيوانيان. يان بۇ ناو
 پۇل گروپى رونكردنەوئە وانە بۇ يەكتر دروست بكات، چونكە
 ھەندىكجار رونكردنەوئە خويندكارىك بۇ خويندكارەكانى تر
 لەوانەيە باشتى بىت لە رونكردنەوئەكانى مامۇستاكەي.

پىوشوئىنى مامەلەكردىن لەگەل جۇرى كەسىتى خويندكاراندا؛ ھەموو پۇلىك چوار
 جۇر خويندكارى تىيادايە؛

- ئەوانەى بۇ ھىربوون ھاتوون: ئەو خويندكارەيە كە ئامانج لە ھاتنى
 بۇ قوتابخانە بۇ ھىربوونە.
- ئەوانەى كە ھاتوون بۇ بەسەربردنى كاتى خۆش و پىكەنن: ئەو
 خويندكارانەن كە ھاتون تەنھا كات بەرنە سەر بەپىكەنن و يارىكردىن
 لەگەل ھاوپىكانياندا.
- ئەوانەى كە بە زۆر ناچارى دىن بۇ قوتابخانە. ئەو خويندكارانەن كە
 بە زۆر دەنيرىن بۇ قوتابخانە لە لايەن باوانەو ئەو خۆى ھىچ ھەزى
 لە قوتابخانە نىيە، زۆرجار ئەم جۆرە خويندكارانەن كە كىشە دروست
 دەكەن.
- ئەوانەى ھاتوون تەنھا دەرېچن و قوتابخانە تەواو بكەن و ئامانجيان
 ھىربوون نىيە تەنھا بىراوانامەكەيان دەوئەت: ئەم جۆرە لەم دوايىانەدا

زۆر زىيادى كىردۈە كە خويىندىن و ھىربوون بە نامانچ نابىنىتەوہو تەنھا
 وەكو پىويستىيەكى بۇ پلەو پاىيەى كۆمەلەيتى و بەردەوامى ژيان
 سەپىرى دەكاتو ناىەوېت خۆى ماندىو بكات و ھىربىيىت وەكو دەلئىن
 تەنھا بىروانامەكەى دەوېت. ئەمانە زياتر لە قۇئاغى زانكۇدا
 دەردەكەون كە نىيەتى ھىربونىيان تيا نابىنىرئەتەوہ.

مامەلەكەردن ئەگەل خويىندىكارى بەھرمەندە: مىندالانى بەھرمەند
 سەرمايەى نىشتەمانىن، ئەوان ھۆكارى پەرەسەندىن و بەرەوپىشەوچونى
 كۆمەلگاكەن، بۇيە دۆزىنەوہو چاودىرىكىردىيان ئەركى ھەموو مامۇستايەكە،
 رېنىمايى ناسىنى تۈانەو بەھرمەندىيەكانىيان وچۇنىيەتى مامەلەكەردىيان:

- پىويستە گىرنگى بە خويىندىكارە بەھرمەندەكان بىرئىت و دايك و باوكى
 بىبىرئىت و بۇيان رۈنىبەكەرەو كە مىندالەكەيان بەھرمەندەو چۇن
 مامەلەى بىكەن لە ماللەوہو چى بۇدابين بىكەن.
- ژىنگەيەكى بۇدابين بىرئىت تا بىتوانىت ئەو بەھرمەندىيەى
 پەرەپىبدات وەكو دابىنكىردى ئەو يارىانەى كە پەرە بە گەشەى
 عەقلى دەدات و ئەو يارىانەى وەكو مەتەل وايە.كە دەبىت مىندالەكە
 بەدواى چارەسەرىدا بىگەرئىت.
- رېنىمايى كىردى خويىندىكارەكە بۇ ھىربونى خويىندىنەوہى كاراوا
 ھەلئازدى ئەو كىتئىبانە كە ناوەرۇكى زانستى و بىرمەندى وەھا بىت
 تا ھاوكارى بكات بۇ زياتر پەرەسەندىنى بەھرمەندىيەكەى.
- راھىتان پىكىردى بۇ ئەوہى پىشېينى رۈداوہكان بكات لە رېنگەى
 شىكىردنەوہى مەنئقى و پىئىراوہكانى بەردەستىيەوہ.

- كارلىكى زانستى لەگەل خويندكارەكەدا، لە رېگەى ووتوويزكردن لەگەلدا لەو بوارە زانستيانەووە لەسەر بابەتى پرۆگرامى وانهكانى يان كاروبارى زانستى ژيانى پۆژانەى.
- يارمەتى خويندكارەكە بديت كە بۆچون و ھەستەكانى دەبېرېت، بە گرنگيان بزانييت، واتە تواناكانى خۆى بناسييت و رېزى بۆيان ھەبييت.
- مامۇستاكە ھەمو پرسيارەكانى ئەم خويندكارە وەلامبەداتەووە جا ئەگەر پرسيارەكەى لە ناو بابەتى وانهكەدا بييت يان لە دەرەووە.
- بەدواداچونى ھەبييت بۆ پيشكەوتنەكانى ئەم خويندكارە ھەتا ئەگەر پيويست بوو پرۆگرامى تايبەتى بۆ دابريژرييت.

مامەلەكردن لەگەل خويندكارە نەريئيەكان: ئەو خويندكارانەى كە ھەستىكى نەريئى و خراپيان ھەيەو ھەست بە جۆريك لە نشوستى دەكەن كاتيك دىن بۆ قوتابخانە، مامەلە كردن لەگەل ئەم خويندكارانە وەكو ئەمەى لای خوارەووە ئەنجام بديت باش دەبييت.

۱. ھۆكارى ھەستكردن بە نشوستى خويندكارەكە دياريبكرېت.
۲. تافيكردنەووەى خويندكارەكان پيش دەستپيكردن بە وانهكەو زانيئى ئەوەى كە ئەو خويندكارە ئارمىزوى چيە كەبەدەستى بھيئييت لەو وانهيەدا.
۳. خويندكارەكە بخەيتە ناو كارى بە كۆمەلەووە لەگەل خويندكارەكانى ترى پۆلەكەيدا تا وردە وردە ئەو ھەلويستە نەريئيانەى كەم بكاتەووە.

مامە ئەكردنى خويندكارى گىرەشىۋىن: ئەو خويندكارى ھەمىشە پىشۋى دەنپتەۋە، دەپىت لەگەلىدا زۆر بە ئارامى بچولتتەۋە غەقلى مەنتىق بەكاربەينىت، كۆنرۆلى ھەلچونەكانى خۆت بىكەيت لەبەرەمبەر كىشەكانى ئەۋە بىخەيتەۋە يادى خۆت كە كىشەكەى مەبەستى كەسى مامۇستاكە نىيە. راستەۋخۇ روبروى ھەلمەچۇ و تورە مەبە و پىگەى پى بدە تا بۇچونەكانى دەربرپىت بەرەمبەر بە قوتابخانە و مامۇستا و انەكان. نابىت خۆتى لى دور

بىخەيتەۋە، مامە ئەى بىكە و ھەول بدە كە ھەندىك رپوشوۋىنى نىشان بدەيت كەچۇن لە كاتى فشاروبارە قورسەكاندا مامە ئە بىكات و چارەسەرى كىشەكانى بىكات. خۆت لە بىنەۋ بەردە

دوربىخەرەۋە لەگەلىدا تا دەگاتە ئەۋەى ھەندىكجار رەفتارەكانى پىشتگوۋى بىخەيت(ھەمو كاتىك نا).با رەخنەكانىش بۇى لە رپگەى ھاورپىكانىيەۋە لىنى بىكرىت. واتە مامۇستا راستەۋخۇ خۆى رەخنەى نەكات با ھاورپىكانى رەخنەكانى پى بلىن. مامۇستاي زىرەك ئەۋ مامۇستايەيە كە پالئەر و ھۆكارى ئازەۋە نانەۋەى خويندكارەكە ھەست پىبىكات و بزانىت بۇچى وا دەكات. لەۋانەيە ئامانجى ئازەۋە نانەۋەى بۇ ئەۋە بىت، كە سەرنجى مامۇستا بۇ لاي خۆى رابىكىشىت. لەم كاتەدا مامۇستا با ئەۋ ئەرەك و كارانەى پى بسپىرپىت تا ئەۋ پىۋىستى خۆدەر خستى بۇ پىر بىكاتەۋە. پان لەۋانەيە ھۆكارەكەى پەيامىك بىت بۇ مامۇستا تا لە رونكردنەۋەى وانەكە بوەستىت، چونكە ئەۋ لىنى تىنەگەيشتوۋە توشى نارەحەتى بوۋە. ئەگەر مامۇستا لەۋ

پەيامەنەن شارۋانە تېبگات زۆر بە زوۋىي كېشەكەي چارمىسەر دەكات پېش
ئەۋەي بېيت بە ئازاۋە لە پۇلدا. بەلام خۇ گېلكردن لەۋ پەيامانە ۋەكو
ئەۋەيە كە سەرت لە زېر لدا بشارىتەۋە.

مامەنە كەلەگەل خويندكارى باش ۋەرنى؛ ئەۋ خويندكارانەي كە زۆر
ھاۋكارن بۇ مامۇستاۋ خۇي دەستېشخەرى دەكات بى ئەۋەي ھىچ كارىكى
لېداۋا بىكرىت. دەتوانىت پىشتى پى بېسېرىت. ۋەكو ئەۋەي دۋاي
رۈنكردنەۋەي خۇت لە كۇتايى ۋانەكەدا داۋاي لى بىكەيت كە ۋانەكە كورت
بىكاتەۋە بۇ ھاۋپۇلەكانى رۈنېكاتەۋە. يان پۇلى سەرەكى لەناۋ وتۈزكاندا
بىدەيتى. ئەم جۆرە خويندكارانە دەبنە ھاۋكارى مامۇستا لە پۇلدا.

مامەنەي ئەۋ خويندكارانەي كە دەيانەۋىت خۇيان دىرېخەن؛ ئەم جۆرانە
ۋاي دىرەدەخەن كە ھەمو شىك دىزانن. ئەم جۆرە خويندكارە ھەز دەكات
زۆر دىرەكەۋتوۋ بېت. ئەگەر رەخنەت ھەبۋو با ھاۋپۇلەكانى ئەۋ رەخنەيەي
لېكەن. تۇ دەتوانىت ئەركى ئەۋەي پى بېسېرىت كە راپۇرتىك نامادە بىكاتو
رۈنى بىكاتەۋە بۇ ھاۋپۇلەكانى. ۋ پاشان تۇ زۆر دەستخۇشى لى بىكە لەبەردەم
ھاۋپۇلەكانى تا ئەۋ پېۋىستىيەي بۇ پېر بىكرىتەۋە ۋاتە تۇ بوۋارى ئەۋ
خۇدەرخستەي بۇ دروست بىكە.

مامەنە كەلەگەل خويندكارى زۆر پلى؛ ئەۋەي كە بە بى ھۇ زۆر زۆر قسە
دەكات لە پۇلدا. دەبىت مامۇستا قسەكانى پى بېرىت بەشىۋەيەك كە سنورىك
بۇ ۋەلامدانەۋە ۋەقەكانى دابىيىت. دەتوانىت ۋوزەي ئەۋ خويندكارە بۇ
خويندەۋەي ۋانەكە بە دەنگى بەرز پى بېسېرىت. يان خويندەۋەي ئەۋ
شەنەي لەسەر ۋايت بۆرەكە نوسراۋە. يان داۋاي لى بىكەيت كە بابەتىك باس
بىكات بۇيان، يان ۋەلامى پرسىيارىك دۋبارە بىكاتەۋە. ئەمەش ۋاتاي ئەۋمىيە تۇ

رېنى لىدەگىرىت كە لە خۇيەوۋە قىسە بىكات واى لىدەكەيت كە رابىت بۇ مەبەستىك قىسە بىكات و قىسەكانى سودبەخش بىت.

مامەلە لەگەن خويندكارى شەرمەن: ھەندىك خويندكار ھەستى شەرمەنيان تىياداپە. ئەو خويندكارانە لەوانەيە ئاستى باۋەرپەخۇبونيان لاواز بىت، لە شكست بىرسن و لەوۋە بىرسن كە ھاۋپۇلەكانى گالتەي پى بىكەن.

• مامۇستا ھەلەكانى ئەم خويندكارانە زۇر زەق نەكاتەۋە لە پۇلدا. زۇرىش تەركىز نەكاتە سەرى ۋەكو ئەۋەى زۇر سەپرى بىكات. دەنگى ئەم خويندكارانە زۇرجار نزمە، بۇيە با مامۇستا نىزىكى خويندكارەكە بىت تا بتوانىت گويى لى بىت ۋەلامەكەى چىيە.

• مامۇستا پىرسىياري ئاسانى لى بىكات تا باۋەرپى بە خۇى بە ھىز بىبىت. پاشان ۋەسقى ۋەلامدانەۋەكەى بىكات ۋەھانى بدات بەم شىۋەيەى لاي خوارەۋە.

• سەرەتا پىرسىياريك ئاراستەى خويندكارىكى نىزىكى ئەۋ بەكە تا پىرسىيارەكە بۇى رۋون بىت. پاشان لىي داۋا بەكە كە ۋەلامى خويندكارەكەى تەنىشتى دوبارە بىكاتەۋە. يەكسەر دەستخۇشى لى بەكە ۋەنافەرىنى بەكە. پاشان داۋا لە خويندكارەكانىش بەكە كە ئەۋانىش دەستخۇشى لى بىكەن نىتر يان بە جەپلەيەك يان بە وتنى ئافەرىن و زۇرباشە بىت.

• پاش ئەمە پىرسىيارەكە ئاراستەى خۇى بەكەۋ با پىرسىياريك بىت كە ۋەلامەكەى بە راست يان ھەلە بىت. ئىنجا پاداشتىكى گونجاۋى بەكە.

• پاشان پىرسىياريكى لى بەكە كە ۋەلامى كورتى ھەبىت ۋەھەر بە ھەمان شىۋە پاداشتى گونجاۋى بەكە.

• دواى ئەۋەى ۋەلامى پىرسىيارەكەى داپەۋە داۋاى لى بىكە بىتە پىشەۋەى
پۆلەكەۋ ۋەلامەكەى بۇ خويندكارەكان بىتەۋەۋ ئەۋانىش پاداشتى
بىكەنەۋە تا باۋەر بەخۇبۇنى زىاتىر بىت.

• پاشان داۋاى لى بىكە كە پەرەگرافىك بخوينتەۋە لە پىشى
خويندكارەكان با زۇر درىژ نەبىت و بە ھەمان شىۋە خۇت
دەستخۇشى لى بىكەۋ دواتىر خويندكارەكان.

• دواى ئەمانە داۋاى لى بىكە كە وتووژ لەسەر بابەتىك بىكات لەبەردەم
خويندكارەكاندا.

• پاشان لە چالاكىەكى ناۋ ھوتابخانەكە بەشدارى پى بىكە بابەتىك يان
شتىك بخوينتەۋە لەبەر دەمى مامۇستاۋ بەرپوبەرۋ ژمارەيەك
خويندكارى زۇرتىدا.

مامەلەكردنى ئەۋ خويندكارانەى كە دژايەتى ھەمو شتىك دەكەن: نابىت
مامەلەى مامۇستا لەگەل ئەم جۇرە خويندكارەدا شكانەۋەۋ لىدانى كەرامەتى
بىت، بەلكو دەبىت وزەى ئەۋ خويندكارە لە پىناۋ سودى گشت خويندكارەكان
بەكاربەيتىت. ۋەكو رابەرەپەتەيكردى خويندكارەكانى تر، يان بىكرىت
بەنوپنەرى خويندكارەكان لە كۇنگرەۋ يان ھەندىك بۇنەى پەرۋەردەپىدا.

مامەلەكردن لەگەل ئەۋ خويندكارانەى كە بىشەرمەن ۋە ھىچ كارىگەريان لى
ناكات: لە لاپەنى كەسىتى ۋ لىھاتوپەكانى ۋ ئەۋ شتانەى دەپزانىت پىرسىارى
لىبىكەۋ ھەندىك نەركى بدە بەسەردا. كە خۇى ھەزى لىى بىت ۋ بىەۋىت
نەنجامى بدات.

مامەلەكردن لەگەل جۇرى خۇبەگەۋرە زان: ھىچ رەخنەى مەكە ھەۋل بدە
كە سەرنجى بۇ لای خۇت رابىكىشىت بە شىۋازى ۋەسفىكردن بەتاپبەت لەۋ
ھەنۇستانەى كە تىادا سەركەۋتوو بوۋە.

مامەلە كىردن لەگەڭ جۇرى خويندكارى داخرا؛ ئەم جۆرە خويندكارانە كەم دوون زۆر بىردەكەنەو لەناو خۇياندا، زۇرچار بۇ ۋەلامدانەو ۋە پىرسىيىرى مامۇستا پىۋىستىيان بە كاتى زياتر ھەيە، چۈنكە يەكسەر ناپانەو ۋەلام بەدەنەو ۋە زياتر بىرى لىدەكەنەو ۋە يۈيە مامۇستا دەبىت كاتيان بداتى ۋە بەرامبەريان بەسەبر بىت. واتە ناچارى زو ۋەلامدانەو ۋەيان نەكات. يان كاتىك پىرسىيىرى لىدەكەپىت بىرۈكەي گىشتى بۇ رۈن بىكەرەو ۋە نىنجا پىرسىيەرگەي لى بىكە. ھەولنى نەو ۋەش بدە كە بەشدارى پى بىكەپىت لەكارى گروپىندا لەناو پۇلدا.

مامەلە كىردن لەگەڭ جۇرى لىكۈلەر: ئەو خويندكارانەن كە لە كەمىندا بن بۇ ھەلەكانى مامۇستا ھەمىشە ھەول دەدەن كە ھەلە لە مامۇستا بىگىت. تۈش يەكسەر ۋەلامى پىرسىيەرگەي مەدەرەو، كاتىك بدە بەخۈت ۋە پىرسىيەرگەي ناراستەي ھەموو خويندكارەكان بىكە. نەگەر زانىت لەبابەتەكەدا ھەلەت كىردە نەوا دان بنى بە ھەلەكەتدا. دەبىت بواری ھەلۈپستىكى ۋە بۇ دروست بىكەي كە رەفتارى خۈي پاست بىكاتەو.

مامەلە كىردن لەگەڭ جۇرى سىست ۋە خەوالو: ئەو جۆرە خويندكارانەيە كە ھىچ توانايەك نىشان نادات ۋە زۆر سىست ۋە بى جولەيە كارىگەرى دەكاتە سەر نەرەو دەستەگەوتى خويندىنى دەبىت ھانى بدەپىت ۋە پالەنەرى بۇ زىاد بىكەپىت بەو ۋە لە كاتىكەو بۇ كاتىكى تر بەراوردى پىشكەوتنەكانى بىكەپىت بۇ نمونە؛ پى بىلنى تۈ لە كۆرسى يەكەمدا نەرەكەت كەم بوە، بەلام ئەم كۆرسە باشە دو نەرەت زىاد كىردە پاستە دەرەچۈپىت، بەلام ئەمە نىشانەيە بۇ نەو ۋە كە دەتوانىت ھەول بدەپىت ۋە دىرىچىپىت. ئەو نەرەكانەي بدەپىتى كە ناستەكەي لەو ۋەنەپەدا لاوازە باشىر بىكات ۋە لە چالاكى گىشتىدا بەشدارى پى بىكە.

مامە ئەگەن ئەو خويندكارانە كە تىگەشتىيان لاوازە؛ ئەو كەسانەى كە تىگەشتىيان لاوازە پىنويستىيان بەۋەيە كە چەند جاريك بابەتەكەيان بۇ رۈن بگەيتەۋە. بۇ ئەۋەى تىبگات شىۋازى وانە ووتنەۋەى جۇراۋ جۇر بەكاربەيتنە بۇى، سەربارى ئەۋەى كە ئەركى مائەۋەى زۇرتىرى بدمى. ھەرۋەھا شىۋازى گروپىن لە پۇلدا بەكاربەيتنە تا خويندكارە زىرەكەگان بتوانن يارمەتى بدمەنۋ بابەتەگانى بۇ رۈن بگەنەۋە زياتر لە چەند جاريك(على، ۲۰۱۷، انترنت).

سۈدەگانى رەچاۋكردنى جياۋازى تاكايەتى لە بواری پەرەردەدا

- گرنگيدان بە فيرکردنى ھەموو ناستەگان لەناو خويندكاراندا.
- ناستى دەرچونى خويندكاران بەرز دەكاتەۋە.
- بەھەدمردان لە پرۇسەى فيركاريدا كەم دەكاتەۋە.
- ناستى خويندكارەگان دەگەيەنيۋتە ئەو ناستەى كە بۇيان دانراۋە لە نامانجە پەرۋەردمەيەگاندا.
- چاۋدېرى و پرکردنەۋەى پىداۋيستی زۇرينەى خويندكاران لەناو پۇلدا.

جياۋازى تاكايەتى لە نيۋان شىۋازى فيرېۋونى تاكەكەسى و جۇراۋ جۇرى وانە

ووتنەۋەدا

شىۋازى فيرېۋونى تاكەكەسى(تفريد التعليم)سىستېمىكى فيركارىيە بەشىۋەى پرۇگرام داپىزراۋە، كە رېگە بە رەچاۋكردنى جياۋازى تاكايەتى خويندكارەگان دەكات لەناو گروپى فيركاريدا، بەنامانجى گەيشتنى رېژەى(۹۰٪)ى خويندكاران بە ناستىك لە فيرېۋون كە بگۈنجىت لەگەن تۈناۋ نامادەباشىەگانيدا.

شىۋازى فېربوونى تاكەكەسى رېكخستى شىۋازىكى فېركارىيە كە تىپايدا خويندكار كارلىك لەگەل ھەلۋىستە فېركارىيەكاندا دەكات، لە رېگەى نامپازى فېركارى جۇراو جۇرموھ تا دەگاتە ناستى فېربوونى خواستراو، بەوش جوارچىۋەى گرنكىدان لە مامۇستاۋە دەگۈيزىتەۋە بۇ خويندكار. ئەدەبىياتى پەرۋەدەيى پەرە لە نمونەى شىۋازى فېربوونى تاكەكەسى ئەو شىۋازەى زياترىن بەكارھىنانى ھەيە ۋەكو ھەگبەى فېركارى و ستراتىجى بلوم بۇ لىھاتوى و باش فېربون. ئەم ستراتىجە باشترىن سىستەمە، چونكە شىۋازەكانى فېربوونى تاكەكەسى و وانە وتنەۋەى بە كۆمەل بەيەكەۋە كۆدەكاتەۋە.

جىاۋازى تاكايەتى و شىۋازى فېربوونى تاكەكەسى

پرۇسەى فېربوونى تاكەكەسى ۋەكو رېكارەكانى پرۇسەى ھەلسەنگاندن و

پىۋانەكردنى ناراستەكراۋ بەمەبەستى دۆزىنەۋەى جۇرى پىداۋىستىيەكان و ناستەكەى بە بەدۋادچونى رېكارى تاكەكەسى، پرۇسەى فېربوونى تاكەكەسى ۋەكو ناۋەرۋك واتە دىارىكردنى پىۋىستى بنەرەتى كە سروشتى تواناى كەسەكە دەپسەپىنىت

جا نىتر تاكىكى كەمتوانا بىت يان داھىنەر بىت. پرۇسەى رەچاۋكردنى جىاۋازى تاكايەتى لە نىۋان خويندكارە ناسايەكاندا بەو واتايە نىيە كە پرۇگرامى پەرۋەردەيى تاكەسىيان بۇ دابىرژىرئىت، بەلام بە دو رېگا دەتوانرئىت رەچاۋى ئەو جىاۋازىيە نىۋان مەيل و ئارموزوۋەكان بكرئىت:

يەكەم: رېگەى بە كۆمەل يان گروپىن نەۋىش كە لەۋانەيە كۆمەلە خويندكارلىك ھەمان مەيل و ئارەزويان ھەبىت، بۆيە پىۋىست ناكات

بەتاكەكەسى وانەيان پى بوترىتەو. پىرۆسەكە ھەروەك وانە وتنەوۋى بە كۆمەلە، بەلام ژمارەيان كەمىر دەبىت وەكو شىۋازى وانەوتنەوۋى ھاوكارىيە. دووۋەم: پىگى تاكەكەسى: ئەمەش ھەر بەمانى ئەوۋە نىيە كە پىرۆگرامى تاكە كەسى فىركارىيان بۇ دابىرىت، بەلكو ئاراستەكردنى خويندكارەكەيە بۇ مەيل و ئارەزوۋەكانى بەشىۋازى خۇ فىركردن. بەلام بۇ خويندكارانى خاۋەن پىداۋىستى تايبەت پىركردنەوۋى پىداۋىستى و مەيلەكانىيان لە پىگە شىۋازىكى فىركارىيەوۋە كە زۇر لەيەك جىاۋازە ئەنجام دەدرىت.

شىۋازى وانە ووتنەوۋى تاكەكەس و بەكۆمەلى بىرىتە لەگرتنەبەرى ئەو سىراتىجىيانە بەمەبەستى بەدىيەننى گۆرانكارى نىمچە بەردەوام لە رەقتارى خويندكاراندا جا بەپىگە تاكەكەسى بىت يان بە كۆمەلى. لەسەر ئەم بنەمايە زۇربەى خويندكارانى پەرومردەى تايبەت (بەھرمەندەن، بەككەوتەى عەقلى و ئۆتىزم و شەژانى رەقتارى و...ەتد) پىداۋىستى فىركارىيان بە پى پىرۆگرامى فىركردنى تاكەكەسى بۇ دادمىرپىزىت. ھەندىكىشيان لەناو پىرۆگرامى گشتى پەرومردەى و فىركارىدا پىۋىستىەكانىيان بۇ پىرەكرىتەوۋە وەكو(بەككەوتەى بىنىنى، بىستىنى، بەككەوتەى تەندروستى جەستەى) بە شىۋازى وانە ووتنەوۋى بە كۆمەلى، بۇ ھەندىكىشيان ھەردو شىۋازەكە دەگىرىتەبەر(ساكال و خلىفە، ۲۰۱۷، ۱۱ لا).

دوۋەم. جۇراو جۇرى وانە وتنەوۋە

فەلسەفەيەكى پەرومردەيە مەبەست لى ئەوۋەيە كە مامۇستا سىروشتى وانەكەى بەپى فىرخاۋازەكان پىكىخت، جۇرەھا شىۋازى وانە ووتنەوۋە بەكار بىنىت، واتە گونجاو بىت بۇ تواناو لىھاتوى و مەيل و ھەزى فىرخاۋازەكان. مامۇستا بتوانىت رەگەزەكانى پىرۆگرامەكە بگۇرپىت و چاكسازى تىادا بكات تا

لەگەل تاپبەتمەندى ھىرخوازەكاندا بىگونجىنىت، نابىت مامۇستا وا چاوپروان بىكات كە خوڭىندىكارەكان خۇيان بەپى پىرۇگرامەكە بگۇرپ تا بگونجىن لەگەلىدا. جۇراو جۇرى شىۋازى وانە ووتنەو لەگەل باش بەپىۋەبردى پۇلدا ناكۇك نىيە، ئەم شىۋازە بەواتاى ئازاۋەو ھەوزاۋ بىكۇنترۇلى ناو پۇل نىيە، ئەركى زىاترىش نادات بەسەر خوڭىندىكارەكاندا و سزاش نىيە بۇ خوڭىندىكارە سەرگەوتوۋەكان. ئەو جۇرانەى كە لە ئىستادا لە زۇر ولاتدا بەكار دەھىنرىت وەكو

• ھىركردنى ئەلكىرۇنى

بە واتاى بەشدارى پىكردى زانىارى لە رىگەى ئەنتەرنىتەو. ئەمە بوار بۇ خوڭىندىكار دەكاتەو تا تواناى داھىنانى ھەبىت و كەفائەتى ئەوانەش زىاتر دەكات كە كاتيان نىيە بۇ خوڭىندى ناو پۇل. چونكە ھىركردنى ئەلكىرۇنى ناومرۇكى وانەكان لە رىگەى وانەى دەنگى يان ھىدىۋى يان پىرۇگرامى ھىركارى تر پىشكەش بە خوڭىندىكار دەكات، خوڭىندىكار دەتوانىت لە كۆمپىوتەر يان مۇبىيايلەكەيدا داپبەزىنىت و ھەر كاتىك يان لە ھەر شوپىنىك بىھوۋىت گوىى لى بگىرىت و وانەكان ھەمىشە لەبەردەست خوڭىندىكاردا دەبىت.

• لافاۋى زەنى (العصف الذهنى)

ئەم جۇرە وانە ووتنەوۋەبە بەو شىۋازەبە كە مامۇستا پىرسىارىك يان بابەتلىك دەخاتە بەردەم خوڭىندىكارەكان تا قسەو باسى لەسەر بكەن و بۇچونەكانى خۇيانى لەسەر بلىن ئىتر بە رەخنە بىت يان پىشنىارى چارەسەرى بىت يان زانىارى زىادە بىت، پاش ئەۋەى كە مامۇستاكە ھەمو پىشنىارو بۇچونەكان و مردەگرىت ئىنجا كورتىان دەكاتەوۋە رىكىان دەخات و

دېسانەۋە بە ھاۋكارى خويندكارەكان باشتىن و گونجاۋ تىرىن يان لى
ھەلدەبىزىت. ئەم جۆرە وانە وتنەۋە لايەنى باشەكەى ئەۋەيە كە بۋار بۇ
ئازادى بىر كىردنەۋەى دروستدەكات و تەركىز دەخاتە سەر بىر كىردنەۋە لە
زىياتىن رېگى چارەسەرى.

• رايىنانى مەيدانى و پراكتىكى:

ئەم جۆرە لە زانكۇكاندا زۆر بلاۋە خويندكار دەخاتە ناۋ مەيدانى
پىسپۇرىيەكەى خۇيەۋە تا بتوانىت ئەو زانىارىيە تىۋرىيە كە خويندۋىيەتى لە
مەيدانى پىسپۇرىيەكەى خۇيدا تاقىبكاتەۋە تاجەند تىگەيشتۋە تا چەند
دەتوانىت جىبەجىيان بكات، ۋەك ئەۋەى خويندكارانى كۆلىجى ياسا دەنىرن
بۇ ناۋ دادگاكان تا رايىنانى پراكتىكى بكەن. خويندكارانى كۆلىجى پەرۋەردە
دەنىرن بۇ ناۋ ھۋتابخانەكان. خويندكارانى كۆلىجى پزىشكى دەنىرن بۇ ناۋ
نەخۇشخانەكان....ھتد.(صاكال و خليفە، ۲۰۱۷، ۱۲۷).

سەرچاوه كان

- ١) الأمانة، اسعد الشريف(٢٠٤).سايكولوجية الفروق الفردية علم النفس الفارقي.عمان. دار الصفاء للنشر و التوزيع.
- ٢) بحري، نادية(٢٠١٧). الفروق الفردية عند التلاميذ. رسالة ماجستير المنشورة.جامعة عبد الحميد بن باديس. كلية الأدب العربي و الفنون.قسم اللغة العربية.
- ٣) توماس جومارمور(ب.ت). الشخصية و الفروق الفردية.ترجمة ابو عطية،سهام درويش، علي، مراد عيسى و الآخرون
- ٤) حسن، نشوان"يعقوب (ب.ت): التعليم المفرد بين النظرية والتطبيق، ط ١، دار الفرقان للنشر والتوزيع، عمان، ص١٣٦.
- ٥) الخالدي، اديب محمد(٢٠١٣). سيكولوجية الفروق الفردية و التفوق العقلي. ط١، دار وائل للنشر و التوزيع، الأردن،
- ٦) خليل، سعادة(٢٠٠٤). الفروقات الفردية بين الطلاب و كيف نفهمها. نشر الكترونيا على الموقع www.nashiri.net
- ٧) ديسبونزا، جو(٢٠٢١). كمال ذهن. ط١. ترجمة روزبة ملك زادة و هيمن برين. تهران. نشر پرديس اباريس.
- ٨) الديدي، عبد الغني(١٩٩٧). قياس و تحسين الذكاء عند الأطفال. ط١. لبنان. دار الفكر اللبناني للطباعة و النشر.
- ٩) الزبيدي، حسن بن سالم(٢٠١٥). علم النفس النمو.ط١. عمان مؤسسة الوراق للنشر و التوزيع.
- ١٠) الزعبي، احمد محمد(٢٠١٥). سيكولوجية الفروق الفردية و تطبيقاتها التربوية. ط٢. كتبة الرشد الناشرون.
- ١١) زيدان، محمد مصطفى و السمالوطي، نبيل(١٤١٥). علم النفس التربوي. جدة. دار الشروق للنشر.
- ١٢) سليمان، سناء محمد(٢٠٠٦).سيكولوجية الفروق الفردية و قياسها، ط١، عالم كتب القاهرة، ص٣١.
- ١٣) سيف الدين، هدي برهان(٢٠١٤). الإحصاء في علم النفس المنحني الإعتدالي.
- ١٤) سيف الدين، هدي برهان(٢٠١٤). الإحصاء في علم النفس(المنحني الإعتدالي)
- ١٥) الشازلي، عبد الحليم محمد (٢٠٠١). علم النفس العام، ط ٢، المكتبة العربية، الاسكندرية، ص٢٠١
- ١٦) شريف، عمر و كامل، نبيل(٢٠١١). المخ ذكر ام انثى. ط٢. القاهرة. مكتبة الشروق الدولية.
- ١٧) الشيخ، سليمان الخضري(٢٠١٢).سيكولوجية الفروق الفردية في الذكاء.ط٤. عمان. دار المسيرة للنشر و التوزيع.
- ١٨) صاكال، فاطمة رمضان و خليفة، عبد السلام الشيباني(٢٠١٧). جامعة الزاوية. مجلة كلية التربية. العدد السابع.

- ١٩) طه، فرج عبد القادر و الآخرون (١٩٩٣). موسوعة علم النفس و التحليل النفسي. الكويت. دار سعاد صباح.
- ٢٠) عودة، الزيموي محمد عودة (١٩٩٣). سيكولوجة الفروق الفردية، ط١. عمان، دار الشروق، ، ص٣٦.
- ٢١) علي، احمد حسن محمد(٢٠١٧). مهارة التعامل مع الفروق الفردية لطالب. اخذ من هذا الموقع. اخذ من موقع التعليم الجديد.
- ٢٢) غانم، محمد حسن(ب.ت). علم النفس القارقي. كتاب الكتروني من موقع كتابي.
- ٢٣) القذافي، رمضان محمد القذافي(١٩٩٣). الشخصية. ط١، دار الكتب الوطنية، بنغازي
- ٢٤) القضاة، محمد فرحان والترتوري، محمد عوض (٢٠٠٦). أساسيات علم النفس التربوي النظرية والتطبيق، ط ١. عمان. دار الحامد للنشر والتوزيع.
- ٢٥) مامون، صالح. ٢٠٠٨. الشخصية بناءها و تكوينها. ط١. دار السامة. عمان.
- ٢٦) معوض، خليل ميخائيل(٢٠٠٥). القدرات العقلية. مصر، مركز الإسكندرية للكتاب
- ٢٧) منس، محمود عبد الحليم(ب.ت)، علم النفس التربوي، ط٠، دار المعرفة الجامعة للنشر والتوزيع، ، ص ١٣٧.
- ٢٨) منصور، عبد المجيد سيد احمد و التويجري، محمد عبد المحسن و الفقي، اسماعيل محمد(٢٠١٤). علم النفس التربوي. الرياض. ط٩. مكتبة العبيكان.
- ٢٩) منصور، عبد المجيد منصور و الآخرون (٢٠٠٢). السلوك الانساني بين التفسير الإسلامي و علم النفس المعاصر. القاهرة. مكتبة الأنجلو المصرية.
- ٣٠) منصور، عبدالمجيد و الشرييني، زكريا و الحشاش، عبداللطيف(2005التقويم التربوي السس والتطبيقات. الرياض، دار الزهراء
- ٣١) نبهان، يحي محمد(٢٠٠٨). الفروق الفردية و صعوبات التعلم. عمان. اليازوري.
- ٣٢) هنية، خُبر الدين (١٩٩٩) ز تَقَات التَدْرِيس، ط٠، بدون نشر، الجزائر.

Damasio, A. (1994). Descartes' error. New York: G. P. Putnam's Sons

Fowler, C. A. (1981). Production and perception of coarticulation among stressed and unstressed vowels. Journal of Speech and Hearing Research, 24, 127–139.

Gazzaniga, M. S. (1995). The cognitive neurosciences. Cambridge, MA: MIT Press

- Kinard, E. M. (2001). Perceived and actual academic competence in maltreated children. *Child Abuse and Neglect*, 25(1), 33–45.
- LeDoux, J. (1998). *The emotional brain: The mysterious underpinnings of emotional life*. London: Weidenfeld & Nicholson.
- Martino, G., & Marks, L. E. (2000). Cross-modal interaction between vision and touch: The role of synesthetic correspondence. *Perception* 2000, 29(6), 745–754.
- Mountcastle, V. B. (1998). *Perceptual neuroscience: The cerebral cortex*. Cambridge, MA: Harvard Press.
- Roland, P. E., & Zilles, K. (1998). Structural divisions and functional fields in the human cerebral cortex. *Brain Research Reviews*, 26, 87–105.
- Rose, D. H, Meyer, A. *Teaching Every Student in the Digital Age: Universal Design for Learning*, the Association for Supervision and Curriculum Development, 2002
- Vygotsky, L. (1962/1996). *Thought and language* (Rev. Ed.). Cambridge, MA: MIT Press

Psychology of Individual Differences

□ په‌روه‌ده‌ی دروست‌ه‌و په‌روه‌ده‌یه‌یه‌ که وای داده‌نیت‌ تاکه‌ک‌ه‌س
ثامانج و ثامرازیشه له هه‌مان کاتدا.

□ بؤ مامؤستا زؤر‌گرن‌گه که شاره‌زای سای‌کؤلؤزای جی‌اوازی
تاکایه‌تی بیت، چونکه به‌هؤیه‌وه ده‌توانیت به‌سهر کی‌شه‌کانی خویندکاران و
وانه و تنه‌وه‌دا زالا بیت و به پتی پتویستی خویندکاره‌کان مامه‌له‌یان
بکات.

□ ئیمه ناتوانین داوا له مرقه‌کان بکه‌ین که وه‌کو به‌ک مامه‌له‌مان
بکه‌ن، چونکه هه‌مو که‌س‌یک شتوازی خوی هه‌یه له مامه‌له‌کردن و هه
لسوکه‌وت و هه‌لچونه‌کانیدا.

□ تاراده‌یه‌ک بیتوانایی پیاوان له‌ده‌برینی هه‌سته‌کانی‌اندا بؤ نه‌وه ده‌گه
ریت‌ه‌وه که سه‌نته‌ری هه‌سته‌کانیان له نیوه گؤی راسته و سه‌نته‌ری
زمانیش له نیوه گؤی چه‌په، به‌لام لای ژنان سه‌نته‌ری زمان و هه‌سته
کانیش به‌سهر هه‌ردو لای نیوه گؤی راسته چه‌پیشدا دابه‌ش بووه. بؤیه
ژنان ده‌توانن زؤر به‌خیرایی هه‌سته‌کانیان به ووتن ده‌برین.

□ جؤراوجؤری تواناکان لای که‌سه‌کان نه‌و بواره دابینه‌کات که‌تاکه‌کان
له یه‌کیک له‌تواناکاندا سه‌رکه‌وتوو بن، بؤیه ناکریت نه‌و برپاره به‌سهر
که‌سیکدا بده‌ین که له‌هه‌موو بواره‌کاندا به‌گشتی سه‌رکه‌وتوه، چونکه
له هه‌ندیک له توانا عه‌قلیه‌کاندا له‌وانه‌یه سه‌رکه‌وتو نه‌بیت یان
مامناوه‌ند بیت، که‌واته ناکریت برپار به‌شینوه‌ی گشتی به‌سهر که‌سه
کاندا بدریت بلین فلانه که‌س که‌متوانای عه‌قلیه یان زؤر بیلمه‌ته له
هه‌مو تواناکانیدا بگه‌ر نه‌وه بابه‌تیک‌ی ریزه‌یه‌یه لای هه‌مو تاکینک له
مرقه‌کان.

به‌هاوبه‌شی له‌گه‌ل
کتیبخانه‌ی بیندار

له‌بلا‌وکراوه‌کانی‌خانه‌ی چاپ و په‌خش‌ی رینما

نرخ(6000)دینار